

DRAGI BUGARČIĆ • OBDUKCIJA

DRAGI BUGARČIĆ

OBDUKCIJA

Dragi Bugarčić
OBDUKCIJA

Dragi Bugarčić
OBDUKCIJA

Izdavači
Čigoja štampa
Autor

Za izdavače
Žarko Čigoja
Dragi Bugarčić

Na koricama
Rembrant *Čas anatomije doktora Nikolasa Tulpa, 1632.*
Na Mocartovom grobu, Beč, groblje Sankt Marks

Tehnički urednik
Olivera Tešanović

Korice
Leposava Knežević

Štampa
Čigoja
S T A M P A
office@cigoja.com
www.chigoja.co.rs

Tiraž
1.000 primeraka

ISBN 978-86-531-0236-4

© 2016. Dragi Bugarčić

Dragi Bugarčić

OBDUKCIJA

Roman u trinaest poglavlja

Čigija
S T A M P A

Beograd,
2016.

Mami i tati

Prvo poglavlje

PISAC

SEDIM za stolom. Piše Aleksander Saša Lermer dnevnik. Pokušava da piše. Kažiprstom trlja slepoočnicu. Zapisuje male beleške kovrčavim rukopisom. Kao da crta. Upisuje datum, jedan dan u dvadeset prvom veku. To je njegov novi dnevnik, posle onog vođenog četiri godine, od hiljadu devetsto četrdeset prve do hiljadu devetsto četrdeset četvrte, za vreme Drugog svetskog rata. Tada je izgubio sveščicu u pometnji na kraljevačkom aerodromu dok je teško ranjenog brata Franca zajedno sa dobrodušnim požrtvovanim narednikom nemačkog Vermahta unosio u transportni avion dvadeset drugog oktobra pri poslednjem letu odatle. U njemu je bio opisao ratne godine grozote, košmar, deo Drugog svetskog rata iz svog kosog ugla. Dokle mu je vidokrug dopirao. Beležio je sve što je video, da sačuva od zaborava. Zapisivao je i svoje misli. Razmišljao o sivoj, jadnoj, skrhanj svakodnevi, beznadnoj. U nju je tonuo kao u živo blato. Živi pesak. Batrgao se u krvavoj ljudskoj klanici kojoj nije bilo kraja i iz koje nije mogao, ni znao kako, da se iskobelja. Gušila ga je.

O njenom početku mišljenja se ne slažu, sukobljena kao vojske što se ispunjene mržnjom, pobesnele, sudaraju, mrve se, armije se tope, vojne jedinice, divizije, bataljoni, osipaju se, vojnici i civili ginu, samleveni kao u mlinu, u mamutskoj mašini za mlevenje mesa. Mleveno

meso i usirena ohlađena krv, seća se Lermer jedne rečenice, napisane dok je bio lekarski pomoćnik u motorizovanoj bolnici Druge regimente divizije Princ Eugen u Beloj Crkvi, gde je dospeo kao student medicine. Umesto puške nosio je stetoskop oko vrata i zavijače. I skalpel. On ga je pratio kroz ceo život. Tako su prošle tri duge, činilo mu se beskonačne, godine njegovog života.

Hteo je da se seća svakog ratnog dana uveren da će mu to pomoći da preživi užase. Razgovore u svojoj blizini unosio je u malu crnu svesku tvrdih korica. Grafita olovka je bila kratka, jedva ju je držao među prstima. Kada bi je istrošio uzimao je drugu. Padao je u iskušenje da nacрта viđene prizore, ali je posle prvih neveštih pokušaja odustao jer su crteži ličili na podsmešljive karikature. Izobličeni likovu si imali urezani osmejak na ovalnom licu, kao tik, pa je izledalo da se ljudi na njegovim crtežima smeju, i, možda, raduju nesreći koja je poput poplave potopila i davila svet. To ga je prestravilo i odustao je od likovnog izraza. Krivo mu je što nije sačuvao beležnicu. Žali za njim kao za dragom osobom, čovekom koji je sve upamtio da bi preneo u buduće vreme. Ali, izgubljen je, sećanja trepere i blede. Izvitoperuju se poput senki, prozirnih silueta što klize po tankom uglačanom čistom staklu. Sa njegove ravne površine izbrisane su mrlje, sve.

GLE DAM vojnika, u njemu rana šaku da metneš, a on još živ. Pokazuje mi na levu stranu vojničke bluze. Tu smo nosili vojnu knjižicu. I ja je izvadim, a u njoj fotografija majke sa dva sina svetle kose. Ja stavim njegovu šaku na tu sliku. On je drži. I posle pola minuta – gotovo. Vojnik je izdahnuo. Ispustio je dušu. To su grozne uspomene. Strašne. Mučne. A o drugom da i ne govorim. Mi,

u bolnici, lečili smo i gledali ranjenike, nemoćni, očajni. Mogli smo da kažemo neku reč, da je promucamo ili u jednom brzom dahu izustimo, ali od toga nesrećni pacijenti, rastrzani jakim bolovima što su ih kidali kao divlji besni psi, ne bi imali nikakve koristi. Ni pomoći. Oskudevali smo u lekovima protiv bolova, analgeticima, anestetima. Da smo, poput čarobnjaka, umeli tim jadnim vojnicima da produžimo zdrav život, sa svim ekstremitetima, rukama i nogama koje su u vojevanju izgubili. Nogavice i rukavi su im bili prazni. Užasno, užasno a kome je to trebalo. Grozno. I oni su nas posmatrali svojim buljavim očima, uplašenim iskolačenim, mutnih pogleda, i zasuzene pene. Ličili su na sove položene u poljskim krevetima, na jastucima sa prljavom presvlakom ili presavijenim masnim ćebadima koje su stezali zgrčenim prstima u strahu da će poleteti i nestati.

SAŠA je to govorio nadahnuto kao da čita deo svog izgubljenog dnevnika. Utišanim glasom. Nisam bio siguran da čita tekst zapisan na papiru ili zbori iz glave u nastojanju da se priseti dnevničkih zapisa i ondašnjih zbivanja u Beloj Crkvi kojoj i danas stariji njeni žitelji iz milošte tepaju „rumena mašanka“. Možda penzionisani doktor, patolog, pokušava da započne svoj životopis, složi ga u kocke u kojima se njegov život odvijao, tekao hirovito kao reka ponornica što nestaje u bezuspešnim naporima da izbije na svetlo dana ili noćni mrak na površini zemlje.

HTEO sam da složim kockice što su ostale iza mene a koje su i dalje moj trag, trag moga kretanja kroz vreme, meru našeg življenja. Slede me. Želeo sam da poređam

karte po utvrđenom pravilnom redosledu, da to nikog ne zbunjuje i ne stvara nedoumice koje ne podnosim. Treba da bude čisto, kristalno jasno, precizno nacrtano, tačno odmereno, da to budem ja i moje žitije. Da liči na mene i bude kao što sam ja nastojao da budem, i da bude gledano očima, pogledom kakvim sam hteo i sam da budem gledan, kao u vreme kada sam igrao fudbal u podmlatku BSK-a koji je bio šampion u velikoj harmoničnoj Jugoslaviji. Ona nikada više neće da se vrati i pruži utočište svim svojim građanima što su iz nje otišli ili bili prognani. Otputovali su u nepoznatim pravcima, otisnuli se na daleka ostrva s kojih povratka nema, otputovali u neznane gradove, živopisne raskošne megapolise i jadne iscedene otrcane palanke, odakle se nisu vratili, ispeli se na vrhove svetskih planina i nestali u zamućenim oblacima i širokom sporednom nebu. Mislim. Verujem. I znam. Dobro znam kako ljudi nestaju na slepom putu. Ponekad se kaže, mirno i bez velikog uzbuđenja, „preminu, umru“. Prelaze u drugi svet. Novi život, valjda, a ja se ne odučujem da u to verujem, a ne mogu da tvrdim da ne verujem, da sumnjam. To je igra, slaganje kockica i ređanje karata što ispadaju iz špila, složene beskonačne igre. Čini mi se. Ko sve to rastumači biće veliki čovek, veliki. Zaslužiće najveći spomenik na svetu. Do neba.

NENAD Novak Stefanović i profesor Zoran Žiletić su dve hiljade sedme godine boravili u Americi. Let do Klivlenda je trajao ukupno sedamnaest sati, pisao je Nenad u knjizi *Zemlja u koferu*. Upoznao je Aleksandera Lermera u predgrađu Kojahaga u Lenau parku – nazvanom po nemačkom pesniku romantičaru Nikolausu (1802-1852) čije ime su nosile i nose ulice mnogih gra-

dova, i u Vršcu, Beču, Temišvaru, gde je Saša kao dete boravio – sedištu Donaušvaba koji žive u tom delu Amerike, velikom središtu na kojem su se povremeno okupljali i razglabali priče o svom prvom evropskom zavičaju, Jugoslaviji. Razgovarali su na nemačkom i engleskom jeziku, Lermer sa Stefanovićem na srpskom. U svom zapisu Nenad Novak je Sašu Lermera opisao kao čoveka koji ne deluje načet starošću mada je trećeg januara te zime napunio osamdeset sedam godina. Lice mu nije bilo naborano, kičma i dalje prava, priče smislene, reči povezane, jasne, zacementirane u njegovom reskom govoru sa starim beogradskim naglaskom. Ja sam vremešnog Aleksandera video samo na fotografijama, zapravo njihovim fotokopijama formata A četiri, koje mi je iz svog gnezda u Vodsvortu slao običnom poštom upakovane u velikim kartonskim kovertima. Klonio se kompjutera kao da će ga, mislim, mašina progutati i samleti. Možda mu je ona delovala poput grozomorne ratne mašinerije što sve uništava, proždira, nalik haubici-aždaji čije se grotlo preobražava u svevideće oko. Strašne, bolne uspomene iz svetskog rata još su mu bile pod kožom.

U svom zapisu sa američkog putovanja i boravka među jugoslovenskim Podunavskim Nemcima u Americi pod naslovom *Tarot porodičnih fotografija* Stefanović je o Lermerovom pisaćem stolu u Vodsvortu pisao: „Nigde nisam video tako masivan sto. Raširio se na spratu glavne zgrade, u biblioteci, ispred Spomen sobe. Odgovara ideji Lenau parka u kojem je sve veliko i čvrsto. Stamen sto, kao da je iz jednog komada: nema nogare, nego ploča leži na valjku koji liči na panj hrasta. Takvi stolovi se prave samo po narudžbi. Za njegovu elipsu može da sedne dvadesetak ljudi. Na furnirnoj ploči intarzirani su

zraci sunca, tako da izgleda kao svako ko sedne ima svoj zrak. Zrakasto sunce čini sto još raširenijim.“ Iz sobe, u kojoj je sedeo sa Aleksanderom i sa njim razgovarao na srpskom jeziku koji njegov domaćin nije zaboravio a nije ni grešio u njegovom izgovoru, kroz veliki prozor video je bleštavo dvorište i drveće što se gubilo u jarkom dnevnom svetlu.

I vešto je raspleo gustu priču o Aleksandrovoj sudbini. Nadušak sam je pročitao, i polako prošao kroz svaku rečenicu kao po stazi kod samog Saše, mog zemljaka ostarelog ali vedrog duha i iskričavog daha. Rekao je da na jelovniku ima povrće, mnogo povrća, u svakom obroku treba da bude povrće, kazao da jede i meso, ali izbegava masno. I radi svakodnevno u bašti koja je zapravo, po fotografijama pokazanim novinaru, park što se prostire na deset hektara, kao u starim holivudskim filmovima. U vrtu je i fontana. Te fotografije je sklonio sa stola a gostu pokazao druge pošto ih je izvukao iz kožne torbe i polako ih redao po astalu. Kao u tarotu. Na sto je spustio portrete, crno-bele a blago smeđe nijansirane, majke Marije Terezije i oca Juliusa. Gledali su kao da kroz vremensku kapiju razmenjuju otvorene poglede sa njima. Kao da su tog časa zajedno. Pripovest me je opsela. Kao da sam zurio u kristalnu kuglu, začaran odbleskom što iz nje izbija. Širi belu svetlost.

Saša hoće nešto da pročita iz Nenadovih očiju, da rastumači pogled koji je povremeno podizao pema njemu kada ga je pitao o Beogradu, bavarskom selu Herbštat u kojem je devet meseci radio kao sluga, Minhenskom univerzitetu na kojem je diplomirao medicinu, dugoj plovidbi parobrodom u Ameriku, do mitskog ostrva Elis i Kipu slobode o čemu su doseljenici ispričali i ispisali legende,

pustili maštu da se popne na zelenu metalnu skulpturu i zagleda se u nestalu Evropu. Da li mu je palo na um da i sam neku reč napiše o tom čudu? Saša (Sascha, kao u njegovoj elektronskoj adresi na koju sam mu poslao priču *Saša L.* čim sam je završio, pre nego što je pročitana na radiju i objavljena u književnom časopisu) bi se upiljio u Stefanovićeve pogled čim bi ga pisac podigao sa bloka po kojem je brzo pisao pokušavajući da sustigne Amerikančeve usporene misli, sećanja što su navirala iz duboke prošlosti. Lermer je pričao, Stefanović beležio. Lermer je diktirao, Nenad Novak zapisivao, dugo pismo, dugo.

SAŠA mi je rekao: Bićeš veliki pisac, kao Ivo Andrić. Da znaš, samo da znaš, mladi moj zemljače. Da.

Odgovorio sam, kazao telefonskoj slušalici: Iz vaših usta u Božje uši, mada bih više voleo da budem kao naš banatski Miloš Crnjanski, ne samo zato što je njegova zavičajna Ilandža nedaleko od Vršca. Kao Crnjanski. Njegove reči su prirasle uz moje srce, kao bršljen srastao oko kestena ili divlje šumske magrive. Pisac je dovoljno veliki ako ima bar jednog čitaoca, tako se njegovo pisano delo umnožava, kazao sam. Bićeš znameniti književnik, dodao je, koga će znati i pamtiti buduće generacije kada nas više ne bude, veruj mi, znaj, a da pišem kao ti osećao bih se kao da sam sada u našoj rodnoj lepoj varoši i u čudovišnom Beogradu, megalopolisu što drži dve reke i rečice i potoke u sebi, na njih blago ili oštro spušta svoje ulice i travnate padine. A svratio bih u malu, lepu i slepu, u pesak ušuškanu Belu Crkvu i gledao sebe vojnika-lekarskog pomoćnika kako hodam po vreloj, usijanoj svilenjoj prašini, tom zlatnom prahu, ili gazim po škripu-tavom snegu, gacam po gnjecavom blatu, i preskačem

lokve nasred ulice, posred ulegnutog šora između blelih i blatnjavih prizemljuša izdžikalih iz mutnog kala poput močvarnog bilja iz ritskog mulja. Čini mi se da izlazim iz rasklopljene, otvorene školjke izvađene sa dna Atlantskog okeana. Da zabeležim hoću, uzdahnuo je i spustio slušalicu.

SADA ću početi da pišem, prošustao je Saša Lermer poluglasno.

Sedeo je za svojim masivnim pisaćim stolom po kojem je raširio listove papira i preko dva raširio dlanove.

Plašio se da će hartija da poleti, i odleprša.

Desnom rukom je iz pernice uzeo hemijsku olovku.

Govorio je u sebi, hteo je da priguši reči, da ih spreči da provale iz njega i penju se po vazduhu kao pena nad njegovom sedom glavom.

Bojim se da će sve da odleti, i pisaću lagano, sporo mada vremena nemam na pretek, i napisaću koliko mogu, govorio je u sebi, koliko mogu i daju mi moje nakalemljene godine i iscrpljeno telo što me nosi po sobi.

Nikuda ne žurim iako vremena nemam na pretek, ono mi ne ide naruku, ni danas, ni sutra, ni...

Zapisaću sve čega se budem setio.

Ništa ne želim da zaboravim, ništa.

Ovo su samo beleške.

Pišem ne znajući da li će moja bolesna žena Ane Mari to pročitati.

Testament?

Ovo su samo beleške, ipak, i pored svega.

Nadam se da moji kratki zapisi pisani sa nevelikim ambicijama, u fragmentima kao u fronclama, ritama, iskrzanim krpicama, neće dopasti njenih ruku, da ih i ona

razvlači, muti po njima, ako to već budu činili moji odani prijatelji kojima ovo namenjujem.

Da od zaborava sačuvam deo svog života, da spasem svoja sećanja od nestanka, nadam se, očekujem, strahujem da to neće da se ostvari.

DRŽAO je hemijsku olovku i prineo je ustima kao da će da je zagriže, natera je da iz sebe pusti i ispiše reči što će njegove raspršene i maglovite misli u komadićima, uobličiti i preneti ih čitaocu, slučajnom ili namernom, koji će pročitano da zadrži u sebi ili taj kaleidoskop raširi do drugih ljudi i zarazi ih teškim virusom uspomena koje su ponekad sladunjave, sentimentalne, a verujem ne i Lernerove od kojih može da se satka roman, roman ili dnevnik, novela u dnevničkoj formi, monodrama, svejedno, samo da jedan čovek i njegovo okruženje, porodično i ljudsko, ne bude zanavek izgubljeno, nego da lebdi i vijori kao Mocartova nota u vazduhu i duhu koji nas opseđa, obasipa mrežastim magličastim svetlom što se uvlači u svaku čitaočevu i u slušaočevoj pori nalazi pogodno mesto da svije gnezdo. Priča-ptica, lastavica, pisana ili usmena. A Saša uporno, kao da svoj zapis želi da prikrije i skloni ga i od samog sebe, ponavlja, uporno, „Ovo su samo beleške“, njegove ispovedne beleške kojima, kada ih zapiše, neće vladati. Od njega će pobeći. Napustiće ga. Otići bestraga, iščeznuti. Kao velika deca ravnodušna prema ostarelim roditeljima.

OVO što pišem beleške su kojima, kao graničnim kamenom, želim da sedefastim kamenčićima sa padina Vršackih planina obeležim svoj život, označim dokle se on rasprostire, šta sam u njemu dobio a šta drugima dao.

Od srca darovao.

Ko sam ja, da znam, i drugima kažem, da i oni znaju.

Ko je Saša Aleksander Julius Lermer, Saša?

Pitam se.

To su moja životna pravila kojih sam se pridržavao uvek, ma šta bilo.

Pišem kao da mi prođe vreme, ili da ga zaustavim i stavim u teglu.

Mama Marija Terezija je s jeseni na vrh kredenca pored prozora u kuhinji ređala tegle sa pekmezom od šljiva, šipuraka, jagoda, kajsija, a zatim staklene posude sa kompotom od višanja, trešanja, dunja i krušaka.

Sećam se, zapisujem, sada.

U ovom trenu vidim majčine ruke belih prstiju kako drže teglu kao baklju, kako se mati penje na stolicu i pruža šake gore.

Malo sam se umorio, vrhovima prstiju prolaze žmarci i prsti se grče pa ne mogu čvrsto da drže hemijsku pišaljku koja više ne ostavlja plavičaste tragove.

Ispašće mi olovka, kao klizava gvozdена poluga.

Jedva dišem.

Bojim se da ću sutra da osvanem u bolnici.

Srce.

VOLEO bih da pišem – razmišljao je doktor Saša Lermer sedeći za masivnim pisaćim stolom u svome raskošnom američkom domu – i da u malom romanu ispričam svoj život od Vršca u Evropi do Vodsvorta u Severnoj Americi. Romanesknа pustolovina. Danas bih da ispričovedam ceo svoj životopis, u jednoj dugoj dugoj predugoj rečenici bez tačke na kraju i bez ijednog velikog slova. Beskrajnu pripovest. Posebno bih voleo da Vršča-

ni, mlađi, pročitaju ovaj moj iskaz. Potpisao bih ga i da neko drugi sastavi taj dugi zapis, ispovest moju u kojoj su i ispovesti mojih bližnjih. Preneću celi priču diktafonu a on će, mali čarobnjak, to uručiti piscu, zapisničaru mog životopisa. Piscu iz senke. Bar se nadam.

To je citat iz priče objavljene u Beogradu dve hiljade petnaeste godine.

Drugo poglavlje

STRANAC

„DANAS je mama umrla. A možda i juče, ne znam. Dobio sam telegram iz doma: 'Majka preminula. Pogreb sutra. Poštovanje.' Ovo ništa ne znači. Možda je bilo juče.“ Ovim kratkim reskim rečenicama Mersoa otvara se roman Albera Kamija *Stranac*. Alexander Lerner, Sascha, rođen 1920. godine u Vršcu, roman je čitao u prevodu na nemački, engleski i srpski jezik, prevod Zorice Hadži-Vidojković. Prve rečenice Kamijeve proze su ga opsele, jer je pomislio na svoju majku Mariju Tereziju na čijoj sahrani u Beogradu nije bio, kazao mi je dok je iz američkog Vodsvorta, novog zavičaja, telefonirao u Vršac, rodni grad, njegov prvi hajmat u Kraljevini Jugoslaviji. Mali telefon mi je otežao u ruci dok je Saša više puta u svom usporenom govoru, razvučenom, u svakoj rečenici izgovarao tihe reči „majka, mati, mama, muti, mater, m“ kao da želi da je vrati u život, da ne ostane samo duboko urezana u njegovo sećanje. Poput oblog, zaobljenog, ili zaoštrenog, zašiljenog kamena. Stećka. Belutka. Oblutka.

GOVORIO je: Moja majka je imala hronično zapaljenje bubrega. Stalno je povraćala, a niko nije znao šta joj je. Otišla je na pregled u Državnu bolnicu u Beogradu i tu je umrla, dvadeset šestog septembra hiljadu devetsto pedeset prve godine... Čuvam njen vivisekcionni nalaz.

Umrla je kao služavka. Poslednji put sam je video tridesetog maja hiljadu devesto četrdeset četvrte u Vršcu. Siromašnu, samu, uplašenu. Došao sam tada na odsustvo. Oprostio sam se od mame i otputovao u Beograd da položem ispите. Još uvek čuvam prijavu za taj ispit na Medicinskom fakultetu u Beogradu. Bila je to anatomija.

Kad je majka preminula, kazao sam: Idem sa ovog kontinenta. Hitler mi je uzeo mladost, Tito majku. U Americi ne može biti gore. Stranac u Vršcu, stranac u Beogradu i Beloj Crkvi, stranac, Fremde na nemačkom. Ausländer (auslender) u Nemačkoj, pa opet, posle duge plovidbe prekookeanskim brodom, stendžer u Ohaju američkom. Tuđin. Od sudbine tuđozemca niko ma koliko se batrgao nije pobegao, kao ni od živih uspomena. Sve, ceo život, pretvara se u sećanje. Sećanje samo. Ja postajem, izgleda, neko drugi.

Kratak roman Albera Kamija *Stranac* pročitao sam na nemačkom, engleskom i srpskom jeziku. Nadušak. Ali, ne znam francuski, da bih zaronio u originalan romanopiščev tekst. I ne shvatam kako je Merso bio tako ravnodušan, hladne krvi prema smrti svoje matere. On je bio hladan prema svemu, čak prema sopstvenom životu, življenju svome. I ubistvo je za njega bilo hladnokrvan čin kao da gricka semenke od bundeve, ili jede maglu. Guta vunu. O čemu je razmišljao? Mislim da nije imao mozga, ni srca, ni krvi, čovekoliki robot. Mislim. Pisac Alber K. ga je izmislio a ne stvorio besmisao. Mali tužni apsurd.

Teško mi pada što nisam bio na majčinoj sahrani. To me nagriza. Glode. Sebi ne opraštam. Zaboravio sam koji me je razlog, osim finansijskog, sprečio. Nešto me je držalo ukočenog, obeznanjenog, poluživog, skamenjenog.

Imam samo foto nadgrobnog spomenika od belog mermera na beogradskom Novom groblju, parcela 113, grob 474 gde moja mila mama Marija Terezija počiva. Od nje mi je ostala samo posivela fotografija sa belim licem na kojem su oči vedre, svetle. Anatomiju imam u malom prstu obe šake, ili u malim prstima obe ruke. Jesam patolog, ali nisam veterinar. Niti psiholog za životinje. Mislim da se još nije rodio, pitanje je da li će se roditi – to sudbonosno pitanje nisu razrešili ni moj banatski Miloš Crnjanski, srpski pravoslavac, niti bosanski Ivo Andrić, rimokatolik kao ja, dva velika pisca srpska – čovek koji može da otkrije vezu između mačke majke i mačeta njenoga deteta, živahnog razigranog malog potomka. Ona pamti, ono zaboravlja kada mu mati okrene leđa. Ni dva pomenuta spisatelja toga se nisu setili niti zapitali u svojim velikim delima što su prošla kroz mnoge ruke i utopila se u nebrojenim očima.

„Prvi put posle veoma dugog vremena pomislio sam na mamu“, kazao je Merso u romanu. Ova njegova rečenica mi se dopala. Ipak mu je mati nešto, bar malo, značila. Dobro je, pošto mu je srce ledeno. Kada sam prvi put pročitao tu novelu, produženu priču, poželeo sam, potrešen takvom, svirepom, hladnokrvnošću nezahvalnog sebičnog sina, teškog egocentrika, da je u mislima skalpelom zasečem, otvorim po dugom rezu. Da uđem u nju i ono užasno, ravnodušnost posle vesti o materinoj smrti, brzo izvadim. Nožem sastružem iz pripovesti što me je grizla. Bacim u vatru, spalim. Pisac, ili drugi umetnik, upotrebio bi jednostavno gumicu i to izbrisao. Možda stavio znak pitanja na margini stranice knjige po kojoj Merso, nezahvalni sin, šeta i uporno se trudi da omalovaži, prezre i zaboravi veliko neporecivo pravilo da bez

majčinog života, njene trudnoće ni njega ne bi bilo, ni knjige po kojoj kao na krstu razapinje priču o njoj i svoju. Dug monolog. „Sva stvar, da ponovim, bila je u tome kako da ubijem vreme.“ Vergla on u sebi. Rekao bih da je imao džepno ogledalo na dlanu nad kojim se naginje. Posmatra sebe, čita sa svojih usana što se pokreću ali ništa ne izgovaraju. To su samo njegove primisli. Smežurane poput staračke kože. Vise. Čini se da će svakog trena da ih okači o klin na zidu, ili na čiviluk po kojem poput malih jedra vise crne i bele letnje lanene košulje, pune vazduha što ih nadima i pokreće na vešalici. Kao ringišpil. Kružni elipsasti let kroz vazduh od kojeg će se ošamutiti. Zažmuriće, da ne vidi ništa.

SAŠA Lermer nije voleo kompjutersku prepisku, nije slao elektronska pisma mada ih je rado primao. Nadam se i moja u kojima sam prepričavao poglavlja iz romana o vršačkom Šinteraju u rukopisu, pre no što bih manuskript dao u štampu. Telefonirao je. Voleo duge razgovore. Izgovarao je srpske reči a nisam mogao da odgonetnem na kojem jeziku razmišlja, možda nemačkom, američkom. Sigurno je čvrsto držao telefonsku slušalicu. Zamislio sam da ne skida naočari mada je prevalio devedesetu godinu kao da se poigrava sa decenijama što je ostavio za sobom. Kolebao sam se da ga pitam pamt li prve majčine reči, rečenice koje je izustila u njegovom prisustvu i one njemu upućene. Kako mu se, malom detetu, obraćala. Kada sam odlučio i upitao ga, ćutao je a ja sam bio spreman da mu postavim pitanje kako ga je oslovljavala, koje mu ime od milja nadenula što majke čine ako ne ranije, onda kada se dete osovi na nesigurne noge i gegavo prohoda, protepa prve reči. Šta mu je prvo rekla. Aleksander je ćutao nekoliko

trena a onda rekao da je ponovo pročitao Kamijev roman, na engleskom jeziku. Požalio se da ne zna francuski. Imao je i *Stranca* u originalu, u tvrdom povezu, dodao je, ali na svoju veliku žalost nije umeo da je čita. A sa žaljenjem je rekao da više nema vremena da nauči francuski. Kazao je i da kao strastven kolekcionar skuplja izdanja romana Alberta Kamija na svim jezicima, do kojih može da dođe. Naš razgovor je time bio okončan.

PRVA reč koju mi je mama uputila bila je, ne mislim nego sam u to siguran, jednostavna, kristalno jasna, čista kao suza „sine“ na nemačkom jeziku, reći ću piscu ako me ponovo bude pitao o tome. Zašto mu je to bitno? Važna je priča, samo ona jeste smisljena, i vredna. Prosta priča sve uzima i odnosi, brza planinska bujica što se bučno sliva niz strmu padinu i hučno uliva u mirnu reku, ravnog toka, ništavilo. Ono sve briše. Obraćala mi se sa „sine“, ili „sine moj“ kada je bila dobro raspoložena i nasmejana. A kada bih pogrešio, uradio nešto loše, prosiktala bi mi kroz zube „Aleksander, Aleksander“, dvaput, i okrenula mi leđa. Dolazilo bi mi da zavapim „mama“ ali, u strahu da je još više ne rasrdim, razgoropadim, ćutao sam snužden. Zgrčen, stisnutih usana. Ruke i noge su mi okraćale, imao sam osećaj da se uvlače u moj trup. „Aleksander“, progovorila bi mekše, skoro protepala, sneno, posle nekoliko minuta teške, mučne tišine i pretećih uzdaha, i onda, primetivši da sam preplašen, skoro prestravljen dok nas je moja starija sestra Hilda posmatrala ramenom oslonjena o okvir vrata sobe u kojoj me je mama grdila, izustila, tiho, „sine“. Bio je to šapat koji mi je raskravio srce i izmamio osmeh. Ipak, blago narogušen, nisam rekao „muti“. Prva rečenica, ili veru-

jem da je bila prva jer mi tako govore moja sećanja, koju je izgovorila u mom prisustvu ispred kućne kapije pre nego što smo izašli na prašnjavu vršačku ulicu odakle su dopirali ljudski glasovi, lavež i kevtanje pasa koje su prolaznici pred veče šetali, beše: „Koliko ima sati?“. Sada mi se čini da smo bili zatečeni, zatočeni, u peščanom staklenom satu kroz koji je sitan pesak neumitno curio, bez zvuka, i nestajao. Kao voda proziran.

ALEKSANDER Lermer je rođen trećeg januara hiljadu devetsto dvadesete godine u Vršcu, u Stanoja Glavaša ulici, u sokaku krive šije. U prizemnoj bledezelenoj kući broj trinaest. Njegov dolazak na svet, u porodicu, dočekali su mati, otac Julius, radosni, i petogodišnja sestra Hilda koja je zavolela brata odmah po njegovom rođenju. Privlačio ju je bebin plač. Nadnosila je lice nad detešce i piljila u sitno naborano ružičasto lice i živahne oči po kojima je klizila svetložuta svetlost. U dvorištu prizemljuše trinaest je prohodao oslanjajući se na svoje sitne gegucave korake iza kojih je ostajala elipsasta tamna senka, samo što nije zaplesala slepljena za dečje pete s kojih se kao testo cedila. Prevalio je nekoliko desetina metara do baštenske ograde za koju se uhvatio. Držao ju je dugo dok je otac, stariji Lermer, slikar, pokušavao da ishrani porodicu i dok se nije rodio dve godine mlađi Franc. Hvatao se za drvenu natrulu tarabu i do časa kada se glava familije odlučila da napusti varoš V. Sa ženom i troje dece zaputio se preko Dunava u Smederevo. Lermerovi su se zatim preselili u jugoslovensku prestonicu Beograd, velegrad gde su postojali mnogo veći izgledi da slikar sa porodicom preživi. Aleksander je rastao u Savamali, sirotinjskoj četvrti pored reke čiji se miris uvlačio u

njegove osetljive nozdrve. Pisak rečnih brodova je parao divlje i strmoglave ulice nad Savom. Aleksanderu se činilo da će kao kamena ploča pasti preko njega.

POSLEDNJI majčin pogled video sam tridesetog maja hiljadu devetsto četrdeset četvrte godine u Vršcu kada sam bio na odsustvu. Mati je bila siromašna, usamljena. Živela je sa senkama i senima. Iz dvorišta susedne kuće povremeno bi dolazio crni mačak kome je nadenula ime Marčelo, po mačoru iz njenog detinjstva u austrijskom Štracingu. Niko nije svraćao u kuću. Mama je s tugom u poluglasu spominjala oca, Hildu i Franca, šaptala je i o svojim preminulim roditeljima dok sam pokušavao da razgovor navedem na moj poslednji ispit na Medicinskom fakultetu u Beogradu. Hteo sam da je vratim u stvarni, čvrsti život. Ulični zidovi kuće su još bili bledozeleni, ali bleđi kao da se fasada sušila i gubila boju. Spomenuo sam molere. Ona je samo mahnula rukom. Oči su, mislim ili već zaboravljam, bile bezbojne, s malo prigušenog svetla kao svetljaka što gasne. U levom oku nazreo sam kristalnu kuglu, mada na stolu za kojim smo sedeli ničeg nije bilo. Ukrštene koščate prste ruke dlanova okrenutih nagore spustila je u krilo. Nije ih pomerila dok me je gledala kao da se uvlači u moje oči u pokušaju da iz mene izvuče priče, isisa ispovest o svemu što mi se u ratu događalo. I šta me je mučilo u tom zlom vihoru. Oprostio sam se od nje i otišao na železničku stanicu, vozom otputovao u Beograd. Zaboravo sam šta mi je kazala na rastanku. Nisam je više video. Samo sam je snivao, često, kako mi nasmešena tepa „sine“, kao da pevuši. Bledunjava kao da će svakog trenu nestati. Iščezla je iz mog života. Nikada se nisam vratio u Vršac.

Treće poglavlje

SEOBE

IZ Velikog Žama, banatskog sela pored Vršca, Julius Lermer se hiljadu devetsto dvanaeste godine zaputio u Vijenu, da studira slikarstvo. Putovao je vozom dan i noć, i na javi i u maglovitom snu kao na seoskoj poljani po kojoj su se vukli pramenovi dima, ili blizu groblja, nepočin-polja. O Beču je čuo mnogo priča i pročitao knjige koje bi mu došle do ruku. Pozajmljivao ih je seoski učitelj zaljubljen u slikarstvo i u potaji, priznao je Julisu pre nego što je mladić krenuo na put u Austriju, slikao a svoja umetnička dela čuvao od tuđih očiju strepeći, verovatno, da ih pogledi drugih ljudi, ne pokvare, naruše im sklad, jednostavnu i pomalo naivnu harmoniju. I u novinama, što je prelistavao u zanatlijskoj čitaonici u Vršcu kada bi ga otac, stari Lermer, odveo tamo, čitao je reportaže o čudovišnoj carskoj varoši, centru sveta.

Pavle Jovanović, poznati slikar iz Vršca, studirao je slikarstvo na bečkoj Akademiji koju je želeo i seljače iz Velikog Žama da upiše i izuči umetnički zanat. I slika.

Od starog Vrščanina, Nemca koji je veći deo života proveo u Beču, slušao je detetom svakodnevno priče što su ga zarazile o fatalnoj Ringštrase, bitnom čvornom prstenu u jezgru Vijene – moćnom neuništivom simbolu prestonice neprikosnovene, nedodirljive, visoko uzdignute austrougarske carevine, srce njeno, monolit – po kojem su kružili i zvonili tramvaji. Puzili su poput po-

kretnih gvozdenih kaveza kroz čije su prozore-rešetke radoznalo provirivale glavice putnika unezverenih pogleda. Metalne grdosije su se ljuljale i škripale na zavojitim prugama. Iskošene, zanosile su se kao da će, iznurene od jednolične kružne vožnje, pasti na bok i samleti ljude u svojoj utrobi. I prvog jutra u tom živom megalopolisu Julius je ispunio svoju veliku želju i zaveden pustolovnom čežnjom proveo se žutim tramvajem po nadaleko čuvenom Ringu. Čarobni evropski prsten je on bio za njega. Izbečio je oči i sa njima iskolačenim naslonio je ožnoječno čelo na zid tramvaja i iskosa, kroz prozor, posmatrao Beč kako prolazi kao na usporenoj vašarskoj vrtešci. Ringišpil, carstvujušči grad je bio to, monumentalan karusel. Većiti, osetio je i skoro zajecao od divljenja...

Beč je bio pun učitelja slikarstva, profesora umetnosti doputovalih sa svih strana Srednje Evrope, iz raznih država carevine, da se nauče slikarstvu. A kada su izučili sve njegove veštine i tajne, nisu uspeli da naprave velike karijere i naslikaju genijalne slike, pa su se razočarani predali pedagoškom radu, da bi i sami poput studenata koje su poučavali likovnim veštinama i umetničkom čarobnjaštvu, malim prevarama naoko neprimetnim i bezopasnim, preživeli u nemilosrdnoj Vijeni, spajali dan sa danom, trudeći se žilavo da ostanu u grotlu svirepe umetnosti čije sve jezike nisu razumeli i njenu višesmislenost nisu jasno protumačili, ili odgonetnuli. Za njih je to bila teška neodgonetiva enigma. Čudovišna.

Profesor mu je bio omaleni Čeh Jan Palah nalik punoglavcu čiji je izgovor nemačkog bio pun grešaka, ali je precizno, bez greške, imenovao svaki važan element slikanja i crtanja. Svakome je znao pravo ime na češkom i nemačkom. Izgovarao ga je kroz zube na oba jezika. I

potom olovkom ili kredom po papiru vešto vukao dobre linije ako rečima nije mogao dovoljno jasno izraziti svoje misli i savete upućene strpljivom učeniku ustreptalom pred razapetim štafelajem u profesorovom ateljeu. Uvek je nosio belu košulju zavrnutih rukava. Imao je kratke maljave ruke a povelike šake s debelim prstima kojima je mladom studentu Lermeru pokazivao kako se skicira. I crta studija, prvi korak, mali a komplikovan, zamršen, do slike što bi rasplamsalo maštu mladog slikara doputovalog iz provincije, drugačije nego kada je bdeo nad slikom u nastajanju u Vršcu lagodnoj, umilnoj pospanoj zabiti, posle čega ga je čekao bogat ručak u kuhinji brižne matere.

Julius je mnogo bolje govorio nemački od Jana, dođuše sa приметnim banatskim naglaskom što je vukao iz porodične kuće, narečjem kojim se govorilo u njegovom zavičaju i na rečnim obalama širokog Dunava u Nemačkoj i Vojvodini, gde su Podunavski Nemci živeli i po kojima su se selili u brodovima-kutijama.

Nedeljom rano, između doručka i podnevnog obroka dok je u velegradu još vladala tišina, šetao je po Beču, jezgru varoši, prvom becirku, grickajući mocart-kugle što su se u ustima topile, lepile se za jezik i nepca. Penjao se strmom Rotenturm ulicom od tamnosivog Dunavskog kanala preko Flajšmarkta do Katedrale svetog Stefana, Štefansdoma. Skrušeno je ulazio u crkvu, krstio se osvetljen plamičcima belih sveća u bogomolji, a zatim brzim koracima išao do višespratnice u senovitoj uskoj Domgase u kojoj je nekada stanovao Wolfgang Amadeus Mocart. Odisala je njegovom muzikom, mirisala na njegove kompozicije, pisao je na razglednicama slanim kući u Vojvodinu. Produžio bi do Hofburga i Heldenplaca na

kojem su stajali nahereni fijakeri sa upregnutim mršavim ostarelim izlapelim uznemirenim konjima i mrzovoljnim kočijašima. Hodao je svečanim korakom do sivog zdanja Akademije likovnih umetnosti na Trgu Šilerovom iza čijeg spomenika se nalazila. Stajao je pred njom veličanstvenom, kao pred božanstvom kojem je strasno težio i čeznuo da bude njen pokorni student, kao izabrani srećnici. Nije uspeo. Pohađao je časove slikanja po ateljeima, a školarinu, skupe časove, kao mladi slikar sa darom duboko zakopanim u sebi morao je da plaća radeći razne poslove za bečke firme. Tako se izdržavao, godinama. Od skromne prodaje slika pejzaža, svojih grozničavo naslikanih umetnina, nije mogao da plaća studije.

A jednom sedmično je bio slobodan, sasvim sam i prepušten svojoj volji i omamljujućim slatkišima. Mogao je nesmetano da luta bečkim ulicama i trgovima i guta čokoladne mocartove kugle od marcipana, kao muzičke note Volfganga Amadeusa koje je slušao i pre dolaska u Austriju i pamtio ih kao da su bile urezane u njegovu glavu, utetovirane u moždanu koru. Budio se sa njima, ili su ga one izvlačile iz lakog sna, pre no što bi krenuo u obilazak bečkih znamenitosti o kojima je kasnije, u Vršcu i Beogradu, raspredao poznanicima. Savetovao ih je kao stariji brat da po svaku cenu otputuju u Vijenu. Neće zažaliti, tvrdio je. Ulepšaće svoj jednolični jednobojni život.

TATA mi nikada nije pričao o Beču i svom boravku u njemu. O učenju slikarskih veština, posvećivanju likovnom umeću, upornom i strasnom slikanju pejzaža klasičnim stilom čemu ga je naučio profesor Čeh. Samo jednom je izgovorio njegovo kratko ime: Jan Palah, moj

učitelj iz Praga. I to je bilo sve od njegove bečke ispovesti. Nisam se usuđivao da ga o tome pitam, sve dok se nismo preselili u beogradsku Dalmatinsku ulicu. A ni onda, kada je otvorio molersku radionicu i naveliko sa svojim molerima izvodio štuko radove po Beogradu, nije pričao o slikarstvu koje ga je u mladosti bilo opselo i skoro zaludelo.

A mama mi je pričala o Beču u kojem je rasla. Mirisala je njegove široke ulice. Sa blagim zanosom, zagledana u modrikasto nebo ponad dvorišta naše kuće, govorila je o grandioznom spomeniku Mariji Tereziji između dve muzejske palate na trgu kod Ringa. Pred ogromnim monumentom se fotografisala. Stajala je u podnožju njegovog visokog orijaškog postamenta, na staroj do bledila posiveloj fotografiji sićušna, da se jedva nazirala devojačka figura u svetloj haljini, udaljena od sočiva fotoaparata. Čuvala je snimak kao retku dragocenost u albumu sa kožnim koricama, na njegovom prvom listu.

Nikada nisam bio u Beču. O njemu sam najviše saznao čitajući bedekere i razgledajući turističku mapu grada, gledajući žurnale i filmove, naročito Hari Lajma u *Trećem čoveku* antologijskom filmu, remek-delu Orsona Velsa. Zamišljao sam sebe u toj pustolovnoj ulozi u posleratnom razrušenom Beču, razorenom izbušenom napuklom srcu propalog velikog carstva, između poluzgrada kod Pratera po čijim se oštećenim zidovima hitro kretala, gotovo letela, neuhvatljiva izvitoperena Lajmova crna senka, i nestajala poput vanzemaljskog duha među razbacanim ciglama porušenih zdanja.

JULIUS je Mariju Tereziju upoznao u rascvetanom Štatparku na drvenom mostiću nad rečicom Vin. Rukama

se držala za ogradu ćuprije i zagledala se u sporu vodu u rečnom koritu, uskom da se s lakoćom može pregaziti plitka voda. Sa Parkringa je mladi slikar ušao u vrt sa velikim blokom uvezanim svilenim plavim trakama kao herbarijum pod miškom u nameri da skicira cvetne detalje iz bašte za buduću uljanu sliku pejisaža na kojem bi bio naslikan i mali most u blagom luku nadnet preko Vina. Primetio je devojkicu u ružičastoj haljini sa beličastim šeširovom i suncobranom nehajno prebačenim preko jednog ramena, dok je dlan druge ruke položila na ovalnu ogradu. Nije obraćala pažnju na mladića koji je jedva čujno prelazio preko mosta i zaustavio se pored nje. Zagledao se u reku kao da mlada dama, koju je već zamislio na svojoj slici u lahorastoj haljini, ne postoji. Čutke je stajao nekoliko trenutaka. Nakašljao se i okrenuo prema devojkici. Rekao je promuklo kao da grize reči:

– Dobar dan.

Devojkica je nehajno uzvratila ne pogledavši pridošlicu:

– Dobar dan – nije se ni pomerila. Kao ukopana u most.

Julius je smišljao šta još da kaže kako bi zamišljenu devojkicu privoleo na razgovor. Pomislio je „ima li čarobne formule da se otvore vrata ljubavi, da se omekša žensko srce“ i pogledao devojkicin ružičasti profil sa malim nosom. „Kakva blesava misao, moja glupava ideja, kao da sam malouman.“ Grizao se, ujeo se za donju usnu. Onda je prošustao kao da su mu usta puna suvog lišća:

– Zovem se Julius Lermer. Doputovao sam iz Vrsca, malog grada u Vojvodini. Ja sam slikar, ali početnik. Još nisam postao slavan a nadam se da taj dan nije daleko. Ova voda što teče podseća me na nešto lepo i...

Devojka ga je prekinula i okrenula mu oblo lišce široko otvorenih očiju u kojima su zasijale kristalne kugle, sa zaleđenim osmehom koji nije htela još da otkrivi. Kao da čeka pravi trenutak za taj čin pogledala ga je podozri-vo. Zažmirila je, a drugim okom posmatrala kroz njega, kao da je duh:

– Ja sam išla u domaćičku školu ovde u Beču. U prvom becirku. Završila sam sa visokim ocenama i dobrim preporukama.

– To me raduje – kazao je. – Iskreno raduje.

– Zovem se Marija Terezija, kao naša mudra carica, da znate, mladi gospodine. I mekim glasom dodala da je rođena u Beču kao i roditelji čiji su preci došli iz Štracinga. U ovom velikom gradu je odgajana, rasla je i učila domaćičku školu, a to ne može baš svako, trudila se da bude uverljiva. Julius je gledao samo u njene oči koje su počele da iskre. Oboje su se nasmejali.

– Slikar sam – izustio je. Na to ona je prošuštala kroz prigušen devičanski smeh:

– Videla sam po bloku koji čuvate kao da u njemu krijete velike tajne.

Mladi slikar je razvezao trake, otvorio blok i pokazao skice i crteže, nacрте za pejsaže koje će naslikati u svom malom stanu na četvrtom spratu na zrakastoj periferiji Beča. Nije joj rekao u kojoj je ulici kuća u kojoj stanuje. Samo je pomenuo četvrti sprat i rekao, samouvereno, „mali atelje u kojem i spavam i doručkujem, tamo sanjam i slikam, slikam. Ovo sam juče nacртаo na groblju Sankt Marks.“

Na crtežu su bile grozničave linije, tanke i iskidane, izuvijane da bi dočarale cveće posađeno po celom grobu na neobeleženoj masovnoj grobnici, nepočin-polju i pusta-

ri. U njihovom središtu je izrasla grana ruže sa tri cveta, u prirodi crvena kao što će biti i na slici, kazao je zadihano, a trava, zelena i oštra, okružila ih je poput niske žive ograde, granica do koje može da priđe ljudsko stopalo. Mocartov grob je sveto mesto. U vrhu njegovom bio je okrugli stub, kameni beli spomenik, kojem je kao da je bila odlomljena gornja polovina. Na mali monument desnim laktom oslonio se beli anđeo pognute glave sa kovrdžavom kosom, zamišljen i turoban, setan, sklopljenih velikih krila. I Julius je tog časa osetio tugu. Anđeo je desnu nogu podigao kao da će zakoračiti a ne uzleteti za muzičarevim duhom što je nad grobom bdeo, govorio je slikar, kao da želi namerniku da otkrije, razotkrije veliku stvaralačku tajnu dostupnu samo malom broju izabраниh umetnika:

– Spomenik je ceo beo. Beli anđeo tuguje za Amadeusom. Možda je i carica Marija Terezija doprinela njenoj nesrećnoj životnoj sudbini.

– Ne bih rekla – odvrtila je Marija Terezija prinevši dlan crtežu.

Pokazao je i druge listove.

– A ovo su ideje za slike u ulju koje pripremam za izložbu. Prirediću je ili u Beču, ili u mom rodnom Vršcu. Zavisi od toga gde ću biti kada dovršim poslednje radove iz ciklusa o rascvetanoj prirodi – obraćao se Mariji Tereziji i rečici Vin kao da od vode očekuje pomoć ili, bar, dobar glas da odnese sa sobom.

– Bićete vi veliki slikar, vidim ja, i znam. Mnogo velikih umetnika je veliki Beč iznedrio i slikare slao širom sveta, i si su postali slavni. O njima su pisane knjige. Bečki slikari su ugledni bilo gde da se zateknu. Sigurno ih ima i u Vršcu – govorila je brzo, a on se, ushićen, nadovezao još više podigavši uzbuđeni glas:

– Ima ih i imaće ih Vršac.

Zaklopio je blok. Pre nego što je prešao preko ćuprije, predložio je devojci da se idućeg dana posle podne nađu ispred dvorca Šenbrun i prošetaju njegovim vrtom ako im čuvari dozvole. Profesor slikarstva Jan Palah je bolestan, leži sa viskom temperaturom. Nekoliko dana neće držati časove, dodao je, pa je slobodan da crta u bašti šenbrunskog zamka. Možda nacрта Slavoluk na vrhu brežuljka. Vežba u letnjem dvorcu. Marija Terezija je uz osmeh prihvatila poziv. Sačekala je da se Lermer laka koraka udalji sa mosta, a onda je ona otišla u suprotnom smeru.

Nisu mogli da uđu u Šenbrunsku baštu. Tramvajem su se kroz dugu ulicu Marijahilfer odvezli do Ringa i seli na klupu u Folksgartenu. Julius je crtao sa raskriljenim blokom-herbarijumom na kolenima. Polako je vukao vrh grafitne olovke po papiru škiljeći na jedno oko, da bolje prati luk tanane isprekidane linije, ne dopusti da se kao kamenčić odmakne od centra izvitoperenog crteža koji je oblikovao prema viđenim stablima skladno poređanim kraj šetališta. „Ovo drveće prenosim u lepu skicu“, pokazao je Mariji Tereziji tavnii drvored, drveće potkresanih krošnji. „I taj šljunak na stazi, između travnjaka“. Ona je posmatrala njegove tanke blede prste. „Mislim da su ti prsti providni“, kazala je. „I jesu prozirni kao kod svakog darovitog slikara koji zna šta hoće da nacрта ili naslika. Mora da dočara prizore kao da su stvarni, baš onakvi kakvim ih naše oči vidi i prepozna je na umetničkoj slici. Da ih slika kao da stvara svet. Svaka crta i tačka mora odgovarati onome što je inspirisalo i pokrenulo umetnika na veliki zamah, učio me je stari Palah.“. Izgovorio je nekoliko rečenica kao da su jedna.

Nekoliko nedelja kasnije, venčali su se i počeli da žive u dvosobnom stanu na drugom spratu kuće u Marijahilferštrase, dok nije izbio Veliki rat koji im je pomrsio živote. Rodila se ćerka Hildegard kada su stanovali u Bergštajggase dvadeset jedan. Jedna mala soba u koju se ulazilo iz kuhinje bila je bez prozora, slepa, i Julius je nazvao kabinetom. U odaji je pod svetlošću i u mirisu sveća crtao i slikao. Pre Hildinog rođenja počeo je krvavi zloćudni Prvi svetski rat što je po Evropi sejavao užasne smrti. Ona se rugala životu i ljudima. Kezila se. Cerekala. U Beču su mnogi mobilisani. Uplašeni regruti su vozovima kao marva odvoženi na front. Julius Lermer je pozvan dve hiljade petnaeste godine.

MAMA je ocu pričala da je rođena u Beču, nedaleko od Ringa, da bi impresionirala Juliusa. Njemu zaljubljenom mladom slikaru bilo je svejedno gde se rodila i odrastala. Nestajao je u njenim svetlima vedrim očima. Njen pogled ga je topio i gutao od prvog susreta na maloj reci Vin. Sigurno je bilo samo to da je Marija Terezija u Vijeni završila domaćičku školu. Neko bi je nazvao i školom za udavače. Udala se za Lermera i uzela njegovo prezime. Bili su srećni, u oblacima kada se rodila Hilda i sve teškoće bi se gubile kada bi ona zamekatala i protepala, cijukavo se smejala i balila. Veliki svirepi rat je uneo pometnju u celoj Evropi i zabio klin u porodicu Lermer. Slikar nije mogao da proda nijednu sliku. Teško je radio, i kao moler i zidar, da bi prehranio familiju. A od ostatka zaradenog novca kupovao je boje i platna za neprihvaćene slike pejzaža.

JULIUS Lermer, kome sudbina nije dosudila da bude slikar, okruglog lica, ufitiljenih brkova, gustokos, sa cvikerima na nosu, tankih molerskih prstiju i dugih ruku, zaplašen kao i drugi mladi unezvereni prebledeli vojnici, odlazi u besmisleni rat, nemoćan da se od ratne aveti skloni. Sa bečke železničke stanice ispratila ga je Marija Terezija sa malom Hildom u naručju. Dok su se probijali kroz gužvu na peronu i gutali dim parnjača, lokomotiva što su brektale na kolosecima u stanici kao užarene usplamtele mamutske nezajažljive zveri, nisu progovorili a nisu ni mogli da govore. Reči su ih gušile. Grla su im se stegla a zgrčene usne nisu mogle da prošaputaju ni reč, glas je ostao zgužvan u ustima i ždredu, i otežalim plućima. Julius je gledao kako se niz ženine obraze lagano klize suze. Otkidaju se od očiju i cure po natekloj koži, i curkaju iz nabubrelih nozdrvi porumenelog nosa. A suzdržavala se da ne zaplače dok je držala malu devojčicu. Čerka ništa nije shvatala. Ljubopitljivo je gledala šta se oko nje zbiva. Nije razumela da mladi ljudi, od kojih su neki u uniformama pevali kao da ne odlaze na ratište, kroz dim i smrdljivi gar odlaze u smrt što je već na peronima, po kojima se komešala pobesnela svetina zaražena ratnom hukom i praćena borbenim pokličima i kricima i jecajima ženskim i dečjim, zaudarala. Juliusovo dete, ćerku regruta koga je vrebala smrt, to je podsećalo na zabavnu igru skrivalice koja će se završiti onog časa kada njeni sudionici, obični ljudi i marginalci, to budu pozeleli. Igra. Neko se poigravao čigrom i šalio, učinilo bi se neobaveštenima. Kuda putuje sav taj zbunjeni uskomešani svet i šta ga uvlači u vozove koji se jedva naziru od pare što razbešnjena vijori, obavija ih i od pogleda udaljuje, pitao bi se namernik zatečen na stanici.

Lermer je poslan na italijanski front u Lombardiju. Nije ni znao gde se nalazi kada je zajedno sa ostalim vojnicima oštrim komandama pobesnelih narednika isteran iz vagona, kao stado. Kolone su se čoporativno uputile nekuda, opet kroz zamagljen, jedva proziran vazduh. Kao da je to nestvarno. Ili na slici velikog majstora kome je, zanesenom, grozničavom, svet postavljen naopako.

Naopako je počelo ratovanje na frontu. Borbe su se vodile na nepoznatim neprohodnim predelima, mestima gde, pomišljao je Julius Lermer, ljudska noga pre njegove jedinice nije kročila, nikako. Razmišljao je. Čemu sve to. I dokle će da traje. Ceo život ili samo pola. Crkavanje je to, veliko sranje, proletelo je munjevito kao sićušno tane kroz njegovu smušenu glavu kada se začula gromovita artiljerijska kanonada. Potom su zaštekтали mitraljezi i odjeknuli puščani pucnji. Kuršumi su zaparali vazduh, fjukali i zanosili pesmu smrti iznad njega sklupčanog u blatnjavom, klizavom rovu. Zgrčen, pogled je zabio u šinjel. Nije želeo ništa da vidi, ni kal što se slivao niz ivice iskopanog rova. Oslepeću, pomislio je.

Granate su se raspskavale oko rova. Kada bi se u skloništu usudio da otvori oči video bi bljesak vatre na nebu i, potom, kako pada i izaziva potmulu eksploziju i plavičast visoki plamen. Zemlja je zadrhtala. Tresla se. Julus je panično zamišljao pokretne slike kao varoški karusel kako kruže oko njega snuždenog i očajnog. Video je Mariju Tereziju i Hildu na zadimljenom peronu što se gušio od zanesene razularene gomile uniformisanih vojnika i očajnih civila koji nisu znali na koju stranu da se zapute, i odakle da se vrate na stanična glavna vrata nalik izlazu iz užarenog pakla. A ispred stanice vazduh se mirno slegao po bečkim pospanim ulicama i šetačima neta-

knutim onim šta se dešavalo u staničnom paklu, tamnom grotlu debelim zidovima zaklonjenom od grada i uličnog mira. Video je kćerku i ženu u sumanutoj vreći što se razlivala kao vulkanska magma. Osećao je da nestaju, da ih više nema na tom peronu za koji bi najviše voleo da je pozorišna kulisa u komadu što se igra, igra, i ulazi u vanvreme. Izmamilo mu je osmeh.

Zapeklo ga je u desnoj nozi, onoj koju je beli ucveljeni kameni anđeo podigao nad grobom Wolfganga Amadeusa Mocarta. Ubola ga je oštra usijana igla ispod kolena. Osetio ju je i u preponama, njena bolna vrećina se pod kožom penjala uz telo, prema grudima što su se nadimale, upaljenom grlu. Zaškrgutao je nepranim zubima. Od neizdrživog bola mu se zamutilo u glavi. Zajaukao je. Cvileo kao bolesno pseto. Prestrašio se da je sam na svetlu, u polumraku koji je pokrio rovove.

– Zašto cviliš – pitao je vojnik sklupčan pored njega.

– Boli... Strašno – Julius je jedva procedio kroz stisnute zube. – Ne mogu da dišem. Jedva dišem. Muka mi je... Povraćaću. Povraća mi se... Muka. O...

Povraćao je.

Iz sebe je izbacio dugo potiskivan smrad, grozne prljave cvetove kao da mu se utroba raspada, raskidana ratnom samrtničkom hukom. Bol je bio još nesnosniji. Činilo mu se da se otežala glava cepa na dve dela kao da je u teme zakovan debeli klin. Leva polovina, video je krajičkom oka kada ga je uplašen otvorio, pala mu je na rame, i na njemu ležala kao mlitava krpa od mesa i kostiju. Otkotrljala se i drugim užarenim okom ga je ispod poluspuštenog oteklog kapka podsmešljivo, kao drugo biće, posmatrala iz crnog mulja na dnu teskobnog rova. Ili ga je kratak jezivi san obmanuo, i uveo u besomučni,

nemilosrdni polusvet priviđenja u kojem se davio. Zadaavljen, gubio je svest. A ona se vraćala i čvrsto ga držala u prljavom, razblatnjavljenom šancu. Osećao se bedno, jadno i raspolučeno. Kao da je bio pola čoveka, ili mu se šinjel prepolovio.

Vojnik pored njega dozivao je bolničara a ovaj, grozničav i koščat, kao pčela išao je od jednog do drugog očajnog okrvavljenog ranjenika, kroz glibave rovove zasute šrapnelima od rasprskanih granata. Da nesrećnicima previje rane i ublaži bol koliko je to bilo u njegovoj moći. Analgetici su samo nakratko smirivali bol koji bi ponovo buknuo, žešći.

Juliusov bol nije minuo. Jačao je. Goreo je u njemu, buktao, širio se brzo užasni plamen. Sagorevao mu je pluća, osećao je, i stenjao. Čelo je naslonio na daščani zid gnjecavog rova. Nije se pomerao. Pobjojao se da će unutrašnja vatra da ga spali, i od obolelog, teško ranjenog ukočenog tela ostaće samo pepeo koji će poljski vetar razvejati po celoj Italiji. I odneti u ništavilo.

Osetio je naviranje bola u nogama i u očima. Jedva je gledao a kroz mutnu mrenu, tešku, treperavu mrežu video je, s velikim naprezanjem, bolničara kako se nadnosi nad njim. Gura mu ruku pod pazuhu i nešto govori. Mumla. Činilo mu se da bolničar viče, dere se razjapljenih usta. Neko je krkljao. Neko je spomenuo nosila. Posle nekoliko časaka bila su položena pored njega, a on stavljen na njih i nekuda odnet. Bolničar je pevušio „nosila, nosila“. Glas je zamro. Nosila...

NE znam od koga sam čuo tu jezivu priču. Stari mi je nije ispričao, sigurno, ni Hilda. Mama Tereza? Ona je sve prećutala, – prisećao se Aleksander Lermer i govorio

telefonskoj slušalici i meni, iz udaljenog Ohaja u kojem se njegov grad Vodsvortt ugnezdio. Tu je i Saša pustio korenje. Glas mu je bio rezak. Odzvanjao je kao metal. – Ko bi to mogao da mi kaže? Naprezao sam se da to odgonetnem i razrešim malu misteriju. Ili sam negde pročitao pa sam mislio da se to dogodilo mom ocu. U nečiji dnevnik sam zavirio, može biti, i nasumice otvorio ga na stranicama gde je pisalo o učešću mog Juliusa u Prvom svetskom ratu. Dnevnik, čiji bi to dnevnik mogao da bude? Nije valjda moj, baš moj. Onaj koji sam, kao važan deo života, izgubio oktobra četrdeset četvrte na aerodromu u Kraljevu.

REDOV Lermer je sklopčan spavao i dreždao u vlažnom rovu na memljivoj zemlji. Mirisala je na trulež i gamad. Lepila se za nakvašeni šinjel. Skutovi, uvijeni, vukli su se po blatu kao puževi golaći. Voda na dnu šanca je smrdela, ispuštala gasove što su zaudarali na barut. Po njoj su bile rasute hladne pušćane čaure nalik uginulim glistama isečenim na debele komade, slepljene za glib.

U zoru se vojnik, slikar i moler, J. L. probudio. Živ i zdrav iščupao se iz grozomornog sna, mučne more, i duboko razdiruće strave. Osvit je bio vedar, svetlo se naziralo kroz retke tanke prozirne oblake, odakle će za neki sat dopreti i drhturavi sunčevi zraci. Svojim treptajima raskraviće ravno pustopolje na kojem su se ušančili vojnici i povratiti ga u život.

Nije se više čula artiljerijska kanonada, detonacije mina, niti zvižduci pušćanih tanadi. Tišina je probudila Juliusa. Vratila ga u stvaran život iz kojeg su čudovišne spodobе, strašne aveti pokušale da ga izgnaju, i usmrte. Šakom vode iz čuture pokvasio je lice. Umio se. Nakva-

šen, zatreptao je kopcima. Nije bilo rane na desnoj potkolnici. Ni kapi krvi. Ni traga od mučnine, ni bola. Od krikova, jauka smrtno ranjenih vojnika ukopanih u rovove. San ih je zadržao kada je pustio Juliusa nazad u realan u zemlji ukopan i od mokrih nabreklih izvitoperenih dasaka sklepan šanac, udubljeni zaklon. Sunčevi zraci su ga osvetlili ujutro. Lice, potamnelo od zebnje, okrenuo je prema vedrom nebu.

Velika grupa neprijateljskih vojnika je sa uperenim puškama prišla i rasporedila se na ivicama rovova, ponad glava dremljivih beznadežnih razočaranih, bezvoljnih i demoralisanih austrijskih vojnika koji su posle mučnih dana provedenih u blatnjavom skrovištu, usmrdelom skloništu, naoružane pridošlice gledali kao spasice. Izvlačili su se iz rovova kao gmizavci, ukaljanih šinjela, spuštali oružje na zemlju i podizali ruke na potiljak, i tako bespomoćno čekali rasplet događaja.

Cela Lermerova četa je zarobljena i izvedena na osunčeno polje, postrojena, mlitava, na livadskoj travi izgaženoj otiscima vojničkih čizama i cokula što su se na udubljenoj zemlji ocrtavali.

Julius je izašao među poslednjima. Odbacio je pušku na gomilu položenog oružja. Njegova četa, oni koji su preživeli, bila je zarobljena i u dve pogrbljene kolone, kao gusenice, odvedena kolskim glibovitim drumom – njime bi povremeno prošli kola, taljige sa konjskom i volovskom zapregom ili protutnjali na hereni kamioni sa ciradom – u logor ograđen bodljikavom žicom. Čim je ukoračio u senku drvene barake bez prozora, odveden je do stola za kojim su sedela dva gologlava oficira, verovatno nižeg čina. Ispred njih je bila otvorena velika sveška. Lermer im je dao podatke o sebi i pričao o svojoj pri-

nudnoj mobilizaciji, na šta je jedan od oficira mrzovoljno odmahnuo rukom. Upiljio se u bledo suvo zarobljenikovo lice i odsečno ga zapitao šta zna da radi.

– Čime ste se bavili pre početka rata? – upitao ga je podoficir.

Mršavi vojnik upalih obraza i užagrenih očiju, u blatnjavom šinjelu, bez okolišanja je jednostavno rekao da ume da slika.

– To mi je bio glavni posao. Učio sam se slikarstvu od kada znam za sebe. Slikanje, malanje je jedino šta znam da radim – ponovio je. – Ja sam u Beču studirao likovnu umetnost kod čuvenog profesora Palaha.

Restaurirao je freske u oštećenim crkvama. Verao se po skelama sa mistrijom i četkama u ruci. Izvodio je i molerske radove na izgrebanim i napuklim zidovima s kojih se malter ljuštio i kreč bledeo. Radio je neumorno od jutra da večeri, predano, u akustičnim crkvama gde se svaki glas pretvarao u jek. Naprezao se da oživi stare freske na njihovim visokim zidovima. Naučio je da se sporazumeva na italijanskom jeziku. Da oživi freske na suhozidu. Umeo je da se smeje na više jezika. Lako je sticao prijatelje među vojnicima i u civilnom pobožnom stanovništvu koje je sa uvažavanjem gledalo sanirano zidno slikarstvo u bogomoljama. Pokazao je svoje umeće i zadivio oficira po imenu Umberto koji je u senovitoj logorskoj baraci kao da je bio bog rešio bio kada je čuo da je Julius slikar da zarobljeni vojnik bude restaurator u crkvama, i to zapisao u velikoj svesci: „Ratni zarobljenik Julius Lermer, bečki slikar i restaurator.“ Mastilom, krupnim plavim slovima, na nemačkom i italijanskom jeziku. „Slikaće po oštećenim crkvama. Umberto E.“

Kao restaurator i moler dočekao je kraj rata.

TATA nikada nije pomenuo Prvi svetski rat, ni krvo-proliće u kojem su se ljudi davili, umirali u mukama. Nije hteo da govori o tom Velikom stradanju koje je proždrla milione bića. Ugasilo živote ljudi. Razrušilo i uništilo gradove i sela, nanevši veliku štetu. A ni mama. Mislim da su hteli da me sačuvaju od ružnih i bolnih uspomena koje nisu mogli iako su na sve načine pokušavali da potisnu u zaborav. On sve kao i vreme leči. Hteli su da spreče svaki dodir sa krvavom prošlošću i godinama potonulim u glibu. Imao sam mirno detinjstvo.

KAO restaurator i moler Julius je dočekaao kraj Velikog rata u Italiji.

Ponuđeno mu je da kao restaurator ne samo fresaka, već i oštećenih slika radi po okolnim muzejima, da ostane u Italiji. On je bez promišljanja odbio taj predlog i dobro plaćen posao konzervatora i restauratora, i primamljiv poziv da se za stalno tamo nastani, a možda dobije i državljanstvo kao zaslužni zarobljenik. I kuću u kojoj bi živio. Julius je mislio samo na Mariju Tereziju i malu Hildu. Kada bi uveče legao, žmurio je pokušavajući da ih izvuče iz magle, i osvetli. I tako bi zaspao.

Otišao je u Beč na dva dana, uzeo ženu i trogodišnju ćerku. Seli su u voz i otputovali u Budimpeštu. Produžili su železnicom na jug.

Doputovali su u Vršac.

Četvrto poglavlje

DETINJSTVO

NALAZIO sam se u velikom belom svetlom, čak bleštavom dvorištu – opasanom visokim zaslepljujućim beličastim zidovima od kojih se odbijala svetlost i sa njih su strmoglavo padale strme senke – prizemne kuće u kojoj sam rođen trećeg januara hiljadu devetsto dvadesete godine ujutro u pola devet. Kuća broj trinaest u ulici Stanoja Glavaša koju je tata Julius kupio po povratku iz Beča. Avlija mi je bila velika poljana s koje sam posmatrao oblake na nebu i svet što je kružio nad njim, kao vrtlog što će me kao svako bespomoćno ljudsko biće usisati, jednog dana. I preneti u drugi naopaki svet.

ISTOG datuma kada i Aleksander Lermer u Vršcu, devet godina kasnije u vojvođanskoj Beloj Crkvi rođen je Ervin Mareš. Roman, ovaj, započeo sam ili zbog istih dana i meseca kada su ih majke, obe Nemice, donele na svet ili zato što su dve pomenute varoši bliske i slične, cinične i ignorantske prema selima što ih okružuju i obleću kao planete oko Sunca, ne znam. Sa profesorom Ervinom sam se često viđao, a sa Lermerom samo razgovarao telefonom s vremena na vreme. On, Nemač, govorio je savršeno srpski sa produženim beogradskim naglaskom iz vremena Kraljevine Jugoslavije. Govorio je polako kao da sklapa uvod usmenog autobiografskog romana. Pričao je o vršačkoj ulici u srpskom delu grada u kojoj je rođen,

majci Mariji Tereziji, ocu Juliusu, sestri Hildi i mlađem bratu Francu.

I jedne prošlogodišnje prolećne večeri, po srednjoevropskom vremenu oko dvadeset časova, a u njegovom novom zavičaju u Ohaju časovnik je pokazivao šest sati ranije, razmenjivali smo reči nekoliko dugih tamnih otežalih, sumornih, minuta, sličnih kapima teške vode. Rekao je da je već u devedeset šestoj godini života. Poželeo sam mu sto prvu, jer je broj sto jedan moj pratilac, možda i sudbonosan, a saša mi je drag prijatelj, mnogo stariji brat. Kazao mi je „zemljače“. Ne samo zato što voli Vršac svoj rodni grad. A onda me je pitao „šta ima novo u Vršcu?“. Uzvratilo sam suvom reči „ništa“. Nisam rekao „lepo ništa“ kao što je duhovito u devetnaestom veku o Vršcu i vršačkoj zabiti napisao genijalni spisatelj Jovan Popović sin Sterijin, nego samo „ništa“, prosto, vršački. Onda je Aleksander začutao zakratko i uzdahnuo, čuo sam, kao da jede reči. Grizao ih je. Zatvorio je vezu uz kratak pozdrav.

SEĆAM se svetle bele ulice, zasute sunčevom svetlošću. Zaspela me je vrelin sunčevim zracima što su se po njoj razbijali, raspadali u svetlucave kotrljajuće komadiće, užarene dragulje. Odbijali su se od debelih kućnih zidova i prozorskih okana dvokrilnih prozora. Zasenila me. A posle bljeska nekoliko minuta sam bio slep, mislio je Saša. Ništa nisam video. Samo sam napipao Hildinu toplu ruku. Moja šaka je bila hladna? Prsti prestrašeni kao da će nestati u jarkom bljesku. Nestaće prsti? Moji jadni prsti. „Imaš divne prstiće“, kazala bi Hilda i ljubila ih dok me nije odigla sa olajisanog patosa, koji je smrdeo na petrolej, i podigla me u naručje. Iznela me je u dvorištu, do kućne kapije, i

odškrinula drvene velike dvokrilne dveri sa kapijicom u sredini koja je vodila u šor, u novi svet. Bljesnulo je. Pradavno se to zbililo, jako davno, kad sam prvi put ugledao sokak na koji se naslanjala naša bela kuća. Dvorište je bilo ogromno, a ulica Stanoja Glavaša nije imala kraj. Nisam video, znao sam. Znao. Često, kada se probudim, budim se u njoj, ispred vršačke kapije.

KUĆA u ulici Stanoja Glavaša je prizemna. Ove dve hiljade i šesnaeste godine ista je kao i pre jednog veka. Danas bledozelena, izbledela i sasušena, skvrčene krečne kožure, nakrivljena, kapija deli Lermerovu zgradu na dva dela. Desno od nje, gledano sa zavojite uske ulice, nalazi se jedan dvokrilni prozor, poznat kao kukenfester, ili kibicfenster, na kojem se sunčala siva mačka, ispružena, dok sam tuda sa kamerom prolazio, a levo su četiri takođe dvokrilna bela prozora od kojih je jedan, onaj krajnji, kibicfenster. Iza njih su nataložene, dosad nerazjašnjene ili samo neispričane, priče o petočlanoj porodici Lermer što se dvadeset i neke prošlog stoleća u potrazi za srećom i molerskim, slikarskim, gorkim hlebom otisnula pod prinudom nemaštine u veliki Beograd, i crtica o detetu prestrašenom od gnevnog podivljalog kočijaša kada je ugledalo blistavi krivi sokak po kojem je konjska zaprega besomučno jurila kao da se svet raspada i dolazi mu strašni kraj, najavljivala su sumrak, tamu varoši, podizala oblak prašine i bacala ga na drvene ulične kapije. Već ostareli dečak Aleksander J. Lermer, Saša, to je potvrdio i iz Amerike mi u pismu poslao list na kojem je odštampana fotografija tog zdanja broj trinaest uz tekst, latinicom ispisan štampanim iskošenim slovima – „Posle robovanja poslednje sedište moje voljene majke“.

Fotokopiju sam stavio u posebnu fasciklu ciklama boje. Ugurao sam je u desnu gornju fioku pisaćeg stola, da mi bude pri ruci, mali podsetnik Sašinog plemenitog odnosa prema majci, rođenoj Austrijanki, jugoslovenskoj građanki. Rekao sam Lermeru.

SAŠA razmišlja i hoće nekome da kaže da je poslednji put u kući u Stanoja Glavaša bio hiljadu devetsto četrdeset četvrte godine. Sebi govori: Poslednji put sam majku video tridesetog maja te godine u Vršcu, siromašnu, ubogu, skvrčenu, preplašenu, bolesnu. Sedela je u staroj, izandaloj, izlizanoj fotelju sa ćebetom prebačenim preko kolena. Bila je sama u našoj staroj dobroj kući, domu punom naherenih senki koje su po njoj kružile i svašta šaputale („gde si“, „naći ću te“, „samo da znaš, da mi niko nije umakao“, „uvek, uvek sam tu“, pričinjavalo mi se da čujem to kroz prigušene šumove – te glasove što su obuzimali i progonili moju mater prepuštenu svojoj usporenoj svirepoj neumitnoj sudbini posle tatine smrti, znao sam ali nisam mogao da joj pomognem u tom besmislenom ratu bez konca što nas je glodao, kao pseto kada glode kost, kažem, kažem sebi, sada kao što sam govorio stalno do te četrdeset četvrte. A uzalud sam i drugima to kazivao, kao da bacam u bunar bez dna. I ja sam bio uplašen. Ali nadao sam se da ću opet videti mamu, kako šeta po našem velikom svetlom toplom dvorištu. Nada se izjalovila. Istopila se.

Kao da je i kuća tog maja bila nakrivljena, iskošena. Izvitoperena. Kao na umetničkoj uljanoj neuramljenoj slici prikucanoj za trbušast zid. Slici Juliusa Lermera, preminulog prethodne godine. Jednom ću da je fotografisem, to valjda želi i pisac iz Vršca. Kada sam kročio

u rodni dom te godine ništa nisam razumeo. Čuo sam šumove, ponavljam, kao da mi je uklesano u glavu – razmišljam kao patolog – i načeli su mi mozak, grebu ga. I seku. Kao da nešto klizi, gmiže, kroz zidove. Nisam shvatao šta se u kući događa. Tata je umro godinu dana ranije.

Julius Lermer je bio antifašista. Nije podnosio nacistе i nije hteo da se učlani u Kulturbund. Kazao je „U Beogradu živim, ovo je i moj grad, jedem hleb, i hoću sa Srbima da živim u miru. Imamo zajednički jezik, molerski i zidarski. Za vreme okupacije zvali su ga da radi kao tumač za šta bi primao lepu platu, ali on nije hteo. Platilo je visoku cenu. Njegovo uverenje je bilo siromaštvo. Postao je ubogi sirotan. Morao je da ode iz Beograd. Nadao se da će mu u Vršcu biti lakše jer je manji grad, varoš u kojoj su zajedno živeli Nemci i Srbi. Verovao je da će se snaći sa svojim molerskim i farbarskim radovima kao u vreme dok je studirao u Beču. Ali ni u Vršcu nije hteo da radi za okupatorsku, fašističku vlast, da sluša njihove naredbe, ispunjava im zahteve i bude u njihovoj mašini za mlevenje mesa. Umro je hiljadu devetsto četrdeset treće u bedi, siromašan. Gladan. Sahranjen je u Vršcu na katoličkom groblju.

Mama je ćutala i gledala me. Htela je nešto da mi kaže, ali se uzdržala. Stisnula je usta, zgrčila usne. Čuvala je reči. Svaka ima svoj život, znam, i to sam u životu mnogo puta iskusio. Rekao sam joj „mama“, jednu reč, tiho, i otišao u drugu sobu. Pošla je za mnom ali je ostala u okviru raskriljenih vrata. Prekrstila je ruke na grudima i jednim laktom se oslonila o ragastov. Takvu sam je, figuru gotovo siluetu u okviru vrata, upamtio i poneo u srcu kada sam iz Vršca otputovao u Beograd. Tog maja. Ne

sećam se da li je dan bio vedar ili oblačan, možda kišovit, tmuran. Zaboravio sam.

To sada nije važno.

MAČE je volela Sašina sestra Hilda. Nadenula mu je ime Dunav po reci o kojoj je slušala od oca Julisa mada je Marija Terezija želela da se zove Marčelo. Uporno je pokušavala da privoli ćerku, jer je bio siv kao i njena mačka dok je ona bila devojčica u Austriji. Hilda nije pristala. Grlila je mačka. Negovala ga je, mazila kao živu krznenu igračku. Govorila mu je i šaputala. Stavljala ga je dvogodišnjem bratu u krilo dok je beba Franc pored njih spavao u kolecvi. Aleksander je kućnog ljubimca držao obema rukama da ne bi skliznuo niz kolena. A kada bi mačetu dojadilo maženje, glađenje Hildino i Sašino čije su male pamučne šake čeprkale po mačjoj gustoj dlaci, skočio bi na pod i mazno se išunjao u dvorište. I Saša je zavoleo Dunava. Izlazio je u dvorište i dozivao ga. Svakog jutra, čim bi se probudio i progledao, čekao je da mu mačka skoči u krevet i sklupča se na postelji kod nogu. Nije ustajao da je ne bi uznemirio. Nije se dizao sa ležaja dok mati ne bi ušla u sobu i otvorila prozor da je provetri i sinu kaže, na uvo, da je vreme za buđenje. Saša bi se osovio na noge. Mali Dunav se ne bi pomerao.

Dani u Vršcu su prolazili a Julius nije mogao da prehrani porodicu sa troje male dece. U vršackj varoši, što se događalo a i sada se zbiva mnogim umetnicima ne samo nepriznatim van grada-varošice-palanke a cenjenim u Beogradu, Novom Sadu i Beču, otac-slikar, i moler, nije mogao da obezbedi siguran život svojoj petočlanoj porodici. Prekinuo je ružnu provincijsku idilu, na prvi letimičan pogled, srećnu, i odlučio se za preseljenje u Beograd.

Terezija nije odmah, ni lako, to prihvatila. Pokušavala je da ubedi muža da se predomisli, ipak da nastave živeti u Vršcu, da još jednom okušaju sreću u mirnom gradiću u kojem su se odomaćili, privikli na njegovu atmosferu i stekli mnogo prijatelja sa kojima su se zblížili i počesto viđali. Uporni umetnik nije odustajao od čvrste namere da se iz Vršca presele u Beograd, jer su tamo mogućnosti, kako je bio čuo, za dobar život bile veće. Tamo je vladala velika potražnja za molerima, zidarima, majstorima zidnog slikarstva i štuko majstorima kao Julius Lermer koji je to zvanje bio stekao u Beču i zarobljeništvu u Italiji.

Mačak Dunav nije mogao da putuje u Beograd kada se porodica Lermer odselila u potrazi za sigurnijim životom. Hilda ga je odnela susedima u čijoj kući je bilo rajsko stecište mačaka. Mačje pleme je prihvatilo mačku Lermerovih pošto je i ranije, preko baštenske ograde, zalazila na njihovu teritoriju i s njima se mešala. Saši je teško pao rastanak sa malim mačorom, ali nije zaplakao kada je Dunav tužno zamijaukao kao da gudi dok su Lermerovi sa nabreklih koferima izlazili na ulicu gde ih je čekao fijaker.

ZABORAVIO sam kako smo putovali, mama, tata, Hilda, Franc i ja. Vozom? Moguće je da smo se vozili železnicom ili kočijom kao nekada na američkom Divljem zapadu. U onim vestern filmovima koje smo voleli i omamljeno gledali. U njih smo zurili u zamračenim bioskopskim salama sa drvenim sedištim učvršćenim na olajisanom patosu što je zaudarao na naftu, pod projektovanim zrnastim titravima mlazom zamućene svetlosti, i ulazili, tamo nestajali, a posle izlaska iz kina sve pamtili, i prepričavali radnju filma. Upamtili smo svaki revolver-

ski pucanj. On se ne zaboravlja. Kako bih to rado napisao da imam još malo vremena što mi curi kroz šake poput obrnute kupe peska u peščanom satu, i kaplje iz očiju. Nekom piscu da kažem da to sačuva u kakvoj knjizi, bar u literarnom časopisu. Umesto u čarobnom filmu, kako sam kasnije saznao, izgubili smo se u zagonetnom velegradu zvanom Beograd, u velikoj gusto naseljenoj razbarušenoj goropadnoj divljoj košnici, varoši moje mladosti, podignutoj na vodi, na velikim plovnim rekama Dunavu i Savi, mnogo većim od krštenog vršačkog Mesića što je proticao nedaleko od moje rodne kuće.

Da ispričam bar jednom darovitom zapisničaru. Hroničaru da izverglam, mislim, i želim, a valjda ću imati malo sreće da se to i obistini. I ostvari se moj mali san, vršački, beogradski, evropski i američki – mrmorio je za masivnim stolom, u bradu, i polako tonuo u san.

LERMER Julius je porodicu doveo u Beograd i uselio na gornji sprat jednospratnice, u kuću sa malim odajama. Sa uskog jednokrlnog prozora sa ulične strane videla se Sava i pristanište od kojeg je zgradu sa teskobnim stanom Sašine porodice odvajala kaldrmisana iskošena ulica. „Sad smo tu“, rekao je otac familije.

Peto poglavlje

BEOGRAD

LERMER je telefonom razgovarao, počesto, sa prijateljima, rođenim Vrščanima, u Americi, Nemačkoj, Austriji, Beogradu i Vršcu, decenijama, i pričao im detalje svog životopisa. Potom je preko Atlantskog okeana u Evropu i na Balkan slao fotografije snimljene u njegovoj razućenoj bezbrižnoj mladosti i snimke novog okruženja u kojem se sastajao sa senkama, providnim senima iz prošlosti koje su još imale šta da kažu. Fotose šume i parka sa fontanom oko svoje nove kuće sazidane pre šest decenija u novome, trećem zavičaju. I belog krsta, neraskidivu vezu sa prvim, postavljenim, kao drvo zasađenim, u lepoj šumi od sto hektara u koju bih voleo da natren zalutam i mirišem drvorede i bilje, i pokrijem se senkama krošnji listopadnog drveća i zimzelena. Aleksander je zasadio šumicu i oko kuće u kojoj je masivni sto na koji oslanja laktove. Źmuri s licem u sklopljenim dlanovima. Uzuma hemijsku olovku u ruku i piše drhtavim rukopisom starca, ispisuje izlomljena krhka slova: „Dragome zemljaku...“.

PISAO bih o novome svetu, tražio perom, mastiljavom olovkom razliku između ovog i sveta u kojem sam se rodio i odakle sam pod bespogovornom prinudom otišao. Da mi je vremena i sigurna ruka. Otisnuo sam se iz Evrope, otplovio brodom, kao da sam zažmurio i iz jed-

nog vremena ukoračio u drugo, nepoznato. Iz mladićkog doba kada sam bio učenik Druge muške gimnazije i igrao u podmatku fudbalskog tima BSK i upao u gubavo vreme Velikog rata, jednog, a mati i otac su prošlo kroz dva svetska, i kada sam u Bavarskoj, u kojoj sam posle rata bio prosti sluga devet meseci i tamo upoznao moju Ane Mari, izbeglicu iz Šlezije, ja prognanik iz Kraljevine Jugoslavije, iz tog vremena u Bavarskj, gde se rodila moja ćerka Silvija, brodom sam otputovao u SAD, kao da je to samo jedna imenica „sad“, gvozdeni sad, hoću da kažem. Nova reč za mene.

ALEKSANDER mi je slao fotokopirana dokumenta, fotografije, kao što sam napomenuo, iz prošlosti i sadašnjosti nerazdvojnih, prepletenih, od kojih sam sklapao slagalicu, pokušavao da svakom komadu papira nađem zajednički imenitelj sa Sašinim životopisom, njegovom usmenom telefonskom hronikom, dodirne tačke između njih i mesta na kojima se preklapaju. Slagalice. Ukrštam priče i dokumenta.

Otac i mati Lermer su teško propatili kroz dva svetska rata, Aleksander samo kroz jedan, a kći i sin Ane Mari i njegovi su prošli bez ratnih užasa, osim ako im roditelji o tome nisu pričali i objašnjavali koliko su ratovi besmisleni. Vreme se u razgovorima deli na ono pre i posle rata. Ratne strahote su odrednice, orijentiri prema kojima se čovek upravlja, ne samo vremenski. A priče o njima upletu se, uvuku podlo, u svaku raspru, naruše je i donose nesmisleni svađu kao što su oni, krvavi.

KADA smo došli u Beograd, tata nije znao srpski, samo nemački, mađarski i ciganski. Srpski je naučio

na radnoj berzi molera kod zidarske kafane „Takovo“. Naučio je i da piše ćirilicu. Kada je otvorio svoju molersku firmu imao je pedesetak nameštenika. Na fotografiji snimljenoj u dvorištu Dalmatinske pet, kod Botaničke bašte, vide se nasmejani moleri sa kačketima, a među njima i prava umetnička gospoda, elegantni štuko majstori. Gazda Lera sedi u prvom redu, u sredini. Namrgođen je, mršti se, a ispred njegovih kolena je velika četvrtasta kutija na kojoj ukrasnom ćirilicom piše ФИРМА ЛЕРМЕР. Iza molerske zajednice, velikog plemena je beo zid sa naslonjenim merdevinama. Julius Lerner je oslikao mural i u vili najbogatijeg Srbina tog doba Jovana Genčića, u Krunskoj ulici. Vremenom tu umetninu je izbrisalo svirepo vreme. Nigde nije zapisano da je moj tata to naslikao, a u spisima o gradnji te velelepne spratne kuće pominje se samo arhitekta Dragiša Brašovan, rođen kao i Lera u našem Vršcu.

U BEOGRADSKOJ sirotinjskoj Savamali Aleksander Lerner je učio, uporedo, dve škole, redovnu osnovnu i životnu ćumur-školu. Vršnjaci su mu nadenuli nadimak Saša koji je nosio do kraja života. A njegova elektronska adresa je bila: sascha1920. Špicname i godina rođenja. Rastao je pored Save. Čim bi ustao sa prozora stana bi pogledao sivu reku kao da želi nešto da joj kaže. Posmatrao je sa zanosom, kao da želi s njima otploviti do Dunava i luka na Crnom moru, čežnjivo lađe i mornare koji su se kretali, micali poput figura u lutkarskom pozorištu po brodskim palubama i povremeno nestajali u potpalublju, čas na suncu a tren zatim u tamnoj senci kada je dan bio sunčan, ti ljudi-senke jedva čujni, u daljini, na rečnim plovilima. Saša je silazio na rečnu obalu, prelazio pre-

ko pruge, izukrštanih izlizanih koloseka, i izbliza gledao brodove.

Ćumur-škola se polagala na savamalskim ranžirnim kolosecima. Dečaci i poneka devojčica, tanki i bleđi, skupljali su garavi ćumur koji bi ispao iz vagona teretnih vozova. Železničari su ih jurili, a oni su bežali između lokomotiva koje su manevrisale. Sa plenom u pocrnelim džakovima od jute brzo su, hitri, stizali kući, nagaravljeni, crni, ulepljeni od pare manevrišućih mašina i sitnog uglja. Zadihani.

ZADIHANI smo bili, Franc i ja. Bežali smo od Save, plašeći se da nas ne uhvate čuvari vozova, železničari u razdrljenim košuljama, isflekanim bledoplavičastim bluzama i pijani. Smrdeli su na rakiju i mo-kar ugalj. Zaudarali su na ritsku žabokrečinu kao da su se izmigoljili iz savskog mulja, te avetinjske spodobe sa glibom što se cedio sa njihovih upalih lica i povijenih, spuštenih ramena. Sa vrećama i ćumurom bili smo brži od gegavih stražara. Izgledali su komično ili su se samo pretvarali da ne mogu da nas stignu, i puštali da umaknemo sa jadnim plenom, umašćenim komadićima uglja i ugljenim zrnevljem i prašinom kojima smo se grejali. A verovatno i čuvari sa ranžirne stanice kada bi se u sumrak vraćali svojim bednim vlažnim studenim potleušicama na periferiji Beograda.

Pred vratima stana zastali smo da povratimo dah, priberemo se i maramicama sa musavih lica obrišemo hladan gar, Franc i ja. Hiljadu devetsto dvadeset devete. Ili tridesete.

PORODICA Lermer se preselila u Cvijićevu sto dvadeset osam. Ta kuća, kod nadvožnjaka pored Novog groblja, bila je njihova poslednja adresa. Saša je imao svoju sobu po kojoj je raširio knjige i žurnale. Udžbenike i sveske je držao pod malim stolom. Odande ih je izvlačio pošto bi prelistao žurnal, ili pročitao bar jedno poglavlje pustolovnog romana. Prvi put kada je iz nove kuće izašao na nepoznatu široku ulicu na kojoj ga je bleštavo svetlo kao davno u Vršcu načac zaslepilo, pred kapijom je ugledao devojčicu koja je zastala ispred njega i ljubopitljivo ga gledala u oči. Hteo je da je upita šta želi, da nije možda zalutala i traži neku adresu. Sigurno se zatekla pred pogrešnom, pokazivao je na broj na ulazu. Ona nije ništa rekla. Porumenela je i s bojažljivim smeškom na usnama brzo se udaljila. I sledećeg dana, a i kasnije često, vrzimala se u tom zavojitom delu Cvijićeve.

Stanovala je preko puta, tako da je sa svog prozora mogla da vidi njegov, uvek zatvoren a uveče sa spuštenim roletnama. Otvorila bi ga i nalaktila se na okvir, piličila na drugu stranu ulice, u dom Lermerovih čekajući da Saša izađe iz kuće, na šta bi i ona otrčala do kapije, hitro je otvorila, i izašla. Nije skidala pogled sa mladića. Dvoumila se da mu dovikne pozdrav ili ga preko kolovoza upita kako je, da mu kaže svoje ime, ali se suzdržala. Nemo ga je posmatrala, kao da je iščekivala da on pročita njene misli i protumači pokrete.

Aleksander je uočio mladu devojku na prozoru njene kuće i na ulici, i kako zarumenjena smeteno prelazi preko široke ulice, zadihana, i zastaje pred njegovom nastambom baš u trenucima kada je izlazio i zatvarao krilo visoke kapije. Stala bi ispod njegovog prozora i ćutke ga zagledala. Pitao se, nije li valjda nema, ili maloumna, pa

se smeška bez povoda, bezrazložno jer se, prosto, našla na ulicu van svog doma u kojem se, možda, osećala kao u zatvoru ili sanatorijumu. „Svašta je moguće.“

Devojčica je zastala pred njim. Bez glasa. Samo je brzo disala.

– Dobar dan – rekao je Saša.

Ona se zagrcnula kada je otvorila usta u pokušaju da nešto izgovori. Zakašljala se i još više pocrvenela. Rumenilo na njenim detinjim beličastim pamučnim obrazima je plametelo. Zažmirila je. Nasmešena bojažljivo, kao lane.

– Dobar dan želim, mlada damo – ponovio je on a kako ona ništa nije htela da kaže, ravnodušno je produžio ulicom u gimnaziju.

NADU sam prvi put video kao dete. Devojčica ja stanovala u našem susedstvu nasuprot našoj kući. Njen i moj prozor su se gledali po ceo dan i noć, kao cvet dan i noć koji je mama Tereza zasadila u malom dvorišnom vrtu. Devojka je otvarala prozor i gedala prema našoj kući kao da čeka da i ja svoj pendžer otvorim. Bila je mala i mršava, suvonjava, sitnih šaka i grozničava pogleda, ali punačkih svetlih obraza. Lako je crvenela kada smo se sretali, a ja na nju nisam obraćao pažnju. Nisam imao vremena. Trebalo je da mi kaže kako se zove, ali izbegavala je da se predstavi mada sam joj pri drugom susretu pred mojom kapijom rekao svoje ime. I da sam gimnazijalac. Ona je izustila samo „znam“. To je bilo sve.

A iz ružnog pačeta izrasla je u labuda, kao u bajci, lepu devojkicu. Rano je, uočio sam godinu dana kasnije, dobila skladnu ženstvenu liniju, obline privlačne mlade žene. Izgledala je starija za svoje godine. Franc mi je re-

kao da se zove Nada Pejić. Imala je dve godine mlađeg brata Milana o kome je brinula kada su mati i otac bili odsutni. Oboje su pohađali osnovnu škola, ona osmi razred. Ja sam već bio maturant i fudbaler BSK-a.

ALEKSANDERA i Nadu je upoznao brat Franc koji je devojčicu pitao gde stanuje. A kada je pokazala na dvospratnu zgradu s druge strane ulice, upitao je, podsmehljivo, zašto je prozor u prizemlju preko dana otvoren. Kazala je da je to njen prozor. Odatle može lepo da vidi kuću Lermerovih, Franca i njegovog brata Sašu. Sledećeg dana, bila je nedelja, pred kapijom je Franc sa devojčicom ružičastog lica i svetlih blago iskošenih očiju sačekao Aleksandera iz kuće. Gimnazijalac je malu devojku pogledao sa simpatijama, rekao „Saša“, a ona „Nadica“. Razgovarali su još neko vreme kada se mlađi Lermer udaljio da ne remeti njihov susret. Saša je, na kraju, kazao da su fudbaleri, posle prolećne sezone, u leto na odmoru. I podmladak ima tronedeljni rapust, pozvao je na filmsku projekciju. Vratio se u kuću jer je bio vreme ručku. Po podne su devojčica i Aleksander otišli u bioskop „Zvezda“ da gledaju sentimentalnu melodramu sa Rudlofom Valentinom, on sa Francom a Nada sa mlađim bratom Milanom. Svake nedelje tog leta išli su u kino, njih četvoro. A od jeseni subotom, troje, bez Franca.

NADA i ja smo sanjarili u parkiću. Samo smo se držali za ruke. Poljubio sam je samo jednom, u slepoočnicu i obrvu iznad levog oka. Kao da mi je sestra. Ona bi samo šaputala da je lepo što sam pažljiv, da voli fudbal kada sam ja na igralištu. Nije propuštala BSK-ove nedeljne utakmice u Beogradu. Izvlačila je svoju toplu

šaku iz moje. Pričali smo o filmovima koje smo gledali, pročitanim knjigama, ona o sentimentalnim romanima, a ja o pustolovnim Karla Maja i Fenimora Kupera, naučnofantastičnim Žila Verna. Čim bismo seli na klupu, započinjala bi da govori o putovanjima. O Parizu gradu svetlosti. Volela bi da otputuje u Francusku. I ja sam maštao o Parizu. Prepičao sam joj reportažu o njemu iz bečkog žurnala koji smo sedmično dobijali na kućnu adresu. Rekao sam da se na ilustrovani časopis pretplatila moja mati Marija Terezija jer je Austrijanka, rođena Bečlika, a u Beču, u Štatparku na mostu rečice Vin, upoznao ju je moj otac student slikarstva Julius, kao u herc romanima. O njihovom prvom susretu Tereza mi je često raspredala priču, i o crtežu Mocartovog groba koji joj je mladi umetnik stidljivo pokazao, kao da otkriva veliku tajnu koju je ljubomorno krio od ostalih studenata i svojih prijatelja. „Tata je slikar?“ „Da. Slikar i moler, vrhunski majstor za štuko mermer. Poznat je u celom Beogradu, njegova firma je na viskoj ceni. Rade i zidno slikarstvo“. Govorio sam sa zanosom o svom ocu Juliusu. „I tvog tatu viđam kada ujutro izlazi na ulicu.“ „Zar se budiš kao ranorani-lac, ili ne spavaš celo noć, čekajući da svane?“ „Volim rađanje sunca, obožavam njegove prve zrake“, izgovorila je mazno. Naslonila je glavu na moje rame.

– Rađanje sunca – ponovio sam njene reči.

– Sunce.

UČENIK Druge muške gimnazije Saša, obučen kao dendi fotografisao se na Kalemegdanu sa dugačkim šalom odmotanim oko vrata i nehajno prebačenim preko levog ramena. On je bio u grupi gimnazijskih drugova. Nosili su moderne kaputiće od mohera, pumparice, do-

kolenice na rombove, kao gospodska kapitalistička mladež. Brilljantirana, zalizana im je bila kosa. Svi sa dugim šalovima. Đaci Druge muške gimnazije bili su viđeni, pripremani, da postanu elita jugoslovenskog društva. Na jednom snimku gimnazijalci su pozirali oko klupe ispred današnje zgrade Zavoda za zaštitu spomenika kulture. Samouvereno su se osmehivali. Druga muška, Beograd, Jugoslavija, ceo svet bio je njihov, u tom času.

Rastrzao se, kao kada je istovremeno pohađao osnovnu i ćumur-školu, između gimnazije i fudbala. Obuzeo ga je čigrasti nogomet. Igrao je u prvom juniorskom timu BSK-a, prvaka Jugoslavije. Hteo je da se profesionalno bavi fudbalom, da mu se posveti, i zamalo nije otišao na studije posle završene srednje škole mada je bio primeran učenik, u pojedinim predmetima izuzetan. Vredan đak gimnazije. Gradivo nijednog predmeta mu nije zadavalo probleme, ni učenički bauk matematika. Fudbal je bio čaroban kao lepa opsena i magija, Druga muška realna i jasno vidljiva, kristalno čista, a ponekad dosadna i nepodnošljiva jer je u njoj bilo malo slobodne igre, i jedva mašte. Fudbalski teren, stadion, bio je rajsko božanstveno široko polje po kojem je trčao i leteo, osetio bi na svakom treningu i utakmici, a u učionici u klupi bilo mu je kao u zatvorskoj ili manastirskoj kamenoj goloj keliji. Ponekad, po povratku sa treninga, gimnazijsko četvrtasto dvorište mu je ličilo na strogu prokletu avlija, kamenu. Nemilosrdno, bespogovorno. Saša se razapinjao između lopte i školskih udžbenika i vežbanki. Tokom časova zurio je kroz prozore i sanjario o fudbalskoj utakmici, a na terenu ništa osim leta fudbala nije video.

Maturirao je hiljadu devetsto trideset devete godine. Matura fotografija je snimljena u dvorištu Gimnazi-

je tridesetog maja. Učenici su skupljeni ispred prozora, Saša Lermer u sredini slike sa dvojicom najboljih drugova. Fotos nisam video pošto mi njegova kopija nije poslata iz Amerike, ali o njemu, kao da ga vidim, čitao sam u zapisu Nenada Novaka Stefanovića, našeg zajedničkog prijatelja, kao i o još jednoj fotografiji što je svedočila o maturi Sašine generacije: fotografisana srebrna tabakera koju je osmo dva darovalo svom razrednom starešini i zaštitniku Pavlu Sokoloviću. U tabakeru su ugravirana imena maturanata. Saša i sada vidi tu tabakeru, rekao mi je telefonom, i kao da je dodiruje, kazao je, upisao je te godine studije na Medicinskom fakultetu Beogradskog univerziteta.

VOLELI smo profesora Sokolovića. Obožavao sam ga. Bio mi je duhovni otac. Dan danas čujem se sa njegovom ćerkom. On je bio lep, odmeren čovek, obrazovan. Zračio je. Govorio je tiho i polako zagledan učeniku u oči dok mu se obraćao. Laganim korakom, blago nasmešen, ulazio je u učionicu. U svakoj prilici bio je spreman da pomogne. Svakom gimnazijalcu je posvetio posebnu pažnju, kao da je taj đak izabran čovek. Razumeo je što sam jurio za loptom i odobravao što volim fudbal. Mada o tome nije govorio, nešto me je navodilo na pomisao da je Pavle Sokolović bio blagonaklon, ne baš otvoren navijač, prema Beogradskom sportskom klubu.

TOKOM svake utakmice u kojoj je igrao Lermer je bacao pogled na publiku nadajući se da će među gledaocima uočiti omiljenog profesora, a kada bi u štampi bio objavljen članak o njegovom timu, pitao se da li je poštovani ugledni učitelj, pedagog tu belešku pročitao.

Šesto poglavlje

FUDBALER

FUDBALSKI podmladak Beogradskog sportskog kluba: u gornjem redu stoje Đ. Popović, Džepina, A. Lermer, M. Šelendić, N. Mizrahi, V. Jezdimirović; čuče u donjem redu R. Stokić, M. Nikolić, Đ. Radić, M. Petrović, F. Jugendhajmer i V. Milošević. Možda budući tim snova BSK-a. Osim dvojice svi se osmehuju fotoaparatu. Nikolić, dvanaesti igrač, obukao je mantil. Grupisani su na glavnom klupskom igralištu. Iza njih je upadljiva reklama „Filips radio“. Većina fudbalera se upokojila.

U beogradskoj Politici, na sportskim stranama, objavljena je fotografija podmlatka BSK-a koji je hiljadu devetsto trideset sedme postao juniorski prvak Kraljevine Jugoslavije. O tome je pisano u novinama čije isečke stari Lermer još uvek brižno, kao dragocene dokumente, čuva u albumu. Na snimku njegov razdeljak na glavi je po sredini. Tada moderna frizura. I na drugim fotosima tima. Uvek stoji.

Kada mi je Lermer dve hiljade četrnaeste godine poslao fotku, samo je on bio živ. Nenad je knjigu *Zemlja u koferu* sa zapisom o tome objavio u decembru dve hiljade sedme. Saša mu je rekao da je samo on ostao živ. Sada je i Aleksander sa svojim saigračima, negde. Ne vidimo ih. Igraju li fudbal na nepočin-polju, veliko je pitanje. Lop-taju se beogradski večno mladi nogometaši? Na fotosu

igrači u prvom redu čuče, a iza njih stoji drugi red fudbalera. Aleksander je upro pogled u magično sočivo.

KADA smo istrčali na teren, gledaoci su nas dočekali slabim zvižducima i ponekim uljezom-aplauzom, jer smo igrali predigru, pred utakmicu prvih timova. U Novom Sadu. Publika je tek počela da se okuplja na stadionu i zagreva za glavni meč. Video sam, u prvom redu, odmah iza ograde kako dvojica sa šeširima natučeni na glave grickaju bele semenke dulekare i govore glasno, da smo ih čuli dok smo se postrojavali na sredini terena i poskakivali pored sudija i protivnika.

„Šta će ovde ovi klinci. Nemaju šta da traže.“. „Videćeš šta traže.“. „Videću...“, pljuckao je ljusku semenke. „Ne govori ništa unapred“, prošištao je drugi sa velikom semenkom među zubima. „Naši će ih pojesti za užinu.“. „Siguran si?“: „Siguran.“. „Stvarno siguran?“ „Da se kladimo? Tri nula.“. „Opklada.“. Opkladili su se. I brzo proždimali semenke kao da se vreme topi, ili beži. „Gladna godina“, pomislio sam i stavio ruke na donji deo leđa. Da vide koliko mi je stalo do semenki.

Desna kopačka me je stezala, osećao sam da me na peti žulja. Bilo je kasno da je zamenim. Ekonom mi je u pometnji, kasno smo stigli na stadion i ušli u svlačionicu, dao tuđe kopačke, nekog od rezervnih fudbalera. Ili ih je zamenio još u Beogradu. Imali smo plave šortseve i prugaste dresove.

Igrali smo u Novom Sadu.

Suparnici su bili u crvenim dresovima, belim gaćama. Svi igrači su imali zalizane nauljene kose nalik sjajnim masnim perikama slepljenim za lobanju. Bili su brzonozi, poput vetra. Pravi hrtovi. Ili ih je vetruština no-

sila, odizala od zemlje, činilo mi se. U žaru igre jasno sam čuo smeh onog što je žustro tamanio semenke i kladio se sa prijateljem da BSK neće dati gol, a primiće čak tri. Grohotom se smeja, kidao od smeha, pa cerekao a onda kikotao, kao šašava devojka, poblesaveo u gledalištu. Puštao je neartikulisane zvukove. Nije znao šta radi dok smo po džombastom terenu jurili kožnu loptu koja je nepravilno odskakala. Nismo mogli da je ukrotimo, a ni protivnički fudbaleri. Izmicala nam je, skrivena u šumi nogu. Utakmica je okončana nerešenim rezultatom jedan jedan. Igrači su bili oznojeni, vlažnih potamnelih dresova slepljenih za telo. Fudbal nije hteo ni na jednu stranu. Ostao je nasred polja. Na peti mi je ostao raskrvavljen, bolan žulj.

MOGU da zamislim novosadsku utakmicu i mladog ustreptalog Lermera, ornog za igru i nadmetanje na fudbalskom igralištu, svetlog oštrog pogleda uperenog ka dvojici kladioničara što grickaju semenke. Mogu da vidim Sašu fudbalera, svetlosmeđe kose sa razdeljkom po sredini temena, kako u tesnim nerazgaženim kopačkama trči po suvoj zakržljaloj travi na tvrdom terenu. Leti po igralištu. Balet sa loptom, kao što je šezdesetih godina prošlog veka na državnoj televiziji i u domaćim filmovima virtuožno plesao beogradski džez-baletan Boris Radak, velemaistor baleta, Vrščanin, čudesan u crnom baletskom trikou, na sceni po kojoj se samouvereno kretao poput vilenjaka, sa skladnim pokretima. Lak kao da je od vazduha lebdeo je. Okružen reflektorima koji su po njemu kao prah posipali iskidane treptave zrake bleđožute svetlosti nadnosio se nad svojom izduženom senkom i klanjao joj se. Kao da svakim svojim poskokom pokazu-

je da je sve samo igra, ceo svet jeste ples, plesačev uzdah svaki je titrava pirueta. Uvek kada čovek uzdahne. Kao ton, jedna samo jedna nota što vijori u vazduhu, Mocartova. Kao da to govori dok pleše i kruži po svom scenskom malom kraljevstvu, veliki Radak, lak i treperav kao pero. U vazduhu je, drhturi, zrači. Pretvoren u dvostruko crno telo. Lebdi iznad tla. Ne oseća zemljinu težu. Lelujav, ruku podignutih visoko nad glavom u magiji je, u svom svetu gde niko, osim njega virtualnog, lepršavog, ne zalazi. Boris je nestvaran, zanetim gledaocima se samo priviđa njegova čudesna, vilinska igra na podijumu po kojem kruži jarkožuti snop zrnastog veštačkog svetla.

Lernerovi okretni potezi kada bi u trku kopačkom dotakao fudbal bili su praznik za oči. Onom poludelim kladioničaru semenka je zastala u grlu. Zagrcnuo se. Skoro se udavio dok je gledao virtuoznog mladog Beograđanina, čigru u prugastom plavom dresu. Zakašljao se, zahripao. Gledalac do njega udarao ga je dlanom po širokim leđima dok nije povratio dah. „Ovaj mali je stvarno dobar“, povikao je. „Šteta što ne igra za nas“, hteo je da ga gostujući fudbaler, sedmica, čuje. I čuo je, i sa njim razmenio pogled, pa potrčao za skakutavom loptom.

Balet sa savršeno zaobljenom loptom. Okruglom kao planeta Zemlja. Da li je baletan Boris Vršački nekada na sceni, sa veštačkom travom, dočarao fudbalsku igru? Ili je umetnik bar jednom stvarno zaigrao nogomet na širokoj poljani, i jurio, bar kao dete, možda usporeno koračao kao da ga je začarala, za čarobnom loptom, krpenjačom ili kristalnom kuglom presvučenom uglačanom kožom. Isto kao vižljasti lepi Aleksander jednog predratnog nedelnog popodneva u Novom Sadu, kod Dunava. Pitanje je da li se tada šarmantni igrač setio svog sivog mačka

sa imenom rajske reke kojeg je ostavio u staroj rodnoj kući kada se sa porodicom selio u Beograd na Dunavu i Savi. Veliki gospodin Dunav u pesmi Vaska Pope. Mačor Dunav je za Sašom poslao žalostivi, žalobni mijauk, ali se nije pomerio. Aleksander Julius Lermer je igrao fudbal punim srcem, celim svojim nemirnim ustreptalim bićem, kao da je ta igra jedino vredna na svetu, ovozemaljskom. Nesputana, mislio je, i osećao da je sjedinjen s fudbalom.

PLAVI i prugasti su bili naši dresovi, i čarape plavo-bele. Ispod štucni sam nosio debele kostobrane. Drugi saigrači su izbegavali štitnike pošto su otežavali kretanje po igralištu i usporavali trčanje. U njoj je trk iz mesta bio neizvodiv, fudbalska lopta nedostižna, daleka, daleka, negde, neuhvatljiva. Plašio sam se povrede, nogomet mi je bio sve, ceo moj svet, kada bih izašao iz kuće u Cvijićevoj pre povratka u grad i ulaska posle podnevnog treninga u spratnicu Druge muške, naše, uprkos magijskom fudbalu, drage i poštovane, kao što je bio profesor Pavle Sokolović. Uskladio sam igru i učenje, kao da su bili jedan program kroz koji sam prolazio, o tome hoću da pišem, da jasno istaknem. Nema dvoumljenja kada je o tome reč. Mati i otac su mi govorili, stalno, opominjali da se čuvam od povreda, da budem oprezan. Fudbal nije naivan. Opasna je i veoma rizična ta stvar, igraju ga i grubijani, neotesanci, dangube, zgubidani, lezilebovići, kostolomci, udavi, samo da znam, govorili su Marija Terezija i Julius, i upozoravali, brižni. Nesreća vreba i pri najmanjoj neopreznosti, ne samo na terenu, nego i kada se ide na stadion. Pri putovanju, vozom, u drugi grad na utakmicu, u vagonu mogu da se dese neprijatnosti.

– To mi govori iskustvo – kazao je otac. – Mnogo sam u mladosti putovao po Jugoslaviji, od Makedonije do Slovenije, Austriji, Čehoslovačkoj, Italiji. Uvek vozom. To je najsigurnije, ali rizik uvek, i u železnici, postoji. Visi u vazduhu. Svako putovanje, i igra, rizični su. Treba otvoriti četiri oka.

Pominjanje, samo, četiri oka me je izluđivalo. Bio bih na ivici besa. Meni je dovoljno reći samo „dva oka“, i jasno je na šta se misli. Četvorooki čovek za mene ne postoji, samo grozno čudovište, da uteruje strah. Moj Julius je umeo da pretera, ali nije mogao da me odvрати od fudbala. Poslušao sam i na svakoj utakmici koristio kostobrane.

Fudbal je fudbal. On je za mene zakon, vreme staje kada sam sa loptom. Čarobna, kristalna kugla postaje, govorio sam Francu. On me je dobro razumeo mada ga nogomet nije privlačio.

FUDBALSKE utakmice u Beogradu na kojima je igrao podmladak BSK-a pratila je redovno Nada Pejić sa bratom. Lermer je igrao na svakoj. Pogledavao je prema devojci na tribini i popravljao rukave na dresu dok je ona netremice gledala kako on trči. Kad god bi nakratko zastao stavljao je poput starijih igrača na koje se ugledao šake na kukove, da posle brzog napornog trka dođe do vazduha. Ona je brižno uzdisala. Posle utakmice, pred večer kod parkića u Cvijićevoj, pričala mu je da joj je dolazilo da uđe u teren i pomogne mu poljupcem, da mu veštačko disanje da se povрати i dobije snagu za nastavak nadigravanja, duela sa naoštrenim levim bekom suparničkog tabora. On se nasmejavao i rekao „ništa, ništa, to je bilo samo prividno“. „Prividno?“, pitala je Nada i gledala

ga ispod oka. „Tako se to radi u fudbalu, vremenom se nauče sve igračke finese.“ „Ruke na kukovima, i stojiš, pa se osvrćeš oko sebe kobajagi očajan kao da tražiš pomoć?“ „Tako nekako.“ Kazao je kroz tihi prituljeni smeh i zagrlio je oko struka. Glavu je nežno prislonio uz njenu, malo pognut.

NADA me je posle svake utakmice čekala ispred stadiona, a kada je mogla i posle završenog treninga pre odlaska u školu. Sa bratom. Od njega se nije razdvajala osim kada bismo se našli pred malim parkom u našoj ulici. On je ostajao napolju dok smo šetali stazom između travnjaka i niskog žbunja, negovanog rastinja i lepog cveća. Sedali smo na klupu pod razgranatom krošnjom drveta i učili šta je u životu glavna stvar. Nada bi me prva poljubila u obraz, na šta bi porumenela kao da pokušava da objasni zašto je to učinila ali ne može da izusti ni reč koja je bila duboko zakopana u njoj, daleko u njenoj glavi, kako je kasnije, kada se osmelila, umilno kazala. A ja, držeći je za ruku prstima obe šake dok smo na klupi sedeli i ovlaš dodirivali se butinama, dodao: „Daleko u nama“.

ALEKSANDER je pre svake utakmice na noge stavljao kostobrane, da su se čarape potklobučile a potkolenice izgledale široke, debele, noge ispod kolena punačke oteklih listova. Gegao se u hod, ali čim bi igra počela bio je lak kao pero, više nije osećao uloške na cevanicama. Leteo je po igralištu. Pred sobom je video samo protivničke igrače i loptu. Zanesen činio je sve da se dokopa fudbala i uputi ga saigračima, centrira pred gol. Pri izvođenju kornera sa ugla igrališta, dobro bi osmotrio

raspored igrača pre nego što fudbal uputi prema голу gde su se načičkali fudbaleri oba tima.

Jednom je u gledalištu ugledao profesora Sokolovića sa sivim šeširom. To mu je dalo još veći podstrek da se razmahne i, kao ptica sjurio se desnom stranom na polovinu protivnika. Učinilo mu se da se profa pod šeširom zadovoljno osmehuje. Saša je zbog toga bio van sebe od sreće. Lopta mu je pobegla u aut iako je verovao da je sigurna među njegovim brzim nogama. Zajurio se kao kurjak a fudbal je ostao iza njega, otkotrljao se sa igrališta poput teške žute bundeve. Valjda Sokolović to nije uočio, pomislio je mladi Lermer i pribrao se. Pružio je dobru igru i zadovoljio trenera i ukus navijača BSK-a. Dres mu je bio natopljen znojem kada se utakmica završila. Požurio je u kupatilo.

NISAM propustio nijedan trening. Među prvima bih dolazio i bio jedan od poslednjih koji je odlazio u svlačionicu. Fudbal je bio kao živo biće.

Da je bilo dozvoljeno nosio bih dres sa brojem sto jedan, ne sedam, i ostao na desnom krilu, na strani koja mi je ležala i po kojoj sam brzo osvajao prostor, u trku vodio loptu pre no što bih je poslao saigračima pred protivnički gol. Sto jedan je moj broj. Oko njega se vrti sve. Magične cifre, jedan nula jedan.

Na pomoćnom fudbalskom terenu kluba tokom jednog prolećnog treninga, bio je petak, Vladimir Jezdimirović i ja smo igrali jedan protiv drugog posle zagrevanja. Ceo podmladak je oprčao oko igrališta četiri puta. Trčao sam s naporom i zadihao se, jedva sam dolazio do daha. Topao vazduh me je gušio. Čelo mi se orosilo znojem. Jezdimirović me je pitao šta me muči. Povraća mi se, rekao sam,

a on, povraćaj onda. Nemoj da se ustežeš. Nešto me steže u grudima. Prošuštao sam, da me ni on nije čuo. Ostao sam ipak na treningu, uprkos iznenadnom zamoru i gušenju, pošto smo se pripremali za važnu nedeljnu utakmicu, predigru prvim timovima, protiv „Jugoslavije“ na njenom terenu. Ona je bila naš glavni protivnik i svaki rezultat osim pobede protiv tog rivala za nas je bio ništavan. Samo trijumf, govorio je trener sa pištaljkom u zubima, jedino pobeda. Škrgutao je zubima kao da je svim silama hteo da nas omađija i ubedi da moramo savladati „Jugoslaviju“.

Počeli smo da radimo sa loptom što je bio lepši, zanimljiviji deo napornog treninga pred odlučujući meč u našoj juniorskoj ligi. Jezdimirović me je zabrinuto gledao i bezvoljno, kao da je pod velikom prinudom, dodavao mi loptu. Počeo sam da kašljem. Nije ti dobro, pitao je Vlada, biće ti zlo ako ne prekineš trening. Šutnuo je fudbal u vis. On je visoko zalebdeo. A ja sam u okretu, jer mi je bio iza leđa, poskočio da ga glavom dočekam i vratim Jezdimiroviću. Skočio sam koliko me je srce nosilo, da na ozojeno čelo dočekam čarobnu kožnu kuglu. Skočio sam i stegao zube, da je obeju ruku kao ptičja krila raširenim dohvatim i ukrotim. I vratim na zemlju. U vazduhu sam je udario glavom i zažmurio.

U doskoku sam nespretno levom nogom, svom težinom, nagazio džombu i iskrivio stopalo. Ispustio sam jauk. Svetlaci su mi zaiskrili pred zatvorenim očima. Stegao sam zube i pokušao da otrčim do lopte zakotrljane kao ogromna čigra po ugaženoj sparušenoj travi. Nemoćan, seo sam i držao se za levi članak. Vlada me je zapanjeno gledao. Zanemio je i samo pokretom ruke pozvao trenera. Preplašenim pogledom kao da je kazivao: znao sam, znao sam da se ovo neće dobro završiti.

Znao sam.

Zglob je bio slomljen. Iznet sam sa igrališta i odvezen u bolnicu. Ortoped je ustanovio da je u pitanju teška fraktura članka. Operacija je neohodna, rekao je bez promišljanja pošto je prstima, kojima je godinama ispipao mnoge udove, opipao povređeno mesto na nozi koje je počelo da otiče. Da li ću moći da igram fudbal, nisam se usudio da zapitam, a nisam ni mogao od jakih bolova da govorim. Stiskao sam usta, da ne pustim jauk. Operacija je bila zakazana za idući dan.

U bolničkoj sobi dani su bili dugi mada sam svakog dana imao posete, i porodice i klupskih drugova i članova uprave BSK-a. Ostaloj trojici bolesnika, sa kojima sam delio svetlu spavaonicu i jedan lavabo, retko ko je dolazio. A jednom pacijentu koji je imao prelom ključne kosti i na bolničkom lečenju bio zadržan tri dana, niko nije došao. Lakonski je rekao da je bolje da ga niko ne posećuje i vidi ga prikovanog za bolesnički krevet na kojem ili leži ili sedi, dreždi uvek pospan. I ja sam između jutarnje vizite, dnevnih obroka i popodnevni poseta dremao, sa jednim otvorenim okom. Posetio me je nenadano i profesor Pavle Sokolović i doneo domaće kolače i svi-lene bombone. Silno me je obradovao njegov dolazak i smiren sugestivan glas kojim je tiho govorio. I tešio me je da će se noga zalečiti i sve će proći kao da se nije ni dogodilo. Vreme je najbolji lek. Bila je nedelja, dan kada se igraju fudbalske utakmice, i dan pre nego što sam iz bolnice otpušten i poslan na kućno lečenje i terapiju.

Celu noć sam razmišljao šta mi je profesor govorio, a šta sam ja, zbunjen, ne razmišljajući mnogo njemu rekao. Između ostalog i da ću pokušati da upišem studije na Medicinskom fakultetu. Uložiću svu svoju snagu, napre-

gnuću se. Neću žaliti nikakvu žrtvu. To će mi biti jedini cilj, veliki cilj. Da upišem medicinu i postanem lekar i pomažem bolesnim ljudima. Samo to mi preostaje posle teškog preloma i prognoze da bar šest meseci neću moći da potrčim za loptom na fudbalskom igralištu, na moju žalost. Ali nije kraj sveta. Predaću se fakultetskim knjigama i lekarskoj praksi. Čim se budem oslobodio štaka pomoću kojih ću da hodam, mesecima, do jeseni.

Pavle Sokolović se nasmešio tankim bledim usnama pod ostrim nosom i potapšao me po ramenu, bez reči. Uvek me je razumeo i u svakom mom naumu podržavao i nenametljivo uticao da svaku svoju nameru pribrano, mirno, bez panike, sprovedem u delo, kao da komponujem skladnu kompoziciju. Nagovarao me je da budem uvek uporan kao veliki savršeni majstori muzike. On je voleo muziku Mocarta, Šuberta, Betovena, o čijem delu je sa divljenjem govorio na časovima nemačkog jezika.

U posetu je došla i draga Nada Pejić, lepuškasta cura, sa bratom Milanom. Doneli su jabuke delišes koje sam rado tamanio, i mlečnu čokoladu. Obradovao sam se. Nadica se smerno smeškala, nije znala šta da kaže u otužnoj bolničkoj odaji nalik ćeliji sa samo jednim prozorom, premaloj za četiri bolesnika. Gledala je u nogu u longeti koju sam isturio. Virila je ispod ćebeta jer je u sobi bilo vruće i zagušljivo. Učinilo mi se da će Nadica zajecati kada je Milan s prizvukom tuge u glasu rekao da su Cvijićeva ulica i mali park pusti bez mene. Mnogo im falim. Samo što ne izgovore moje ime. Nadao se da prelom članka nije komplikovan. Nada je sve vreme sedela na ivici kreveta i držala me za ruku. Poljubila me je u obraz, ovlaš. Njene pune usne su bile vlažne. U sobi su se zadržali deset minuta. Njihova poseta me je ganula.

SAŠA se dugo dvoumio između profesionalnog fudbala i studija na univerzitetu. Kolebanje je pojačao i savet profesora Sokolovića da je škola uvek na prvom mestu, da se posveti njoj, još dok je Lermer igrao za podmladak BSK-a. Mladi igrač je ipak više naginjao sportskoj karijeri nego fakultetu i sticanju univerzitetske diplome. Nedoumicu je prekinuo težak prelom zgloba leve noge koji ga je pola godine odvojio od igrališta. „To se zove sudbina“, strujalo mu je kroz glavu. Očaj ga je obuzeo. Bolovi u nozi su bili nepodnošljivi. Grizao je usne, do krvi, dok je teško povređen, sa šakama preko očiju, iznošen sa terena. Smetalo mu je sunce. Zaslepljivalo ga je i pojačavalo bol u nozi koja se nekontrolisano trzala, da je Saša puštao prigušene jauke. Zagrizao je šaku. Znoj ga je oblio. Jezdimirović i saigrači su ga sažaljivo gledali i tešili nemoćni da mu pomognu i ublaže bolove. Govorili su da je povreda lakša i da će se brzo osoviti na noge i zaigrati, on neuhvatljiva sedmica, plava čigra, kao da se ništa nije desilo. Lermer se gorko osmehnuo i procedio kroz zube, „neće biti“, samo.

Posle operacije članka i lečenja u bolnici, terapiju je nastavio kod kuće, pod paskom brižne majke. Ležao je ili sedeo na krevetu od kojeg se razmeštenog samo na mahove odvajao, sve se vrtelo oko postelje, baš kao u sanatorijumu gde je proveo deset dana. Radio-aparat je bio na stočiću kod uzglavlja. Slušao je muziku i pokušavao da čita knjige koje su mu Hilda i Franc donosili iz Gradske biblioteke. Tereza Lermer mu nije više govorila o rizičnom igranju fudbala. Negovala je sina dok kost nije zarasla i on se oporavio od preloma noge, i po drugi put prohodao. Sećala se, raznežena pri pogledu na sina

opruženog u krevetu i uvijenog u ćebe kao mumija, kako je u staroj kući u ulici Stanoja Glavaša načinio prve korake, gegave i nesigurne, pre no što se, nespretno, zaljuljao i seo na pod, i od nemoći zaplakao.

Dilema je bila presečena, veliki zamršeni čvor razvezan. Raspetljan, i mladić je mogao da odahne i gleda fudbal samo izdaleka. Odlazio je na utakmice a još uvek je osećao malo gorčine što ne može da igra, ni da potrči ulicom, kao na treningu. Teško mu je padalo da bude u publici, samo gledalac, među bskovcima navijačima, naročito kada je na stadion odlazio sa štakama. Otac Julius je redovno kupovao beogradsku Politiku, a Saša se snebivao da novine otvori na sportskim stranama sa izveštajima sa nogometnih utakmica u Beogradu, Zagrebu i drugim gradovima Kraljevine Jugoslavije.

Saša Lermer se upisao na Medicinski fakultet.

Sedmo poglavlje

ČAS ANATOMIJE

KARADORĐEV park je bio nova važna tačka susretanja Saše Lermera, blizu Medicinskog fakulteta. Pre odlaska na predavanja i vežbe početkom oktobra sedeo je na parkovskoj drvenoj klupi u hladu kestena kod studenta, pomišljao na bečki Štatpark o kojem mu je mati Marija Terzija pričala još dok su stanovali u Vršcu, varoši sličnoj gradićima u Austriji pošto je u osamnaestom i devetnaestom veku i početkom dvadesetog bila deo Austro-ugarske imperije. Listao je beleške sa ranijih časova. Pošljunčenicima stazama šetali su starice i starci sa psima. I psi lutalice u traganju za hranom, njenim ostacima bačenim u korpe za otpatke, ili su se u čoporima lenjo, polumrtvi, izležavali na travnjacima. Jedan stariji čovek, penzionisani profesor Medicinskog fakulteta Miloš Mitrović, prolazio je sa crnim vučjakom na povocu ispred Lermera uvek kada je student pripremajući se za predavanje sedeo u parku. Krupan pas je dahtao iskeženih zuba i vukao ga pa je morao da ukрупnja korake, da mu se ker ne bio oteo. Saša mu se javljao i klimao glavom na šta bi stari gospodin kažiprstom slobodne ruke samo dodirnuo obod šešira.

Ponekad bi na klupi sa Aleksanderom posedela i držala ga za ruku Nada, da vidi kako, vitak i plav, posle ovlašnih poljubaca, ustaje nasmešen, prelazi ulicu i odlazi na fakultet. Sedela je još nekoliko trenutaka kada se

izgubio iz njenog vida. Onda bi ustala sa zelene klupe, sa suknje otresla nevidjivu prašinu pa laganim hodom, lelujava, izašla iz parka, sa osmehom kao da je Saša porred nje.

Saša Lermer se upisao na Medicinski fakultet. Pre nego što je počeo Drugi Veliki rat u Evropi i proširio se po svetu. Nadvio se nad čovečanstvo kao teška bolest, guba. Velika strašna pošast, izbezumljujuća, razarajuća, koja je ljudske naseobine preobrazila u čudovišta. Nije ni slutio, mada je Politika koju je otac svakodnevno kupovao donosila iz dana u dan članke o crnim gibanjima u Poljskoj i srednjoj Evropi, kakav će ljudi košmar zahvatiti celu planetu. Mirno je pohađao predavanja sa vežbama, prilježno beležio iscrpna izlaganja profesora i asistenata u svoje sveske i podvlačio bitne reči, a taj rat, užasna prodržljiva beslovesna zverina, bio je daleko, i nestvaran, samo u paničnim novinskim izveštajima, u priči, reportaži.

Jednog dana kroz Karađorđev park polako, usporenog hoda, prošao je vižljasti fudbaler Aleksandar Tirnanić. Popularni Tirke prćastog nosa, crne talasaste kose koju je nosio kao trajnu, bio je obučen u sivi mantil do kolena. Raskopčan. Blago krivih nogu, kao da mu se lopta kotrlja između stopala, gazio je po stazi gotovo ne dodirujući šljunak, ili se to Saši, zagledanom u moćnu pojavu, zvezdanu gromadu jugoslovenskog fudbala, zanetom, pričinilo. Na Tirnanićevom licu bio je duboko urezan osmejak koji ništa nije moglo da izbriše. Kao tik vremešnog čoveka. Tirke je nestao poput senke. Saša je došao u iskušenje da ga sledi, ali Tirnanić je već ispario sa svojom senkom. Student je čežnjivo pogledao prema parkovskoj stazi kojom je bskova legenda bešumno ho-

dala i setno se prisećao svojih fudbalskih dana i nedeljnih utakmica prvog tima podmlatka kada je bio skoro slep zbog kristalne lopte. Jedino je ona bila u njegovom oku i mozgu. Beše to Aleksanderova slatka prošlost, za koju se još povremeno lepio.

Anatomija se učila tokom prva četiri semestra, prve i druge godine studija, da bi se dobro upoznao ljudsko telo i saznalo iz čega se ono sastoji, šta čoveku daje život i pokreće ga. Prvo predavanje Saša je slušao iz tog predmeta. Prva vežba je bila čas anatomije u Institutu za anatomiju, u vremešnoj bledosivoj zgradi u krugu Medicinskog fakulteta.

Ljudski leš je bio položen na obdukcioni sto kada su studenti ušli u salu za vežbe i okružili asistenta koji im je skalpelom pokazivao telo mrtvog čoveka. Govorio je, stručno, samo o njegovom požutelim, mršavom mrtvom telu pod čijom su se istanjenom i razapetom rapavom kožom ocrtavala rebra i kosti, šiljati kukovi, a ne bar u nekoliko naznaka i o tome ko je nesrećnik čije će na stolu položeno telo poslužiti za obuku, vežbu, jer je to sigurno beskućnik koji je skitao posvuda. Lutao da nađe sigurno pribežište. Gde god bi se soptav i nepran zatekao bio je njegov dom, skrovište u kojem bi se zadržao nekoliko dana, dok ga vetar životni ne bi nasilno podigao i naterao da krene dalje i traži ono što mu je preostalo od života. Nekoliko meseci putovanja vozom po celoj državi, kao slepi putnik. Možda umrli nije imao ni ime, kao što je bio bez porodice i nekog bliskog, drugog čoveka koji ga je poznavao i mogao da potvrdi ko je i odakle potiče, verovatno zalutao u bolnicu, svoju poslednju stanicu. Bio je sam samcit na ovom svetu u času kada je umirao, a i sada osamljen, izložen pogledi-

ma nepoznatih studenata, o kojima za života nije imao nikakvu predstavu, niti je mogao pretpostaviti da će ti mladi ljudi okružiti njegov u tom času ako ne značajan bar koristan leš, u fakultetskoj vežbaonici. Gledali su ga sa gađenjem i radoznalo. Pripremljeni da se na njemu, odvratnom i otvorenom, sa rezom po sredini, obučavaju za hirurške zahvate, što će kao lekari primeniti u svom kasnijem životu.

Lermer se pitao ko je taj čovek od koga je ostalo samo žuto i posivelo telo, osušeno, samo kost i koža. Taj. Meso na njemu se istopilo, kožurina smežurala, a trbuh uvučen kao da je u njemu bila splasnula mešina. Kako se zvao, ili je bio bez imena. Zabludeli anonim. Bio je bez ičega i igde ikoga, a pripadao mu je ceo svet, sve ono što bi video i o čemu sanjao, noću ili danju. Ko zna šta je on video dok je zverao oko sebe životinjskim pogledom, posmatrao ljude, kuće, drveće, polja, vodu, tupo zurio. Dok je gledao kako asistent skalpelom vuče tanak rez po nesrećnikovom telu, Saši je minula pomisao da će pokojni pacijent da progovori, i zapita kreštavim promuklim glasom šta mladi asistent izvodi po njegovoj hladnoj neosetljivoj umrtvljenoj telesini.

Asistenta nije moglo da zbuni ni odvratnost i pritajeni strah studenata, nelagoda njihova nad lešom, ni Sašin uporan upitan zabrinut pogled koji mu je uputio dok je oštar nož vukao po stomaku bezimnog, pogled kojim ga je pitao ko je bio taj čovek, da li je nekog ili nešto, barem neku sitnicu kao broš ili prsten, ostavio za sobom. Bilo kakav trag. Ima li ime? Nije obraćao pažnju na studentovu nedoumicu. Po tabli na zidu kao u osnovnoj školi, mislili su brucoši, belom kredom je nacrtao presek ljudske butine. Gledao je u rasklopljeni anatomski atlas na katedri

koji je prethodno pokazao i studentima. Izvodio je očiglednu nastavu. Polako je povlačio debele linije. Sašu je to podsećalo na crtanje oca Juliusa u molerskoj radionici. Arterije je iscrtao crvenom kredom, vene plavom, nerve žutom. I objašnjavao gde se u natkolenici nalaze krvni sudovi i živci, povezani sa mišićnim tkivom, spleteni sa njim oko kostiju kao stožera čovekove noge. Zatim im je to pokazao na lešu beživotnih ruku priljubljenih uz telo položeno na stolu.

Asistent je skalpelom načinio dug i dubok rez po lešu da studenti vide tkivo i krvne sudove u gornjem delu noge. Upitao je da li svi studenti imaju skalpel kako im je bilo naloženo. Oni su u horu potvrdili, podigli ruke sa instrumentom oštrog sečiva i mahali njime kao da je to vesela igra. Mala studentska zabava.

Kada je otvorio natkolenicu predavač, ne ispuštajući skalpel, počeo je da proziva seminarce. Zatražio je od njih da od mišića odvoje nerv, arteriju i venu, prema grubom crtežu kredom na tabli. Studenti su sa oštrim instrumentima prilazili nozi upokojenog anonima i zavlčili ga u meko tkivo butine. Saša Lermer je bezimenom prilazio nesigurno, stisnutih usana. Raširio je noge. Sporo je podizao ruku. Zagrizao je donju usnicu što je asistent na takve prizore naviknut uočio i rekao „samo polako, imaš dovoljno vremena za taj mali početni zahvat, a biće prilike jednog dana, možda uskoro, da uradiš i više, mnogo više“, kao da je znao šta sledi u patološkom ratu što se kao pandemija širio Evropom, ili je prosto to pročitao u dnevnim novinama i čuo na vestima Radio Beograda. Možda je samo instinktivno slutio taj stravičan topovski udar rata poput mnogih Beograđana koji su ceo dan o tome nagvaždali kao da im je ratna histerija prodrila u

kosti, ušla u glavu i zarazila misli, košmarima, noćnim morama, natopila snove.

Aleksander je sekao po tkivu i žilicama, pokušavao drhtavo da razdvoji krvne sudove i mišiće. Kapljice znoj, titrave blistave mehuraste vlažne kuglice, orosile su mu čelo pod hirurškom kapom i peckale oči. Osećao je zadah odumrlog tkiva, očekivao da će ud zadrhturiti i pomeriti se na stolu, spustiti stopalo na pod, zakoračiti i povesti celo mrtvo telo, kao zombija. Saša je znao da će to sanjati, kao da premotava filmsku traku, i vidi kako bezimni, NN lice, izdužene mršave beskrvne telesine, ukočenih ruku i drvenastih nogu avetinjski šeta Cvijiće-ovom ulicom rešen da produži skitnju kamionima i vozovima, po drumovima i prugama Jugoslavije.

Sa slabom glavoboljom i zamagljenog pogleda kao da mu je preko očiju prevučena mutna koprena jedva je, sa velikim olakšanjem, dočekao kraj časa, pošto je kao i ostali medicinari uspešno odvojio nerv i krvne sudove od mišićnog tkiva, onako kako je na tabli bilo iscrtano. Odmakao se od obdukcionog stola kada je završio zadatu vežbu. Asistent mu je upisao pozitivinu ocenu, dva plusa, u svoju svesku i pohvalio ga rečima da je to vidno dobar početak, i veruje da će bruceš na narednim vežbama pokazati još više umešnosti. Saša se upitao nije li ga možda gledao kako igra u podmlatku BSK-a, pa ga je zbog toga hvalio. Fudbalska igra, koja je za njega bila završena, u Beogradu je bila popularna i glavna tema mnogih razgovora dok nije počelo da se šuška o ratu, a po velikim kućama, palatama uglednih građana da se sluša Mocartov „Rekvijem“. U predvečerje dolazeće ratne katastrofe.

– Danas sam imao težak prvi čas anatomije u institutu. Uradio sam prvu vežbu – rekao je Nadi kada su uveče

ušli u njegovu sobu. Bila je upaljena samo stona lampa na nahtkasni koja je po zidovima širila izdužene senke. – Bilo je strašno.

– Strašno, kako? – Nada ga je gledala ne trepćući.

– Na obdukcinom stolu ispod table na zidu, sa kroki-jem njegove otvorene natkolenice, ležao je mrtvac, leš nekog izmoždenog gladnog čoveka smežurana lica i upalih obraza nad kojima su štrčale jagodične kosti, bezimenog, koji je za života bio sama kost i koža, siguran sam. Beskućnik. Nije imao ni kučeta ni mačeta. Nikoga na ovome svetu. Skitnica verovatno čiji su bliski pomrli. O njemu nismo ništa znali, ko je odakle je, a secirali smo ga kao da smo već svršeni lekari. Skaleplom smo sekli meso oko mišića noge. Ne sećam se ni da li je bila desna ili leva.

– To je bila samo vežba. Tako se uči – devojka je pokušavala da ga uteši. Videla je da je Saša smrknut, i očajan.

– Možda ću noćas kada odeš sanjati kako anonim poluživ ustaje sa operacionog stola – pokušao je da se našali kiselo se osmehnuvši, – i kreće u svoju veliku skitnju s jednog na drugi kraj naše velike države. Mrtvačeva pustolovina.

– Nećeš sanjati.

– I raspituje se o meni – nasmejao se.

– Neće jer nećeš da ga sanjaš. On ne postoji. Ni u tvome snu, da znaš. Samo si malo uznemiren. Svakom to može da se desi na prvom času obdukcije. Autopsije se rade – kazala je Nada, – i to je deo života. Događa se oko nas – obgrlila ga je oko vrata dok su sedeli na ivici kreveta. Mekom butinom je dodirnula njegovu nogu.

– Ovo je život – rekao je on i poljubio je dugim, vlažnim poljupcem.

Ona je zatvorila oči. Nije ih otvarala dok ju je nežno ljubio po glatkom belom vratu. I spuštao glavu niže, prema njenim grudima. Polako joj je raskopčao belu svilenkastu bluzu. I koža pod vratom njenim bila je svilenata. Ubrzano dišući, napućenih usana, svetloružičastim ružem blago nakarminisanim, pomogla mu je da otkopča sitnu dugmad koju nije mogao da obuhvati jagodicama prstiju. Klizila su. Nije se protivila kao u ranijim prilikama kada je dlanom prešao preko njenog kolena i po unutrašnjoj strani butina, polako kao da otkriva preosetljivi svet. Zaustavio je disanje, da bi jasnije čuo njene uzdahe koje je prigušivala i disala kroz zube poluotvorenih usta. Zaustila je da kaže da ga voli, ali se uzdržala. Saša je šaputao da je voli, i uvek će je obožavati, da mu je najmilije najdraže biće na svetu, najdragocenije. Tih glas je bio šuštav, titrav u njenom uhu dok je izvijala glavu. Prošaputala je da mu veruje svim srcem. Vrh malog nosa je priljubila uz njegov obraz. On ju je drugom rukom pomilovao po leđima. Skinula je bluzu i spustila je na pod. Legla je na krevet i povukla se do jastuka na uzglavlju. On, uzbuđen, klečao je nad njenim opuštenim opruženim ružičastim telom, među oblim skupljenim kolenima. Lepim, pod njegovim prstima sedefastim. Poljubio ih je, i Nadine dlanove.

– Volim te – rekao je on.

– Volim te – kazala je ona.

– Ti si moja nada.

Nestajali su u ljubavnom zagrljaju, i uzdasima, sjeđinjenim u jedan strasni dah. Nada je grcala. Uzbuđena, nije više osećala njegove prste na svojoj koži.

Čaršav je jednim potezom skinuo sa kreveta. Poto pio ga je u laboru sa ugrejanim vodom koji je doneo iz kupatila, da skine tamnocrvene mrlje krvi kojima je bio

poškropljen. Nada na stolici osmehnuta, još zajapurena i rumena užarena lica od strasti što je tinjala, posmatrala je kako Saša klečeći cedi čaršav. Da sakrije tragove ljubavnog zagrljaja.

Sa mislima o zagrljaju i Saši ušla je u svoju sobu. Nije palila svetlo, obučena uvukla se u krevet, pod ćebe.

Osmo poglavlje

VELIKI RAT

BEOGRAD je bombardovan i razoren šestog aprila hiljadu devetsto četrdeset prve godine. Eskadrile su u zoru uz potmulu zastrašujuću grmljavinu avionskih motora i zastrašujuće odjeke nadletele usnuli grad, na čijim ulicama je u praskozorje, rumeni osvit, bilo malo ljudi koji su po njima tumarali besciljno, zasule ga bombama i zapalile. Novi dan, smrknut, nije se rađao. Mrak ga je prekrrio. Umirao je u agoniji pod plamenim udarima razornih eksplozivnih naprava koje su rušile zgrade i mostove. Plamen je lizao i gutao zidove kuća, kolovoz i pločnike pored kojih su bili parkirani uljubljeni automobili. Prštalo je posvud, ljubičaste varnice su se rasprskavale i zaslepljivale. Kao poguban vatromet. Od njega su bolele oči i srce ubrzano lupalo. Goreli su krovovi, raspadali se zidovi i iskrivljeni padali, izlomljeni, pretvoreni u gomilu cigala i oblake prašine. Tavanice su se stropoštale i raspale na nameštaju, krevetima u kojima su ljudi spavali, prekrile uspavane koji se nisu probudili, nikad. Sve su lomile i uništavale. Pretvarale su sve u kupasta brda otpada. Ruševine. I Lermerovi su spavali. Bombe nisu pale na njihovu kuću u Cvijićevoj, njihovoj poslednjoj beogradskoj stanici, konačnoj adresi. Eksplozije su ih razbudile. Prestrašeni, lako obučeni, otrčali su u podrum, da se zaštite.

Prašina se slegla. Jasno se video razrušeni grad. Pogled u njegovu ranjenu raspolućenu utrobu je bio otvoren. Ispod ruševina virile su, štrčale, ukočene ruke i noge stradalih. Njihova izlomljena, prašinom prekrivena, mrtva tela kao posuta beličastim brašnom, u pidžama i noćnim spavaćicama, izvlačena su iz šuta, i jedno preko drugog slagana na kola za mrtve sa upregnutim konjima, iskošena na nabubreloj ulici kojom su oticali voda i krv.

Razornim bombama srušene su Druga muška gimnazija i skladište materijala Juliusa Lermera. Njegovi snovi su se raspali i odleteli u vazduh. Cela firma je uništena za nekoliko minuta. Život Lermerovih se potpuno izmenio. Okrenuo se naopako. Jedva su preživljavali u ratu.

Drugi svetski rat je počeo dve godine ranije, širio se brzo celom Evropom, nemoćnom i slabašnom, iscrpljenom prethodnim Velikom ratom koji je počeo da se zaboravlja kao da se hiljadu devetsto četrnaeste nije ratovalo. O tome je samo pisano.

Drugi rat je zarazio i Jugoslaviju svojom neizlečivom, smrtonosnom bolešću. Beograd je umirao. I cela država je bila u agoniji.

DOBIO sam indeks Medicinskog fakulteta kada je počeo Drugi svetski rat. Radovao sam se od srca studijama. Bio sam rešen da ih završim, postanem lekar, i spreman da naučim da lečim ljude. Duboko u meni bila je ideja da postanem hirurg i posvetim se plemenitom pozivu. Prolazio sam oduševljeno, gotovo lebdeo, pored zdanja kod čijih ulaza su bile vidno istaknute staklene table lekarskih ordinacija, i imena njihovih specijalista. Video sam sebe u belom doktorskom mantilu i sa stetoskopom.

A onda se preko lepe radosti podmuklo spustio ružan, gadan, prljav mrak. Zla tama. Odvratna. Uplašio sam se kao i svi Beograđani – tvoji Vršćani, rekao mi je bez gorčine, bili su daleko na severoistoku – pretećeg, zlokobnog zvuka eskadrila aviona u vazduhu nad nama. Zdanja u gradu su se iskrivila, izvitoperila, raspadala se. Šestog aprila četrdeset prve kada su se zlikovačke bombe ostrvile na Beograd, pale po njemu i rasprskavale, moji slatki snovi su se rasprsnuli. Bombe su srušile gimnaziju u kojoj sam učio. Udarile su i očevo skladište vrednog materijala i njegovu molersku i štuko firmu uništile kao da je bila mehur od sapunice. Pomislio sam da je to neko, možda ja, samo snivao. Zaludno nadanje.

Rat je razorno prokletstvo. Donosi samo nesreću i propast, bolnu smrt i mukotrpane bolesti, govorio mi je otac Julius, ili mislim, samo pomišljam da mi je to rekao, i pre početka Drugog prokletog svetskog rata, avetinjskog.

Život mi je bio izvrnut. Kao rukav. Preokrenuo se meni Nemcu, jugoslovenskom državljaninu, kada sam četrdeset druge, sedmog aprila, dobio poziv da se javim u regrutni centar u Bulevaru kralja Aleksandra. Bio je to najgori trenutak u mom životu. Moje ime, kao i spisak svih Nemaca u Beogradu, vojnim vlastima je revnosno predao Kulturbund. Uniformisani ljudi su zahtevali da idem u nemačku vojsku, Vermaht. Nisam hteo. Kazao sam da sam jugoslovenski državljanin. A oficir se nasmejao i kazao:

– Zna li ko ovde vlada?

Drugi oficir me je pozvao na stranu. Tiho je rekao:

– Nemoj da se igraš, obraćeš bostan. Poslaće te u logor za prevaspitavanje Nemaca, a tamo su kriminalni

tipovi, najgori svet. Ološ osuđen na smrt. Njima nema spasa.

Posle rata sam čitao o bataljonu iz tog logora za prevaspitavanje. Devedest odsto vojnika je poginulo na frontu. Žrtvovani su kao topovsko meso. U kažnjeničkoj jedinici izmešani su bili politički nepodobni koji nisu bili za Adolfa Hitlera i kriminalci osuđeni na duge zatvorske kazne.

Pogledao sam oficira i slegnuo ramenima. Ništa drugo mi nije preostajalo. A šta sam mogao da mu kažem. Oficiri su izgleda bili dobro uvežban, uigran duet bezočnog oficira i dobrodušnog, koji je briljantno igrao ulogu utešitelja – bili bi dobar napadački tandem u fudbalu – kada bi se pojavio naivan mlad čovek kao ja, budući vojnik nemačkog Vermahta, koga je tom igricom zastrašivanja i dobročinstva trebalo slomiti i ubediti da je odlazak u vojnu jedinicu, u rat, na front, jedini izlaz iz bezizlaznog odvratnog stanja u koje smo zapali. Iz prokletog lavirinta.

Nisam znao šta da radim. Kako da se ponašam? Bio sam podeljena ličnost. Ja sam antifašista i Nemač. Moj otac je takođe bio antifašista. Nije hteo ni da se učlani u Kulturbund. Uporno je pozivan da bude član. Govorio je: „U ovom gradu jedem hleb. Hoću da sa Srbima živim u miru i sa poštovanjem.“ Hteo je da nastavi da sa njima živi i radi. Ponudili su mu da za vreme okupacije radi kao tumač. Imao bi pristojnu platu. On nije hteo ni da čuje. Cena njegovog uverenja i stava bilo je siromaštvo. Postao je ubogi moler koji nije mogao da nađe posao i prehrani porodicu u tim teškim vremenima. Gladovao je. Morao je da ode iz Beograda. U Vršac.

Jadni moj otac. Prisećam se. Vidim ga kako me ispraća u rat, na Glavnoj železničkoj stanici u Beogradu. Kazao je: „Ti ćeš meni da pišeš.“ Ja sam ćutao. Nešto me je steglo u grlu. Zagrlio me je, grlio. Pošle su mu suze niz obraz. Osećao sam ih na svom licu. Popeo sam se, bez reči, i pozdrava, u vagon, i sa prozora kupea mu mahao kada je kompozicija zadržala i krenula. Lice tatino je bilo suzno.

Osećao je da je to naš poslednji susret. Rastanak za sva vremena. Više se nećemo videti, slutio je. Nisam mogao nikako da mu pomognem i olakšam mu naš tužan rastanak. Ostao je na peronu sa podignutom levom rukom savijenom u laktu. Mahao je usporeno kao da gubi snagu, onemoćao između praznih koloseka, smanjen, i nestao kada je voz ubrzavajući ušao u krivinu.

IZBORA nije imao jer je znao da će svakako biti regrutovan. Nije smeo mnogo da razmišlja, i koleba se. Ugledao se na druge koji su dopuštali da budu uvučeni u rat i poslani na front. Da bi prihvatio manje zlo Lermer je odlučio da se prijavi u vojsku. Popunio je formular i potpisao se. Upisan je u knjigu mobilisanih Nemaca lojalnih okupatorskom Vermahtu. „Sudbina mi je zapečaćena. Gotovo je, gotov sam“, pomislio je. Nije bilo povratka. Otići će u rat. „Nikada se neću vratiti u Beograd, neću ga više videti, ni mesto gde su ostale ruševine gimnazije i spaljene klupe.“ Prolazilo mu je kroz glavu.

Kao vojnik bio je sasvim drugi čovek. Nepoznato biće koje je pred ogledalom zapanjeno gledalo sebe sa obeležjima oreola vojničine iscrtanim po licu, naboranom. Ostario je tokom samo jedne noći. Ujutro je dobio uniformu i obukao je, kao oklop navukao na sebe. Telo

mu je bilo u kalupu. Koračao je kao robot, mehanički čovek, i takav se uputio na stanicu da se pridruži drugim regrutima i na vreme se odazove na prozivku podoficira. On, kočoperan, izvikivao je imena vojnika, drao se, i pljuckao, zapenušan od jarosti, obučen i pipremljen da svojim besom mladim vojnicima utera strah u kosti.

Otac ga je dvadeset sedmog aprila ispratio za Belu Crkvu. U vozu je bilo mnogo vojnika u uniformi, a i onih koji su u civilnom odelu putovali do odredišta, kasarne. Bili su kratko podšišani. Kao robijaši iz kažnjeničke jedinice.

„Nikada više neću videti Beograd“, govorio je uplašeno u sebi Saša mada se naprezao da ne oda bojazan dok je sedeo na tvrdom drvenom sedištu vagona. Bojažljivo je gledao kroz prozor ravnice kojom se voz kretao, saputnicima okrenuo potiljak da se ne vidi strah u očima. A i ostali su bili preplašeni putovanjem u neizvesno mada su prividno bezbrižno čavrljali, veselo kao da idu na izlet upućeni u lepi kraj da se izbave na neko vreme od gradske vreve, gungule i ružnih, nakaradnih, gnusnih prizora razrušenog Beograda, vođeni u neotkrivene zanimljive turističke predele, prividno bezbrižni, kao turisiti. Četvorica uniformisanih gologlavih vojnika u hodniku su bili podnapiti, sa kapama zadenutim za kožne opasače na izgužvanim vojničkim bluzama. Bazdili su na kiselo pokvareno vino čiji je zadah kuljao iz njih i preplavio vagon. Pevali su o tužnom rastanku, o ljubavi, dragoj, odlasku sa nadom u srećan povratak. Škrgutali su note i mrmljali izgrižene reči. Ostali su ih gledali prezrivo. I od njih odvrćali poglede. Jedva su podnosili njihovu galamu, besomučnu viku.

Na železničkoj stanici u Beloj Crkvi, u jugoistočnom Banatu, mobilisane vojnike su čekali kamioni sa cirada-

ma. Iz šoferskih kabina su izlazili vozači u zategnutim uniformama i oficiri, kao lovci što vrebaju i čekaju divljač. Rasporedili su po vozilima mladiće, među kojima je bilo i zrelih ljudi koji su osnovali porodice i bili očevi. Svi su bili tihi i sa strepnjom su se penjali u kamione pod ciradu u njenu senku, brzo da izbegnu radoznale poglede putnika zatečenih na stanici. Oni nisu očekivali vojni transport i kompozicije bez voznog reda. Čekali su redovni voz za Vršac i Veliki Bečkerek. Ali nisu bili previše iznenađeni dolaskom vojnika jer su svakog dana bili dovoženi vozovima i kamionima, džipovima i bornim oklopnim kolima. Ili u zaglušnim brektavim tenkovima, zgrčeni u njima, trijumfalno uz tutnjavu ulazili u ravničarsku varošicu i kasarnu blizu rumunske granice.

Pod ciradom u klimavom kamionu koji se trzao vojnici su se zbili kao sardine u konzervi. „Kao sardine“, prozborio je stariji uniformisani regrut pored Aleksandera. „Kuda nas vode, nas ribe?“. „Nas, ko zna, to niko ne zna“, odvratio je bezvoljno Saša i dlanovima trljao kolena naslonjen leđima na rebrastu ogradu i stranicu kamiona.

– Da me sada žena vidi – rekao je vojnik glasno da ga svi čuju. – Smejala bi se i pitala me šta tražim sa ovim golobradim momcima u jugoslovenskoj zabiti, na kraju sveta. Nigde u prašini.

– Nigde – složio se vojnik s brčićima koji je vojničku kapu natukao nisko preko obrva kao da je krio pogled, ili nije imao oči. – Baš smo nigde. Nigde – malodušno je govorio mladić bez očiju.

Jedva su disali od prašine što se podizala na drumu i kao potavnela senka zaklanjala vidik. I kaldrmisani put, neravan kao džada, gubio se u neprozirnim oblacima kako su se, sklupčani u neudobnom vozilu, uplašeni

približavali svom odredištu, belocrkvanskoj ravničarskoj varošici, na reci i jezerima.

Dopeljali su se u kasarnu. Zverali su po kasarnskom krugu okruženom jednospratnim glomaznim jednostavnim zgradama sa velikim dvokrilnim prozorima. Kao da su se našli u drugom svetu, izašli iz svog dobro poznatog na koji su bili naviknuti. Za njih je počinjao novi život. Posle prozivke raspoređeni su po sivim zgradurinama. Razišli su se. Otišli su u svoje tvrđave, u spavaonice, svoje ratno utočište i sklonište od užasa i paklene smrti, bar u snu i snatrenju kada u mislima iskrsava kuća i porodica, brižna, u Beogradu odakle su došli u gradić pun vojske, oružja i ratne opreme.

U Beloj Crkvi je bio štab Druge regimente divizije Princ Eugen. Motorizovana artiljerijska jedinica je imala motorizovanu bolnicu u kojoj je Saša Lermer bio lekarski asistent. Izvuklo ga je što je bio student medicine. Nije morao da nosi pušku i puca u ljude na frontu, nego stetoskop i zavoje, zavijače. Pomagao je ranjenicima, tešio ih, i lečio, tri grozne godine u njegovom život koje bi, da može, zaboravio, rekao mi je, ogorčen. „O tome bih mogao da govorim danima, ali ne вреди... Ne pomaže...“, glas mu je zvučao razočarano. „Neki ljudi kao da su zverovi polude, pobesne samo kada začuju reč 'rat', u koji rado, čak s oduševljenjem, razdragani, idu. Kao u novi život. Kao da će se preobratiti u herojska bića. Ona iz starogrčkih legendi. I ne samo njih. Oni su uvek spremni za kavgu, i u debelom miru, koliko me je ovaj život naučio, dragi moj zemljače, prijatelju, da znaš. I iz Vršca su mnogi prisilno bili mibilisani i upućeni u Belu Crkvu gde sam bio stacioniran. U stacionaru, kasarnskoj bolnici, a posle obuke u motorizovanoj bolnici. Na točkovima, u pokretu.“

U garnizonu Saša nikog od pridošlica iz Vršca i Velikog Središta, Kutrica, Vlajkovca, Karlsdorfa, Zičidorfa, Hajdučice i drugih okolnih sela od kojih su neka bila okružena gustim zasadima vinograda nije znao, mada su vojnička prezimena zvučala poznato iz vršačkog ranog detinjstva, pošto je u velikoj meri zaboravljao svoj zavičaj, gde se očajni otac Julius nemajući izbora prinudno vratio, da preživi u svojoj kući.

Kada je ušao u hodnik stao je, kao da nekog čeka, ispred spavaonice u koju se ulazili novi vojnici. Bili su namргоđeni i ćutljivi. Čulo se njihovo šištavo disanje. Soptali su. Samo se jedan oglasio poluglasno:

– Najzad smo stigli. Na kraju krajeva ovo je naš cilj. Samo da legnemo i mirno spavamo, ne bi bilo loše. Pa šta nam dragi Bog da.

Podoficir kod vrata ga je pogledao ispod oka:

– Ulazi! I manje pričaj. Nisi došao u kasarnu da toročeš, nego da se boriš. Sa puškom da razgovaraš. Bez nje nikuda ne ideš, od sada.

– Dobro – pomirljivo je promrljao regrut i stao kod kreveta na sprat i ranac bacio na donji ležaj nagnut nad njim, pocrveneo u nabreklom licu. – Ovo će biti moje gnezdo. Moje malo utočište. Mesto noćnih snova.

– Samo pričaj, pričaj – rekao je narednik. – Pa će ti se obiti o glavu.

Pokazao je novajliji ka kaseti i naredio da u nju potrpa svoje stvari i zaključa je.

– Bez oklevanja. Odmah!

Podoficir se potom okrenuo prema Lermeru i zatražio njegovu objavu. Pogledao je i resko izgovorio:

– Ti ne pripadaš ovde – vratio mu je dokument. – Ko te je poslao ovamo? Taj nema veze sa mozgom. Ili si ti

zalutao. Treba da ideš u zgradu pored ove. Iznad ulaza je nacrtan veliki crveni krst. Videćeš.

– Rečeno mi je da dođem ovde. Paviljon dva.

– Greška. Paviljon dva nije tvoj pavljon. Ideš u sanitet. Tamo radiš i spavaš, mladi vojniče.

– Sanitet?

– Treba da te kao malo dete odvedem tamo? Odrastao si čovek, vojnik. A treba dva puta da ti se kaže šta da radiš, gde da ideš. Tamo ti je ambulanta i doktor. Ti ćeš da budeš njegov pomoćnik. Nešto ćeš da naučiš.

– Sanitet. Ambulanta.

Brbaljivi vojak, rumenog lica sa naduvenim obrazima i ridokos, zatvorio je i zaključao kasetu kod kreveta, seo na ležaj, uzdahnuo gledajući u okviru vrata zbunjenog Sašu kako razgovara sa zajedljivim starešinom.

Vojnik A. L. je napustio paviljon dva. Sanitet je bio smešten u prizemnom zdanju. Ulazilo se stepeništem, a iznad ulaznih vrata bio je crveni krst. U hodniku male bolnice nikog nije bilo. Otišao je do ambulante na njegovom kraju, minuvši pored zatvorenih vrata bolesničkih soba. U njima su bili stacionirani ranjenici dovezeni sa fronta. Hospitalizovani pacijenti su popodne predviđeno za odmor provodili u spavanju, ili su se pretvarali da spavaju. Dremali su i čuli svaki šušanj i kretanje. Mnogi od njih nisu imali ruku ili nogu, udove izgubljene u borbi.

Zastao je pred jedinom prostorijom sa otvorenim vratima. U njoj je sedeo vojnik nadnet nad novinama raširenim po stolu. Pokucao je o ragastov i zakoračio u sobu. Bolničar je lenjo, mrzovoljno podigao pogled sa žurnala. Imao je plave svetle oči i modrikaste podočnjake. Nakašljao se u skupljenu šaku koju je prineo licu.

– Ja sam Aleksander Lermer iz Beograda. Raspoređen sam u sanitetski vod. Da li sam stigao na pravo mesto? – pitao je Saša.

– Ovo je pravo mesto za tebe, kao i za mene. Dobro došao. Čekali smo te juče. Rečeno je da će doći novi asistent, još juče – rekao je prijatnim glasom. – Ovde ćeš se dobro osećati. Biće ti dobro. Ja sam Gerhard Šmit – predstavio se plavooki.

– Drago mi je što sam ovde. Nije daleko od Beograda, a u Vršcu sam rođen. Ni on nije mnogo udaljen. Samo smo dugo putovali do Bele Crkve. Voz je milio sporo kao puž i često zastajao na otvorenoj pruzi.

Gerhard mu je rekao da se proveravaju pruge, da na šinama nije postavljen eksploziv, jer se dešavalo da se vojne kompozicije tako zaustave usred putovanja. Zato se dugo putuje i železnica je sporohodna.

– Polako, ali sigurno – dodao je.

Lermeru se vojnik Šmit dopao. Bilo mu je jasno da će sa njim lako naći zajednički jezik. I on je bio Banaćanin, iz Velikog Bečkereka.

Bolničar ga je odveo do njegovog kreveta, ispod prozora prema kojem je bio okrenut desnom stranom, sa uzglavljem kod slepog zida na kojem je bila uramljena reprodukcija Pariza sa Ajfelovim tornjem, zaštitnim znakom francuske prestonice. Po tom simbolu Pariz se poznaje, pomislio je vojnik umoran od putovanja. Prišao je bliže slici, i dugo piljio u nju. Hteo je da iskorači kroz zid i nađe se u Parizu. Uzdahnuo je.

– Nisam bio u Parizu mada sam čeznuo da tamo otputujem – rekao je i čelom skoro dotakao hladno crnim zrnastim muvljim ispljuvcima umrljano staklo. Upitao je Šmita:

– A ti si bio u gradu svetlosti?

– Nisam.

„Znao sam“, zaklijala je opora, zlobna misao u nje-
mu, kao crv kojeg nikako nije mogao da izbaciti iz sebe.
„Znao sam.“

Još iste večeri za stolom na kojem je bolničar po pod-
ne listao novine, Saša je sročio pismo Nadi. Pisao je o
rastanku sa rastuženim ocem na železničkoj stanici i pu-
tovanju vozom prepunom vojnika. O varoši nije mogao
ništa da napiše jer još nije stekao nikakav utisak, pošto je
nije dobro video ispod cirade dok se kamionom vozio od
stanice. O njoj će pisati u sledećem pismu.

Dugo pismo je završio rečenicama: „Tek je počeo
moj vojnički život. Ovo je verovatno prva stanica. Za-
sad nemam problema, i snalazim se. Kao budući lekar-
ski asistent posle kursa ovde u kasarni, smešten sam u
stacionar. Spavam sa vojnicima priučenim bolničarima u
četvorokrevetnoj sobi do ambulante, da bih mogao brzo
da pružim pomoć ako nekom ranjeniku pozli, i da pri-
mim nove povređene dovežene noću. U sobi je prijatno
i mirno. Ali kada izađem iz male spavaonice, dođem do
ambulante, druga je priča. Ranjenici, bolesnici... Znaš,
mnogo mi nedostajete ti i naš lepi dragi Beograd. Najviše
ti, draga moja, i veliko srce. Volim te. Tvoj Saša L.“. Na
kraju je naveo vojnu poštu na koju može da mu šalje pi-
sma, dopisnice, razglednice Beograda, šta poželi.

Bolničar Gerhard je ušao u ambulantu i rekao: „Već
pišeš pismo. Ne gubiš vreme. Isto sam uradio svog prvog
dana u Vajskirhenu, a da se još nisam osvestio da je sve
ovo samo rat, rat.“

Iste nedelje Nada je pisala odgovor. Na vojnu poštu
u Beloj Crkvi poslala mu je pismo u kojem je više puta

uočljivim ženskim krasnopisom ispisala da joj mnogo nedostaje, a oseća da je još uvek pored nje, u srcu, mislima. Po njenom telu on struji kao vrela krv. Te reči je dvaput podvukla crveno, a na kraju duge epistole nacrtala je široko srce, a u njemu srdašce. Pismo je završila rečima: „Stalno mislim na tebe s velikom željom i nadom da se živ i zdrav što brže vratiš u moj zagrljaj. Uvek tvoja večna nada Nadica.“

Posle pročitano g devojčinog pisma koje je presavio i stavio u levi gornji džep bluze, Saša je ustreptao. Treperio je. Osećao je drhtavicu koja je, polako, prelazila u groznicu. Morao je da pod pazuhu stavi toplomer, proveri da temperatura nije povišena. Pobojavao se da će morati da leži u stacionaru.

Mesec dana kasnije, pošto su razmenili više nežnih pisama, Nada je vozom doputovala u Belu Crkvu, da poseti svog voljenog. On ju je dočekao na železničkoj stanici. Od kapetana, lekara u stacionaru, dobio je izlazak od dvadeset četiri sata. Čim je izašao iz kasarne otišao je u hotel Haler da rezerviše sobu. Recepcionerka mu je poželela dobrodošlicu u hotel na uglu Ružička gde su vojnici subotom i nedeljom po podne pili pivo i raspredali setne priče o kući i kovali posleratne planove. Dok se Lermer prijavljivao na recepcije i iz bluze vadio vojnu knjižicu, tri regruta su u foajeu ispijali mlako pivo i đavolasto se podgurkivali.

Majsko popodne je bilo oblačno. Nebo nad gradićem prevučeno tamnosivim oblacima kao da će kiša pljusnuti svakog časa. Jato oblaka je dolazilo sa jugozapada, od Beograda, zajedno sa Nadicom koja je usplahirana sedela na drvenom sedištu, jer nije bila sigurna da će Saša te subote dobiti dozvolu za izlazak. Kada je voz ulazio u sta-

nicu ugledala je Aleksandera u uniformi, na peronu jed-nospratne stanice nalik sivoj maloj kutiji. Srce je htelo da joj iz grudi iskoči od ushićenja. Jedva je ostala pribrana kada je izlazila iz vagona i s najnižeg stepenika bacila se Saši u zagrljaj. On ju je poljubio. Nekoliko minuta nije je puštao. Progovorili su samo nekoliko rečenica do hotela.

Posle dve nedelje Lermer je nagrađen trodnevnom odsustvom. Oputovao je u Beograd. Jedva je disao, hteo je da klikće, kada se opet pojavio na Glavnoj stanici u Savamali. Otac i mati još nisu otišli u Vršac mada je stari Lermer na sinovljevom ispraćaju rekao da će već idućeg dana Tereza i on pokupiti svoje krpe i krpice i odneti ih u ulicu Stanoja Glavaša. Da se odmore od haotičnog div-ljeg pomahnitalog velegrada punog vojnika i ratnih vo-zila sa kukastim krstovima na karoseriji. Saša i Nada su kriomice proveli dve noći u kući u Cvijićevoj ulici.

Milan je pokrивao sestru i uverio majku da noći kod školske drugarice na Karaburmi. Nada je u Sašinoj sobi ponavljala da jedva čeka da se rat završi, a on se vrati u Beograd, da stalno budu zajedno. Brat ju je sačekivao u kasno jutro i dovodio kući. Mati je opažala iskričavi sjaj u njenim krupnim ovlaženim očima, svetli zatitrani ble-doplavi plamičak, ali se pretvarala da ništa ne primećuje. Prekorno je pogledavala sina, a ćerku ništa nije pitala. Nemo je gledala kako se odmah povlači u sobu. Tamo se Nada uvlačila u svoj krevet, zatvarala oči, da bi produžila slatki san.

Još dok se Saša u garnizonskoj kasarni obučavao i u stacionaru držao skalpel samo na vežbama gledajući kapetanove lekarske intervencije, džipom je iz Rumunije dovezen ranjeni vojnik. U ambulantu je unet na nosil-ma sa okrvavljenom nogom. Saša je velikim makazama,

kakvima se sekao gips kada mu je skidan sa slomljene noge, isekao krvlju natopljenu nogavicu i imao je šta da vidi. Ranjenikova noga je ispod kolena bila smrskana. Kapetan je naredio hitnu amputaciju. Vojnik je prebačen u operacionu odaju, malu sobu osvetljenu jakim svetlom. Bio je u dubokoj nesvesti i bez narkoze. Dok je testerisao prelomljenu kost, Aleksander je jedva disao pod budnim okom lekara koji mu je prepustio operativni zahvat, prvi put. „Ovo ti je samo prva amputacija. Biće ih još, još“, kazao je kapetan kroz masku od gaze na licu. „Nagledaćeš se unesrećenih vojnika, invalida posle ukazane hirurške pomoći.“ Mladi pomoćnik se preznojavao. Od njega je sve zavisilo. Video je na operacionom stolu gelerima smrskanu vojničku nogu i njegovo bledo, sasvim belo lice, istovremeno. Dva prizora su se prožimala, i dala dvostruku sliku. Panika ga je obuzela. Strepeo je da mu ruka ne zadrhti. Graške znoja su mu izbijale po čelu ispod hirurške kape. Krv je šikljala iz rane i reza skalpelom. Saša je kao oduzet držao testeru i kada je bolestan deo uda bio odstranjen i bačen u korpu za medicinski otpad.

Glavni lekar kapetan Vajndel je rekao da je besprekorno obavio operativni zadatak, položio ispit zbog izuzetnog zalaganja. Nagradio ga je opet odsustvom, nekoliko dana pre no što je dovršio obuku i u njegovu bukvicu bilo upisano da je osposobljen za vojnog lekarskog asistenta.

Izašao je iz stacionara da bi udahnuo vazduh. Kao bolesnik.

Istog popodneva Lermer je otrčao na železničku postaju i uhvatio voz za Beograd, preko Vršca, da se vidi sa Nadom kojoj u žurbi nije stigao depešom da najavi dolazak. Prohujao je pored pošte u Glavnoj ulici da ne

bi zakasnio na voz koji je već polazio kada je utrčao na peron, i uskočio zadihan u vagon. Putnici su se u hodniku tiskali, gazili po stopalima i pošto su sva sedišta bila zauzeta, Saša je sve vreme putovanja stajao između drvenih klupa i držao se za prtljažnik. Činilo mu se da kompozicija mili poput gusenice, drhturava i vijugava u okukama na pruzi. Gar je usporeno leteo pored prozora i lepio se za prljava okna i pokrivao vidik prema poljima, retkim niskim bagremarima u pokretu. Putnici su čavrljali. Vojniku, užurbanom, nestrpljivom, nije bilo do priče.

Posle tromesečne obuke i stažiranja u kasarnskoj ambulanti dobio je novi raspored. Premešten je u motorizovanu bolnicu. Popio je vršačko pivo u hotelu Haler pre no što je ušao u medicinsku kompanjolu sa crvenim krstom. Odvezao se do poljske bolnice postavljenoj na livadi kod šumarka. Kružili su po celom okrugu do jedinica razmeštenih u tom delu fronta. Sa vozilom obilazio je punktove gde je trebalo pružiti medicinsku pomoć, a teške ranjenike prebaciti u kasarnu. Bolnica je bila pokretna. Gde god je došla oko nje se okupljao narod i radoznalo pratio šta se događa. Po preporuci kapetana primani su svi pacijenti. Neki među njima, presvučeni u seljake, bili su partizani i četnici. Oboleli i kosa punih vaški krili su se u Pesku. Aleksander ih je šišao do temena. Lečio je i ruskog zaobljenika, plavokosog sa izraženim jakim jagodicama i krupnih zuba, koji se zahvaljivao i ljubio mu nadlanicu, jer su bolovi uminuli.

Narod je dolazio u bolnicu, bolestan, vašljiv, gladan, pošto se pročulo da u vojnom stacionaru ordinira i doktor Švaba koji dobro govori srpski. Lermer im je previjao rane, iz kuhinje uzimao so za njih. Soli ljudi nisu imali. Bila im je važnija od lekova koji su ipak mogli da se

nađu. Za medicinske intervencije nedostajali su papirni zavoji i injekcije. Lekar je samo govorio: „Slabo, slabo, nema.“ I bespomoćno slegao ramenima.

Deveto poglavlje

BELA CRKVA, RUMENA MAŠANKA

BELA Crkva je mali beli grad na hirovitoj brznoj reci Neri. Od Temišvara je udaljena sto sedam kilometara. U Temišvaru postoji izvanredno sačuvana i tačna topografska rukopisna mapa belocrkvanskog kraja koju su carski inženjeri, verovatno hiljadu sedamsto šesnaeste godine, sačinili u ratne svrhe. U toj knjizi ne može da se nađe Bela Crkva jer ravničarski predeo, široka dolina, gde je varoš podignuta prazan je i pust i, velikim delom, pokriven šumama.

Da mali beli grad tada nije postojao dokazuje i jedan zvanični popis načinjen godinu dana kasnije koji se nalazi u arhivi KundK, c. k. dvorske komore. U dokumentu su nabrojana sva naselja u Tamiškom Banatu, sa brojem domaćinstava. Među ostalima su Crvena Crkva sa četrdeset četiri, Vračev Gaj sa pedeset šest ognjišta, Sokolovac sa dvadeset šest porodica i druge naseobine, a nedostaje Bela Crkva, što sigurno ne bi bio slučaj da je stvarno već postojala. Bila je nestvarna varošica. Veliki istoričar Mih. Horvat je zapisao da je grad postojao već hiljadu šesto devedeset prve godine, verovatno doveden u zabludu zbog sličnosti imena sa drugim naseljem. Njegovu pretpostavku je delio i istoričar Fridrih Pešti, veliki stručnjak u izučavanju povesti južne Ugarske. Bile su samo nepotvrđene pretpostavke, jer su za te tvrdnje nedostajale čvrste osnove.

Međutim, Grizelini koji je živeo u to vreme, tvrdi da je naseljavanje Bele Crkve, kolonizacija usledila posle hiljadu devetsto dvadesete godine, a baron Černig je izričito tvrdio i označio hiljadu sedamsto dvadeset treću kao godinu nastanka belocrkvanske varošice. Prema njemu mlado naselje se sastojalo od Nemaca, Mađara i Čeha. I Ludvig Baroti je delio to mišljenje.

Prvi kolonisti su u ove predele prispeli po naredbi guvernera provincije grofa Mersija koga je, prilikom jednog lova, oduševila nenastanjena lepa dolina reke Nere, njena očaravajuća živopisna konfiguracija i bogata fauna, i osnovali nemačku koloniju, novo naselje, današnju Belu Crkvu, hiljadu sedamsto sedamnaeste godine, trinaestog maja na rođendan buduće carice Marije Terezije.

Unuci prvih Nemaca doseljenih u te predele, prema starim i nešto preteranim predanjima, pričali su da su njihovi preci, kada su stigli na ovo tlo, zatekli bezbroj zmija, guštera i drugih odvratnih, ogavnih ljigavih gmi-zavaca koji su se noću uvlačili u postelje. Prilikom kuvanja hrane na poklopce posuda stavljeni su tegovi, kako sluzava gamad ne bi upadala u jelo. Divlje zveri, vukovi i lisice, okružile su mladu koloniju. Usred dana napadale su konje, ždrebad, rogatu stoku, svinje, nemilosrdno, da je preneraženo i razgnevljeno stanovništvo, pogotovo zimi, u pustoju, još nekultivisanoj sredini vodilo pravi rat do istrebljenja protiv velikih čopora zveradi što su prosto jurili na usamljene posede i sela. Napast su bili i komarci, obadi, mušice čiji su ujedi izazivali bolest ljudi, konja i stoke, počesto smrtonosne.

Doseljenici, nenaviknuti na ovdašnju klimu i hranu, stanujući u vlažnim nastambama opkoljenim močvara-

ma, oboljevali su od opake groznice i srdobolje. Svirepa smrt je neumoljivo kosila po kućama.

Uprkos svim nedaćama doseljenici se nisu predavali beznađu. Čim su im kuće bile pod krovom i uselili se u domove, prionuli su teškoj obradi dodeljene zemlje. Ulagali su veliki napor da se plodna zemlja, vekovima neobrađivana i mahom prekrivena hrastovim šumama, šipražjem i korovom, a i zbog zaostalih ustajalih voda i smrdljivih močvara, uz velike napore su obrađivali zemlju i kultivisali je. Sekirama i ašovima šume i šipražje su raskršeni, kopani su duboki jarkovi za odvod vode. Mestimično je zemlja prevrtana. Oko svake kuće nikle su bašte i povrtnjaci. Odavale su lep prizor za iznurene oči iscrpljenih ratara i baštovana. Pre zime izvršena je prva setva, zasađena je vinova loza u budućim vinogradima.

Na vašarima u Temišvaru Nemci su nabavljali poljoprivredno oruđe, domaće i tegleće životinje. Teško su se sporazumevali sa starosedeocima čiji jezik stariji migranti nikako nisu mogli da nauče. Mlađi su ga brzo savladali i govorili sa manjim greškama. Na obližnjoj reci Neri sagrađena je mlin-vodenica. Očekivalo se da ona donese dobar prihod. Zatim je grupa kolonista podigla i drugu vodenicu. Zakloparale su na brznoj vodi. Nemački seljaci su dolazili i iz udaljenih krajeva distrikta da melju žito. Uzimali su brašno. Bela Crkva i njena sela su procvetali.

Doseljenici su preseljeni iz raznih nemačkih pokrajina. Topografski nazivi prvih potesa privedenih poljoprivrednoj kulturi u Beloj Crkvi govore o poreklu kolonista i mestu odakle su došli. Najplodonosniji potesi za vino nazvani su Hamelmausberg prema bavarskom vinogradarskom naselju Hamelburg na reci Sali. Krojčberg najverovatnije analogno Krojčbergu kod Bišofshajna u Bavarskoj; Zibel-

berg od Zibelsberga kod Erbaha u nasauskom vinogorju; Pfafenšpic od Pfafenberga u Rajngauu a Hojveg po Hojvajleru u Badenu ili Hojbergu u Virtembergu. Neobično ime Kacenbukel je nesumljivo poticalo od brda Kacenbukl u badenskom Odenvaldu, naziv Berg je nastao po Bergu kod Asmanshauzena u Rajngauu. I imena ostalih lokaliteta u belorkvanskom kraju vukla su koren iz nemačkih oblasti, prvog zavičaja doseljenih poljoprivrednika.

U proleće koje je preobrazilo šumu i polja, plodovi rada su svuda bili očiti, vidljivi, izloženi pogledima zadovoljnih zemljoradnika. Voćke, posađene u selima, divno su rasle kao i žive ograde razlistale oko okućnica, i kućne bašte. Putevi više nisu bili močvarni. Mali ritovi su bili isušeni. Zasejana polja su obećavala plodnu žetvu. Novozasađeni vinogradi su budili velike nade. Ništa nije bilo prepušteno komedijašu slučaju.

Radost kolonista bila je očita, najprimetnija nedeljom kada su se okupljali u opštinskoj gostionici „Kod jelena“ da o svemu razgovaraju, sklope dogovore. Posle napornog, težačkog rada šest dana u sedmici sedmog su se zabavljali muzikom i pesmom, plesom i kuglanjem. U kuglani su se gušili od smeha.

Opštinska uprava i nadzor bili su u rukama od naroda izabranih kmetova i porotnika. U naseljima je vladao nenarušivi red. Svaki seljak je znao svoje mesto. I šta treba da radi, čime da se bavi. Bespogovorno bi izvršio ono što mu je zadato i bez odlaganja, da bi zajednica opstala i napredovala i bio obezbeđen siguran život, bez kobnih potresa. Brinuli su i o školi i crkvi. I polako ulazili u novo vreme.

Tako su se očevi i deca tada držali na okupu, uvek zajedno, i napredovali u novoj darovanoj domovini, na

zadovoljstvo vlasti distrikta koja nije morala da preduzima posebne zakonske mere i prinude protiv nemoralnih pojedinaca. Ni da brine o žiteljima u Beloj Crkvi.

U bločkvanskom arhivu Saša je listao stare knjige i novine, i razgledao rukopisne dokumente, njihove kopije, prašnjave. Otresao bi svileni zagušljivi prah, svetlosivi prašak, da bi mogao da razazna sva slova, štampana i pisana, na nemačkom, mađarskom i srpskom jeziku. Upoznao se sa istorijom gradića gde je bila stacionirana njegova motorizovana, oklopna i artiljerijska regimenta. Zamišljao je kako se pravim ulicama i izlomljenim sokacima kretala zaprega sa ratarima, kao i seoskim ulicama, i odlazila prema njivama i vinogradima. Kafana „Kod jelena“ je još postojala i njeni gosti su bili mahom lovci, članovi mesnog lovačkog društva u kojem je najviše bilo Nemaca, a i onih mobilisanih u vojne jedinice smeštene u varoši. Žene tamo nisu zalazile.

Aleksander je sve više saznavao o čudesnoj prošlosti varošice u kojoj je od njenog nastanka uvek bilo vojnika, kao da je ona bila sedište militarista i u njoj se, prema nedovoljno ispitanom predanju pa su to mogle da budu samo prazne priče, uvek zakuvavalo nešto nalik na rat, na borbu za opstanak, bez obzira ko je neprijatelj doseljenika, drugi ljudi, stranci ili šumske, planinske zveri što su pohodile kuće na periferiji. U lokalnim predratnim pa i ratnim novinama u Beloj Crkvi i Vršcu štampani su članci i o pohodu čopora tih divljih životinja krvoločnih spodoba koje su napadale stada krava, ovaca, svinje i kokošinjce, i svojim dugim otegnutim zavijanjem i urlicima plašile žitelje sela i varoši, deci uterivale strah u kosti da se noću nisu usuđivali da izlaze iz domova.

Za vreme okupacije Glavna ulica je bila ugnuta, udubljena kao plitak kanal. Kolovoz je bio iskošen. Posle obilnih kiša njome se prema periferiji i Neri odlivala voda iz poplavljenog centra varoši, tako da njome pešaci nisu mogli da prolazi jer bi gazili po vodi do članaka, pa i kolena, niti da se voze retki automobili, mahom oficirski i vojni kamioni, konvoji sa vojnicima upućenim na front.

ERVIN Mareš, germanista, profesor nemačkog jezika u vršačkoj gimnaziji, rođen je u Beloj Crkvi trećeg januara hiljadu devetsto dvadeset devete godine, devet godina posle Aleksandera Lermera. Kada je Saša kao sanitetlija raspoređen u jedinicu stacioniranu u Beloj Crkvi, Ervin je imao trinaest godina. Bio je učenik niže nemačke gimnazije. Mati Ana je bila Nemica, a otac Rudolf, frizer, Čeh. Stariji brat Ervinov se takođe zvao Rudolf.

Hteo sam da pitam starog Aleksandera da li je u Beloj Crkvi, dok je tamo kao vojnik boravio, zapazio rido-kosog dečaka, trinaestogodišnjaka koji se s vršnjacima motao oko kasarne jer ga je vojska zanimala. Voleo je avione i brodove, o kojima je pročitao mnogo knjiga, svu literaturu koje je bilo u varoši gde je pisalo o letilicama i plovilima. Odustao sam od tog pitanja jer je Saša nerado govorio o ratnim godinama. I o svom trogodišnjem vojničkom tamnovanju u Beloj Crkvi i Banatu. To nije mogao da izbriše iz sećanja uprkos naporima da potisne slike ratnih strahota. A nije želeo da ih pamti i razmišlja o ratu. Kada bi ga neko priupitao o ratovanju, mobilizaciji, nije odgovarao. Pretvarao se da ne čuje. Pričao je tada o

svojoj fudbalskoj mladosti i navodio vodu na svoju vodenicu, pripovest o Beogradu i očevoj molerskoj firmi „Lermer“ u celom gradu poznatoj po štuko mermeru.

Dečak Mareš je deo dana, kada nije bio u školi provodio i u očevom frizerskom salonu u kojem su radili mati Ana i Rudolf. U njemu su se vodili razgovori o modi i receptima za jelo, salate, kolače i torte, što je nestajalo sa trpeze kako se rat odvijao i trajao u nedogled i kojeg su žene spominjale kada bi se povela reč o sastojcima neophodnim da bi se spravile đakonije i poslastice. O frontu i stradalima, transportima što su prolazili kroz Belu Crkvu, a na nekoliko dana se u njoj zadržavali, nije bilo reči. Ni Marešovi nisu želeli da se o svetskoj kataklizmi priča u njihovoj radnji. Na samu pomen reči vojska“ i „rat“ mali Ervin bi naćulio uši, ali ništa više nije mogao da čuje jer samim spominjanjem ratne krize, divljanja na frontovima i crne berze priča se završavala.

Ervin je od Belocrkvana naćuo da je Aleksander Lermer bio desno krilo podmlatka BSK-a, državnog prvaka i da je bio brz, neuhvatljiv kao munja. Prišao je vojniku ispred ulaza u kasarnu kada je Saša u subotnje popodne izlazio u grad. Mada nije voleo vojnike u nemaćkim uniformama. Bio je anglofil, ućio je engleski iako je išao u nemaćku školu, jedinu u gradiću. Ćitao je stripove na engleskom jeziku koje je kući kriomice, kao zaverenik, donosio brat Rudolf. Više je cenio engleske avione lovce „spitfajere“ nego nacistićeke „meseršmite“, ćak su mu pripadnici Vermahta bili odvratni pa se sklanjao sa ulice kada bi, naorućzani, kolovozom marširali strojevim korakom ili bez orućja samo nonšalantno űetali ploćnikom. Obratio se uniformisanom Saši rećima da je ćuo da je briljantna sedmica, ali da je velika űteta űto igra u BSK-

u, a ne u Jugoslaviji čiji je on kao i tata Rudolf zagriženi navijač od kada zna za fudbal. Lermer se nasmešio. Rekao je:

– Fudbal pripada svima, celom svetu, zar ne? Ne samo Beogradskom sportskom klubu i Jugoslaviji, zar ne?

– Kada će opet da se igraju utakmice u Beogradu? – pitao je dečak. – I Beloj Crkvi.

– Ne znam.

Mali zaljubljenik u nogomet mu se odmah svideo. Ostavio je dobar utisak jer je bez okolišanja pokazivao svoj stav, odbojnost prema onome što mu se nije svidelo. U očima mu se videlo da s nelagodom gleda nemačke vojnike.

Trinaestogodišnji Ervin, devet godina mlađi od vojnika Aleksandera rekao je da njegov otac Rudolf ima frizerski salon za dame, a povremeno podšiša i nekog muškarca, za šta njegova mati ima izuzetan dar. Dodao je da voli knjige sa ilustracijama brodova i aviona. Saša nije ništa znao o plovilima i letilicama, i to ga nije privlačilo kao da nisu postojali. Strpljivo je ipak slušao dečaka kako zaneseno govori o brodovima, lađama, jedrenjacima, razaračima i krstaricama, parobrodima, podmornicama, nosačima aviona, šleperima, remorkerima, čamcima, jedrilicama. Vazduhoplovima, školskim letilicama, planerima, aeroplanima, cepelinima i lovcima, bombarderima, helikopterima, izviđačima, teretnjacima, akrobatima, jedrilicama, o balonima, čeličnim pticama, zrakoplovima, dirizablama, trenažerima, hidroavionima, vazдушnim brodovima koje je riđokosi Mareš imao u malom prstu. O čoveku-ptici. Pričao je kao da prolazi kroz san, zatvorenih očiju, u hodu.

Sa knjigom o avionima pod uzglavljem noću je sanjao čoveka-pticu Ota Lilientala kako viseći ispod krila leti dvokrilnim planerom krajem devetnaestog veka. Krila su bela, rebrasta, a čovek taman kao raskoračena senka u vazduhu. Crna figura, ili senketina, obešena o iskošenu ptičurinu opnastih krila. Za Otom nisko leti prvi čovek koji je poleteo Kleman Ader sa avionom na parni pogon sa krilima „slepog miša“ širokog raspona kupolastog oblika, i elisom. Dugo leti i podrhtava. Nestaje u tami. Ervin se zgrčenih šaka znojio u nemirnom izvitoperenom snu, a potom, opružen na krevetu licem prema tavanici, preznojavao i budan u mračnoj sobi.

Lermer mu je sledećeg dana doneo mlečnu čokoladu. Pričali su o nogometu i prvom svetskom fudbalskom prvenstvu u Montevideu. O slavnim igračima BSK-a, devetki Moši Marjanoviću i sedmici Tirketu Tirnaniću idolu Sašinom, nedodirljivom. O njima je mnogo iz nedelje u nedelju pisano u sportskom žurnalu, a od početka ratnog haosa gotovo ništa, ni reč, kao da su umrli.

– To je nesigurna, varljiva sudbina fudbalera – kazao je vojnik. – Nimalo neobično.

– Moša i Tirke...

Saša je dečaka odveo u poslastičarnicu Mogoš, na kolače.

U punom sastavu divizije Princ Eugen bilo je osamnaest hiljada vojnika, od kojih je dve trećine poginulo. Saša Lermer je lečio i samo gledao kako vojnici u bolnici umiru. Nije im mogao pomoći mada je u tom besmislenom, besomučnom, podlom ratu, želeo svim silama, ali malim ljudskim i medicinskim mogućnostima, da ih sačuva u životu. Rat je podlac. Posle telefonskog razgovora

sa Sašom ponavljao sam u sebi: „Taj rat je podlac.“ Jasno rečeno o odvratnoj zlehudoj nemani.

„Rat je proklet od Boga, pa i od ljudi koji ga vode i koji ga se potajno gnušaju.“ Napisao je u devetnaestom veku Alfred de Vinji u noveli *Život ratnika ili Robovanje i veličina vojničkog poziva*, vrlo neobičnoj knjizi tog vremena. Krajnje odbojan stav prema ratovanju ostaće crta francuske književnosti.

U garnizoni stacionar donet je težak ranjenik. Istog dana pregledali su ga glavni lekar i Aleksander. Pomoćnik je gledao vojnika položenog na krevet. Ječao je od bolova. Krvario je. Na njemu je bila rana u koju je šaka mogla da se uvuče, smrtonosna, a još je bio živ. Jedva je pomakao ruku i pokazao levu stranu bluze gde je držao vojnu knjižicu. Saša ju je izvadio iz džepa. U knjižici je bila fotografija žene, majke sa dva sina. Njegova porodica. Lerner je stavio ranjenikov drhtav dlan na tu sliku. Posle pola minuta izdahnuo je. Medicinska sestra pored bolničkog ležaja je sa obe šake pokrila usta da zaustavi uzvik, iako je navikla na takve prizore.

Saša je Nadi pričao o malom Belocrkvaninu, smeđokosom i tanušnom bledolikom Ervinu koji obožava stripove i voli fudbal. Stalno ga je zapitkivao kada će se u varoši odigrati utakmica, kazao je, čime mu se dečak uvukao u srce. Nada je u Cvijićevoj rekla da bi rado upoznala bekocrkvanskog mališana. Kada je došla u posetu Saši, Ervinu je donela veliku ukoričenu svesku zabavnog lista u stripu *Mika Miš* iz hiljadu devetsto trideset šeste godine. Komplet je ukoričio Milan i poslao za Sašinog prijatelja, da ga obraduje. U njemu su bili i stripovi crtani romani *Kralj mađioničara Mandrak*, nove avanture Flaša Gordona, veliki roman u stripu *Koralno ostrvo*, *Tim Taj-*

lor, kralj prašume, Carev glasnik koje je mali Mareš još dok su sedeli u slastičari kod Mogoša pročitao na dušak dok se sladio sladoledom.

Sa zagrljenim vojnikom i devojkom je otišao u hotel Haler. Oni su pili kafu i sašaptavali se. A on je popio koktu i pošto je na ulici već počeo da se hvata sumrak, otišao do frizerskog salona „Mareš“ pre zatvaranja. Pod miškom je grčevito držao tvrdo ukoričenu svesku sa stripovima, da mu ne isklizne.

Lerner je mnogo vremena provodio sa melanholičnim ranjenicima, sa njima setno pričao o kući i nezasejanim poljskim usevima zbog čega će, plašili su se, zapuštena zemlja postati jalova, o vinogradima, septembarskom mirisu grožđa i maste, konjima i senu u štali. O bezbrižnom normalnom životu u građanskom izobiju. Tešio ih je da će užas u koji su upali i zaglibili se, užasni vihor zla, proći, a u miru i porodičnoj tihoj radosti, dobroti, nastaviti život, kao da rata nije bilo. Ranjenici, osećajući bolove kako kljucaju u telu, kostima i po ozleđenoj koži, gledali su svog lekara sa nevericom i zatvarali oči, spremni da svakog trena utonu u spasonosni san. Razgovarali su i u gluvo doba noći kada ga je mučila nesаница te nije mogao podneti da bude sam. Usamljen. Samoća ga je kao nerazdvojna tavana senka pratila od aprila četrdeset druge.

IZMEĐU moćnih izdanaka karpatskih planina, što se pružaju jugoistočno od prostrane mađarske ravnice prema Erdelju i Rumuniji, na belocrkvanskim predelima otkrivena su mnoga arheološka nalazišta. To arheološko područje je nedovoljno istraženo, a na ispitanom prostoru

ima ih ukupno četrdeset šest, naselja i tuluma, iz neolita, bronzanog doba i gvođenog. Iz antičkog, rimskog perioda, sarmatskog, i srednjovekovnog. Bela Crkva kao da ljubomorno čuva svoje velike tajne. Sakriva davnu bogatu slojevitú prošlost, pokriva je neprozirnim velom kao da će varoš, ako se nešto o njoj sazna, nestati sa zemlje.

Arheoloških iskopavanja u samom gradu i njegovom ataru nije bilo. Svi raspoloživi vredni arheološki nalazi do žitelja i zaintrigiranih, samoukih istoričara Bele Crkve, Rumene Mašanke, dospeli su slučajno prilikom obavljanja zemljanih radova, kopanja kanala, rovova, temelja kuća, bunara. Brojna nehotaćna otkrića na području varoši su pronađeni grobovi. I to na većim dubinama što je, pre svega, po tvrdnji zanesenih proučavaoca i entuzijasta, njihovih tekstova u starim knjigama, pisanim od sredine devetnaestog veka, bilo na dubini od dva i po metra, i kao posledica topografskog položaja Bele Crkve. U literaturi su sačuvani dragoceni podaci o iskopanim arheološkim predmetima nađenim pri iskopavanju temelja za zidanje kuća i kanala za odvođenje površinskih i atmosferskih voda, vađenju zemlje za pravljenje cigala i crepova, kao i pri kopanju šljunka za neimarske radove. Komedijaš slučaj je imao presudnu ulogu i onda kada su, retko, otkriveni ostaci naselja takođe duboko pod zemljom.

Grad je lociran u podnožju brda. Spiranja brzom vodom su bila jaka posle svake kiše. I stare naseobine na ovdašnjem području su podignute u dolini. Vekovima im je svaka kiša nanosila tanak sloj naplavine, mulja i blata. Vremenom je narastao na jedan metar debljine. Arheološki predmeti su nalaženi samo prilikom dubokog kopanja. Tako je istorija starih naseobina u ataru Bele Crkve ostala nerazjašnjena. Zagonetna i nejasna. Mutna povest.

Kao mit. Postoje brojni tragovi ostataka starog naselja na prostoru davnašnje Ziglove ciglane na istočnoj periferiji grada na drumu za Kusić, i dokazi da se tu živelo od starijeg neolita, oko šesthiljadite godine stare ere do ranog srednjeg veka, jedanaestog i dvanaestog stoleća naše ere. Sedam milenijuma. Može se smatrati da je na tom prostoru postojalo veliko praistorijsko naselje koje je predak naseobine koja će u četrnaestom veku dobiti svoje današnje ime, Bela Crkva. Pisao je Dimitrije Madas.

Rekonstruisana slika arheološke istorije Bele Crkve u velikoj meri je krajnje fragmentarna i nepouzdana.

O tome je u starim spisima i knjižurcima čitao Aleksander Lermer, da bi skratio svoj jezovit i gadan kao sam rat, već nesnošljivi boravak u Rumenoj Mašanki. Crvenoj jabuci. Mašanka je vrsta jabuke i u jednoj knjizi je Bela Crkva poređena sa oblom, rumenom jabukom savršenog oblika, lepog, idealnog. „Rumene mašanke pucaju s jeseni od smeha“, napisao je pisac Veljko Petrović koji je samo jednom bio u toj južnobanatskoj varošici, pre rata. I nije zaboravio njenu sličnost sa rumenkastom zreloom jabukom.

Saša nije mogao preboleti što nije sačuvao svoj ratni dnevnik. Pravu sliku bezumnog rata, monstuoznog. Krio ga je jer bi da je otkriven bio proglašen za antifašističku propagandu, pamflet protiv Trećeg Rajha a lekarski pomoćnik Lermer za defetistu, malodušnog vojnika koji bolesno razara, kvari moral u jedinici Princ Eugen, i izdajnika. Rušitelja. Osuđen bi bio za sabotажu. Čak diverziju. I osudom prekog suda odmah streljan, pod još jednom sumnjom, da se u potaji sprema da dezertira.

Divizija je prekomandovana u okolinu Kraljevu, kod aerodroma, da drži mostobran pri povlačenju trupa Vermahta iz Grčke i ukrcavanja teških ranjenika u transportne avione. Saša se odatle na jedan dan iskrao iz jedinice. Došao je u Beograd da se vidi sa Nadom. U rano jutro izbegavajuću vojne patrole što su krstarile ulicama metropole uvukao se krišom u stan u Cetinjskoj ulici, blizu srušene zgrade Druge muške. Uniformu je zamenio civilnom odećom i bez promišljanja krenuo, pešice, Bulevarom kralja Aleksandra na drugi kraj zadimljenog Beograda do Cvetkove pijace gde se nalazila potleušica u kojoj je stanovala Nadina porodica. Odatle je prethodne večeri Milan doneo i pod vrata stana gurnuo cedulju kojom mu Nada brižno poručuje da dođe da se vide. Već su započele borbe između Crvene Armije i Vermahta na periferiji grada i po okolnim naseljima. Sovjetske trupe naoružane moćnim razornim višecevnim bacačima, kaćušama, otvorile su rafalnu, brzometnu štektavu zaglušujuću neprekidnu paljbu po neprijateljskim vojnicima i njihovim uporištima po beogradskim zdanjima i Kalemegdanskoj tvrđavi.

Saša je pročitao poruku i bez okolišanja, uzbuđen, krenuo da se nađe sa Nadom. Trčao je. To je trebalo da bude njihov poslednji susret jer su nemačke jedinice počele da se evakuišu iz Beograda i Srbije, na zapad. Zaurale su sirene. On je išao prema Cvetku na obodu Beograda gde je živela Nada, a ona prema Cetinjskoj ulici u centru grada, do Lermerovog stana iznajmljenog kada su mati i otac otputovali u Vršac. Mimoišli su se. Nadica se našla pred zaključanim vratima, skoro zaplakala od razočaranja, a Aleksander je usplahiran pitao Milana gde je sestra goreći od velike želje da je vidi, možda posled-

nji put pre premeštaja jedinice na drugi položaj. Kada je čuo da je otišla da ga potraži u njegovom stanu, uzeo je bicikl Pejićevih i na njemu se stušio ka centru. Oboje su bili preznojeni kada su se sreli u Cetinjskoj ulici, gde je ona izgubljeno stajala u ulazu i čekala, i prestrašeni pali u zagrljaj kao da se nikada neće razdvojiti. Već se hvatao mrak.

Saša nije palio svetlo u polutami stana, da ne bi otkrio njihovo prisustvo. Ljubio je Nadine jagodice orošene mlakim suzama. I kapke na zatvorenim očima. Gubila je dah sa rukama oko njegovog vrata. Njeno beličasto puterasto telo je bilo toplo, osetio je kada je dlanove spuštao niz njena leđa, nem. Poljubio ju je u vrat. Jedva je nazirao crte njenog lica i obrise bokova. Ona je teško disala. Izustila je „Htela sam nešto da ti kažem“. Bilo je sve što je izgovorila. Istopila se u zagrljaju dragog.

– Neću zaboraviti ovaj dan – prošustao je Aleksander Nadi na krevetu u tmuni male odaje. U tami zidovi su bili iskošeni. – Znam – glas mu je bio baršunast.

– Znam, znam. Ni ja neću...

Jutro je bilo maglovito. U daljini ili blizini, Saša nije mogao da odredi, potmulo su odjekivali artiljerijski plotuni. Vatrene krug se sužavao i nadirao prema jezgru grada, sa istočne strane. Biciklom su se odvezli do njene kuće. Rastali su se pred kapijom. Kroz prozor sobe gledala je kako se sporim hodom udaljava prema bulevaru i ulazi u senku kuća na Zvezdari. On se nije usudio da se okrene strepeći da će Nada, ako se osvrne da bi je pogledao i tako upamtio, nestati. Osećao je njen pogled na potiljku kojim su promileli žmarci.

U decembru četrdeset četvrte, pred Novu godinu Aleksanderova divizija Princ Eugen se zatekla u Brčkom. Posle napuštanja mostobrana kod Kraljeva evakuisana je. Izvlačila se kroz Bosnu gde je vodila žestoke, mahnite, krvave bitke. Bolnica je bila pretrpana teškim ranjenicima. Ponekad nije bilo anestezije pa su amputacije obavljane na živo tako što bi se ranjenome u usta gurnuo komad drveta da ne bi pregrizao jezik, pošto bi tada umro za nekoliko minuta od krvarenja. A anestezija je bila samo eterska, pa bi se pacijent probudio usred operacije. Tada je morao na živo da izdrži zahvat. Operacione sale su bile improvizovane i u štalama, šupama. Hirurzi su operisali neprekidno. Ponekad bi već u vozilu kojim su dovoženi povređeni vojnici počinjali da zaustavljaju obilno krvarenje, da nisu stizali ni rukavice navući. Bolničarke su bile od velike, dragocene pomoći. Smatrane su sveticama. Ako bi se požalile na nekoga taj bi odmah bio kažnjen.

Usred velikog ratnog haosa Saša je pozvan na raport. Dobri kapetan Vajndel mu je pružio objavu i rekao:

- Idete u Grac.
- Šta ću u Gracu? – zbunjeno je upitao vojnik.
- Da završite studije medicine.

Početkom poslednje godine rata vojnik Lermer je stigao u Austriju, u Grac, grad na reci Muri. Bilo je već kasno za studiranje. Dekan Medicinske akademije je raspustio fakultet. Studentima je poručio da se kako znaju i umeju probiju na zapad. Biće im potrebna sreća, upozorio ih je. Aleksander je krenuo vozom prema Beču i Nemačkoj.

Deseto poglavlje

MATI

POSLEDNJI njegov susret sa majkom bio je tridesetog maja četrdeset četvrte, u Vršcu. Saša, u uniformi, doputovao je iz Beograda. Prešao je preko mosta na Mesiću pored jevrejskog groblja i kroz Bahnhofstrase popeo se u ulicu u kojoj je bila rodna kuća. U njoj je živela mati Marija Terezija i otac, do prošle godine kada je preminuo setan i razočaran zbog jadnog života i sa potisnutim gnevom što je nemoćan, i slab, da zaustavi ratnu mašineriju koja je poput nezasićenog požara harala po svetu, rušila ga, pretvarala u prah. Gradove i sela sraunila je sa zemljom, tokom grozomornih ratnih godina a od mora i okeana stvorila plava groblja za brodove, plodna polja umrtvila. Od njih su nastala nepočin-polja, grobnice za vojnike i civilno stanovništvo u zbegu. Spalila je fabrike, pretvorila ih u krematorijume u provincijskim varošicama, industrijskim gradovima i nepreglednim megalopolisima. Nosila je smrt kao barjak. Rat, i prokleta kosa smrti uvukli su se u kosti čovečanstva koje je izgubilo glavu, i telo, i razum i dušu. Za dugo vremena. Julius, sa povezom preko čela i potiljka, prigušeno je jecao kada je ostajao sam u sobi, dobrovoljno zatočen u polumračnoj odaji, navlačio teške zavese na prozore, jecao od prigušenog besa i beznadežnosti. Plakao je, potišten. Kao da je sam na svetu, bez igde ikoga, i sahranio svoje troje odrasle dece rasute po Jugoslaviji, jednom je nogom, bespomoćno, iskoračio iz života.

Marija Terezija je bila zabrinuta. Gledala ga je razočaranog, depresivnog, setnog i pokušavala da mu pomogne. Nije mogla da odagna njegovu melanholiju. Mračne misli su ga jele, glodale sporo, iz dana u dan, da je mršavio i bledeo. Malodušan, smanjivao se pretvoren u beložutu prozirnu siluetu. Samo je senka ostala od njega.

– Julius – obraćala mu se kada se, žalostivog pogleda u kojem je životni sjaj potamneo i smrknutog lica, povlačio u spavaću sobu da bi se sasvim predao turobnim crnim mislima. Da liže svoje lepe i ružne uspomene, i nove rane.

On je ćutao. Bez reči otvarao je krišom vrata, kao da se šunja nestajao u odaji u kojoj je spavao sam. Ostavljao je Terezu u salonu, u fotelji iz koje ga je sa srepnjom gledala, propalog štuko majstora u Beogradu vrlo cenjenog i traženog molera. Snovi su mu se bili istopili. A sanjao je noću zgrčen u krevetu a danju uvučen u ogromnu fotelju da mu se iza naslona video samo vrh glave, užasne snove: plamen je lizao zidove skladišta i sve pretvarao u svetlosiv lak pepeo, orijaški tamni kamioni su huktali i potresali ulice i iskošene kućerine, palate u koje više nije mogao da stupi i njihove stubove ukrasi štuko mermerom kao u Hipotekarnoj banci. U Vršcu osim desetak suseda, koji su ga viđali kada bi se nakratko pojavio ispred kapije ili u prozoru razmaknutih zavesa, niko nije znao da se vratio u sokak Stanoja Glavaša. Svima je rat pojeo mozak i oduzeo razum.

Julius Lermer je umro tiho u svojoj sobi, kao da je imao veliku, testamentarnu želju da prekine život.

Marija Terezija Lermer se posle sahrane povukla u sebe. Aleksander Lermer je došao na odsustvo u Vršac da je vidi. Otišao je prvo do očevog groba da se pokloni

njegovoj seni, a onda posetio majku. Bila je siromašna i usamljena. Živela je sa senkama i senima. Iz dvorišta komšijske kuće dolazio bi crni mačor. Samo on. Nazvala ga je Marčelo kao mačku iz svog detinjstva u Austriji. S tugom u poluglasu spominjala je muža, decu Hildu i Franca, iskidano šaputala o preminulim roditeljima dok je Saša nastojao da pričaju o njegovim studijama u Beogradu. Hteo je da je vrati u stvarnost. Ona je tiho mucala o Beču, kao da tepa.

Mati je Sašu gledala isptivački. Nepoverljivo, ispod oka, kao da je stranac. Kratko mi je rekao: „Gledala me je ulašeno kao da sam stranac. Stranac?“

Ulični zidovi kuće su još uvek bili bledezeleni, ali bleđi, svetliji. Fasada se sušila i gubila boju. Spomenuo je molere. Ona se pravila da ga ne čuje. Oči su joj bile bezbojne, s prigušenim svetlom kao svetiljka što gasne. U levom sin je nazreo kristalnu kuglu, i u njoj sićušan bečki prizor na mostu rečice Vin u Štatparku kada su se Marija Terezija i Julius, mladi i na prvi začarani pogled zaljubljeni, upoznali – Julius je devojci pokazivao crtež olovkom nadgrobnog spomenika na Mocartovom grobu što je Tereziju duboko kosnulo, i zadržala je tu sliku u sebi, svom oku, za sva vremena, što je uočio Saša pri njihovom poslednjem susretu – video je sjajnu srebrnastu kuglu, njen odraz, mada na stolu za kojim su sedeli ničega nije bilo. Koščate prste ruke dlanova okrenutih nagore spustila je u krilo. Nije ih pomerala. Gledala ga je netremice u oči u pokušaju da iz Aleksandera isisa ispovest o svemu što mu se u ratu događalo. O zlu koje ga je uporno pratilo i grčevito držalo za vrat. I da sazna šta ga je mučilo u tom ukletom vihoru.

Aleksander se oprostio od nje i otišao na železničku stanicu, vozom otputovao u Beograd. Zaboravio je, ili potisnuo, šta je kazala na rastanku. Više je nije video. Samo je nju, počesto, sanjao kako mu nasmešena tepa „sine“, kao da pevuši. Bledunjava kao da će svakog časa nestati, baš onako kako je iščezla iz Sašinog života. Nikada se nije vratio u Vršac.

Tereza je početkom oktobra četrdeset četvrte sa sedam hiljada Nemaca, Vrščana, oterana u logor Zičidorf, Marijolana, Plandište, varošicu sa više imena od Vršca udaljenu sedamnaest kilometara severoistočno. Ljudi su bili uplašeni i unezvereni, uspaničeni, gladni. Sašina mama prestravljena. Izgubljena u tom bezglavom košmaru. Istog meseca iz lagersa ju je izvukao zet, Hildin muž, glumac Milorad Spasojević. On je pešačio od Beograda do Vršca da bi spasao Hildinu mater. Tvrdio je da je ona Tereza Spasojević, njegova rođaka, i tako uspeo da je izbavi iz pakla i sačuva joj glavu. U logoru nije imala nikakva građanska prava. Logorska uprava je sa logorašima raspolagala kao sa belim robljem.

Izašla je iz sabirnog centra, ali je kao logorašica bespogovorno raspoređena kao služavka kod porodice Cvejić iz Vršca. Služila je devet meseci. Malo dete Cvejićevih je bolovalo od leukemije i preminulo je. Preuzela ju je Emilija Vamzer iz poznate familije vršačkih Nemaca. Emilija je bila ubeđena komunistkinja udata za doktora Kostu Grubačića koji je posle rata postao važan poverenik za prosvetu Srbije. Marija Terezija je prešla u Beograd, uselila se u Takovsku dvanaest, kod Gubačićevih. Emiliji se požalila da nema slobodu, na šta joj je gazdarica vršnjakinja i zemljakinja odgovorila da je njoj mnogo bolje nego jadnicima koji su skapavali u logoru. Služavka je

imala stan i hranu, ali ne i platu i slobodu kretanja po gradu. Posle rata su i druge Švabice oslobođene logorisanja da bi u kućama pripadnika nove vlasti bile sluškinje bez nagrade, kao ropkinje.

Jedanaesto poglavlje

NEMAČKA

PORODICA Lermer je preživela pomahnitali rat, izuzev oca Julisa koji je umro od tuge, u Vršcu u svojoj tamnoj sobi pored odaje Marije Terezije u kojoj je ona čamila, snatrla i uzaludno čekala da se deca vrate u kuću. Hilda se u Beogradu udala za glumca Milorada Spasojevića, Franc je lečio ranjenu nogu u Nemačkoj, Saša se na kraju rata zatekao u bavarskom selu Herbštatu. Voz, kojim je sa vojnicima iz Graca putovao nije se zaustavljao u Austriji, osim kada su u Beču, na stanici Majdling, kamioni sačekali njegovu jedinicu. I u karavanu ih prevezli preko Dunava i granice kod Pasaua. Našli su se u Nemačkoj prepušteni sebi, da se snalaze kako umeju. Objavljeno je da njihova jedinica zvanično više ne postoji. Aleksander nije znao na koju stranu da se zaputi. Bilo kuda da krene, može lako da pogreši, bez izgleda da to ispravi i nađe se na pravom putu, kopkalo ga je. Smucao se drumom. Skitnca, poput anonima. U prvom naselju Haklberg u kojem se zaustavio odlučio je da prenoći i do jutra razmisli kuda će dalje. Uvukao se po mraku u jednu šupu na periferiji varošice.

Uniforma ga je gušila mada ga nije stezala jer je omršavio i pantalone su na njemu smršalom pri najslabijem vetru landarale. Lepršale poput krila zastave. Gušila ga je, gubio je dah u njoj kao da je oklop od gustog tkanja kroz koji vazdih ne prodire. Gubio je dah. Nije mogao

da dođe do vazduha kada je slomljen od umora i nataloženog straha, osećajući da se odvaja od svog iznurenog tela, legao na prostrtu slamu i raširen prazan džak. San ga je gutao. Pre no što je zaspao rešio je da sa sebe zbaci uniformu i nađe bilo kakvo civilno odelo, seljačko, čim bude svanulo. Da postane drugi čovek.

NEMAČKA je bila gladna. Porušena. Slomljene kičme. Jadna. Kamionom, koji se naginjao s jedne na drugu stranu, prolazio sam kroz razvaline gradove i sela po razrovanom putu i drumovima na kojima su bile rupe od topovskih granata i avionskih bombi, preko mostova nakrivljenih metalnih ograda koji samo što se nisu urušili pod teretom vozila. Ugibali su se i zahvaljujući umetnutim gredama i daskama, gvozdenim šinama bili prohodni. I gledao sam kako jedan kamion sleće sa uske ćuprije u hučnu reku što ga je progutala zatiličas. Kao da ga nije ni bilo. Nesrećni putnici u vozilu su nestali, glave samo nekolicine ljudi su se pojavile na površini sive brze vode. Odnela ih je niz tok. Ne znam da li su preživeli udes. Nemačka je bila ostrvo koje kao Atlantida samo što nije potonulo, i nestalo u dubini mutne, prljave vodurine što je nadirala sa svih strana, da ga proguta, uvuče u svoje virove, i izbriše sa mape sveta.

SLUGA je bio u bavorskom selu Herbštatu, devet meseci. Imao je šta da jede. Nemačka je bila gladna. Stanovnici u razrušenoj državi, žitelji stradalih sela i gradova, slomljeni kao što je bio veliki čudesni Drezden, imali su malo hrane. Hranili su se kao ptice, ključali jelo i gladovali. Praznih stomaka, nadutih trbuha, tumarali su po izrovanim ulicama i pabirčili po golim baštama u po-

trazi za bilo kakvim plodom kojim bi zavarali, ne utazili, iskeženu glad. Vodom su gasili žeđ i smirivali privremeno glad neutaživu. Seljaci su se zatvarali u svoje kuće i nikoga nisu puštali unutra. Nepoverljivi prema svojim susedima još sumnjivije su im bile izgladnele iscrpljene pridošlice sa istoka i jugoistoka Evrope, zemljaci tamo izbačeni iz porodičnih kuća i odande prognani, što dalje od zavičaja, da se tamo ne vrate, nikad. A u njihove domove uselili su se novi stanari koji o svojim prethodnicima nisu znali ništa a i nisu želeli da imaju bilo kakvo saznanje o bivšim vlasnicima svojih novih kuća koje su zaposeli, kao dodeljeni ratni plen. Imali su nove adrese, upisane u vlasničkim knjigama, i to je bilo sve što im je bilo važno. Sve drugo bile su nebitne epizode, sitnice koje ih se nisu ticale. U rukama su imali papire, dozvole izdate od novovlasti. Zauzimali su preko noći novi prostor za svoje porodice. Baškarili su se u tuđim rodnim kućama kao da su ih svojim rukama sazidali, tako su i pričali. Širili se po odajama, udešavali gnezdo prema svom ukusu i starim navikama. Pravili su drugačiji raspored da ih ništa ne podseća na ranije ukućane. Nisu ni znali njihova imena.

I po Lermerovoj glavi su se motale takve sive misli, i morale ga. Nije mogao da ih potisne, ni pomisao o vršačkoj kući i beogradskim stanovima u kojima je obitavao iako se upinjao da ih odagna, oslobodi ih se i započne novi, smiren život u novoj nepoznatoj sredini svojih sunarodnika kao da nikada u Jugoslaviji nije bio. Olakšavajuća okolnost za prilogađavanje bila je što je znao jezik starosedelaca, mada ga oni u prvi mah nisu prihvatili. Vremenom su se privikli na prisustvo izbeglice koji je počeo da traži svoje mesto u njihovoj harmoničnoj zajednici.

BACIO sam iskrzanu uniformu čim sam stigao u Nemačku. U nekoliko varošica sam se zadržao samo po jednu noć, da odspavam nekoliko sati i prikupim snagu za dalje potucanje po Bavarskoj. Nemačka je bila gladna, izgladnela. Nije bilo hrane. Oni koji su imali malo jestiva krili su ga od drugih, pogotovu od izbeglica koji su poput mrava nadirali s istoka, kao skakavci preplavili zemlju. Bio sam spreman sve da radim da bih preživio tih gladnih poratnih godina. Bojao sam se da ne obolim jer ni lekova nije bilo a lekari su bili raspoređeni i zauzeti po bolnicama u gradovima. Svuda su harale zarazne bolesti. Moje medicinsko znanje je bilo oskudno. Zdravlje mi je značilo više od suvog zlata, od sveg blaga ovog sveta. Dobro je bilo dok sam na nogama.

Zaustavio sam se u selu Herbštatt rešen da u njemu ostanem, i svijem svoje prvo gnezdo u novoj državi. Devet meseci, koliko traje jedna trudnoća, bio sam sluga na seoskom imanju. Sluga. Gazda Gotfrid Man je imao još dvojicu slugu. Radili smo na imanju u polju, u bašti oko kuće i u štalama, od jutra do večeri sa malim predasima. Bilo je naporno, ali je imalo šta da se jede. Hleb i mleko, povrće i voće Manovih. Seljak domaćin nije žalio hranu, i nudio je kada smo se ustezali, jer radili smo kao mazge, zapinjali kao sivonje svom snagom, vredni, da bismo do mraka završili započeti posao. Toliko sam bio premoren da ništa nisam sanjao kada bih uveče zaspao.

UPISAO je medicinu na fakultetu u Minhenu, da bi nastavio studije započete u Beogradu trideset devete. Danju je sedeo u klupama slušaonica i boravio u vežbaonicama, a noću radio da bi se prehranio i održao u životu. Gladovao je ili polugladovao. Prao je posuđe po

restoranima, kako bi pojeo ono što ostane u tanjirima, da bi se zasitio. A u tanjirima u Nemačkoj tada je ostajalo malo hrane. Noćni rad ga je iscrpljivao. I činilo mu se da će umreti od iznemoglosti, i mršav kao kostur prekinuti studije. Izmožden, napustio je noćni rad. Nije više osećao telo.

U Hofgartenu je jednog popodneva upoznao plavokosu devojkicu koja je više puta prošla pored njega bez reči, ali ga je uporno gledala, kao da želi nešto da mu doznači. Zapazio ju je i prišao joj. I ona je kao on bila izbeglica. Došla je iz Šlezije. Jedan sat pre nego što su vojnici Cvrene armije u nadiranju ušli u njenu kuću, pobjegla je sa porodicom, i stigla u Bavarsku, u Minhen.

Kroz Rezidencštrase odšetali su do Marienplaca i stali preko puta Gradske kuće, u središtu velegrada. I gledali je, nazubljenu granatama, kao da su je izujedali pomahnitali besni psi. Aleksander ništa nije rekao. Samo je posmatrao. I Ane Mari. Čutili su i uhvatili se za ruke. Venčali su se dvadesetog decembra hiljadu devetsto četrdeset šeste godine. Kumovima koji su na venčanju svirali orgulje i violinu, smrzli su se prsti. Dok je govorio, svešteniku su iz usta izbijali oblačići pare. Ane Mari je uhvatila Sašu pod ledenu ruku kada su izlazili iz crkve. Jedva je držala bidermajer od cveća skočanjem pomodrelim prstima. Ipak osmeh nije silazo s njenog lica. Osmejak je bio nalepljen i ispod Sašinog nosa dok je iz bogomolje izvodio ženu.

Ane Mari je radila. Preuzela je na sebe da zarađuje za život da Aleksander ne bi morao da radi noću. Mogao se posvetiti studijama. Učio je do kasno u noć, ustajao rano ujutro svakog dana. Ona se zaposlila kao knjigovođa u mlekari udaljenoj dvesta kilometara od Minhena. Prinu-

đeni su bili da žive odvojeno, i Aleksander se i dalje loše hranio. Kada je završio studije, četrdeset devete, izgledao je kao da je izašao iz koncentracionog logora, omršaveo i uskog lica na kojem su samo plamteće oči bile žive i znak da još diše.

Rodila se ćerka Silvija.

A dvadeset šestog septembra hiljadu devetsto pedeset prve godine u Beogradu je umrla mati Marija Terezija. Saša nije mogao to da preboli. Preminula je od posledica hroničnog zapaljenja bubrega. Salno je povraćala, niko nije znao od čega boluje. Otišla je na pregled u Državnu bolnicu, i tamo ubrzo izdahnula. Saši se svet okrenuo oko glave, nije mogao da se suzdrži od velikog bola kada je čuo tužnu vest i zajecao je zajedno s Ane Mari. Kroz grčeviti plač kazao je: „Idem sa ovog kontinenta. Hitler mi je uzeo mladost, Tito majku. U Americi ne može biti gore.“

Troje Lermerovih, Aleksander, Ane Mari i dvogodišnja Silvija, iste su se godine ukrkali u parobrod za Ameriku.

Dvanaesto poglavlje

AMERIKA

„HITLER mi je uzeo mladost, Tito majku. Idem sa ovog kontinenta. U Americi ne može biti gore.“ Napisao sam u pismu koje sam hteo da pošaljem Hildi u Beograd. Predomislio sam se. Odustao sam, pocepao ga i iskidane komadiće papira bacio u kantu za otpatke koju sam, zatim, šutnuo nogom, kao fudbalsku loptu. Kotrljala se po patosu. A to sam za ovim stolom u mojoj kući u Vodsvortu ispričao Nenadu Stefanoviću za njegovu knjigu i naznačio da mi je zbog toga a najviše zbog smrti moje mile majke, sve prekipelo, te hiljadu devetsto pedeset prve. Hteo sam da se odselim preko Atlantskog okeana u daleku Ameriku. Daleko od Jugoslavije i Evrope, daleko u meni. Svašta mi je prolazilo kroz glavu. Goreo sam. Hodao sam po sobi i smišljao kako da svoj plan sprovedem u delo. Pomislio sam i na dragog gimnazijskog profesora Pavla Sokolovića. Šta bi preduzeo, da li bi po njegovoj proceni vredelo otići u nepoznato okruženje, prekomorsku zemlju.

Mama Tereza je preminula, jadna i siromašna.

Bio sam nemoćan. Nisam znao šta da radim kada mi je Hilda javila da je umrla u Državnoj bolnici u Beogradu, dvadeset šestog septembra. Imala je hroničnu upalu bubrega, stalno je povraćala, a niko nije znao šta joj je. Otišla je na pregled u bolnicu. Odatle se nije vratila. Umrla je kao služavka.

Ane Mari i ja samo se dogovarali šta da uradimo. Amerika? Da se otisnemo tamo, odletimo kao ptice selice, laste, pošto je za nas u to smušeno nesigurno vreme taj kontinent bio topli obećavajući južni kraj. Da odemo, bez povratka?

Amerika.

ANE Mari i Aleksander sa ćerkom Silvijom su brodom otplovili u Ameriku. Nekoliko nedelja, Saša nije hteo da broji dane mada je svaki protekli Ane Mari upisivala i obeležavala krstićem u maloj beležnici koju je bila ponela iz Minhena, za uspomenu. Izgubila ju je kada su se iskricali na pristanište u njujorškoj luci ili u baraci na ostrvu Elis, kao Saša svoj dnevnik na aerodromu u Kraljevu pred svršetak rata.

Kada je okean bio nemiran brod se ljuljao na velikim talasima što su zanosili veliku lađu, Saša je osećao tešku mučninu i povraćao je preko brodske ograde zajedno sa drugim izmučenim putnicima koje je pozelenelih lica i izbečenih očiju spopala muka. Ličili su na strašila, mislio je Lermer pogledajući ih ispod oka, baš kao što je i on grozno izgledao. Činilo mu se da će da povрати želudac. Podrigivao je pokušavajući da dođe do svežeg vazduha. Bežao je iz kabine čim bi osetio da se plovilo zanosi. „Kada ćemo stići u tu Ameriku“, mumlao je dok ga je Ane Mari sažaljivo gledala nemoćna da mu olakša tegobe i zauzeta malom ćerkom koja je lakše od oca podnosila dugu nestabilnu plovidbu okeanom, na drugi kraj sveta. „Drugi kraj sveta“, mrmljao je Saša iz dana u dan na parobrodu koji je pramcem sekao vodu i udaljavao se od evropskog kopna. Kao da je u tamnici.

Prekrstili su se kada su na ostrvu Elis kod Njujorka sa palube parobroda ugledali monumentalni zelenkasti Kip slobode. Ane Mari je prošaptala „Kao spomenik Mariji Tereziji u Beču, čudesan.“ U Vijeni je bila samo jednom, pre nego što je upoznala Aleksandera, i upamtila je monument postavljen između dve muzejske palate na velikom trgu sa caričinim imenom.

– Sada smo u Americi – kazao joj je u uvo Saša. – Uplovili smo u novi život, novi život, vidiš.

– Vidim.

KIP slobode kao da me je hinotisao. Očarao me je mada sam bio iscrpljen od dugog putovanja. Kao da je bio živo biće a baklja plamen živi. Prekrstio sam se. I iz nedara izvukao mali krst, privezak na lančiću koji mi je mati poklonila kada je počeo rat, i zagledan u moćnu golemu statutu od živog metala, poljubio ga kao da sam poljubac dao spomeniku. I Ane Mari se prekrstila. Držala je za ruku dvogodišnju Silviju. Zagrljeni, uplovili smo u Ameriku nas troje, u njujorške duboke vode, daleko od Evrope koju smo od tada, mada u njoj rođeni, počeli da zaboravljamo, istiskujemo iz sećanja. Hteli smo da je zamaglimo i nje se oslobodimo. Istresemo je iz sebe, da dišemo američkim plućima. Izbrišemo nju iz zaboravljenog geografskog atlasa. Kao da je nema, ili tamo nismo nikada bili.

Iz Njujorka smo krenuli u Ohajo. Nismo znali engleski pa smo se zbog jezičke barijere teško snalazili na putovanju kopnom. To je bilo ipak podnošljivije od plovidbe nemirnim okeanom i smucanja, češanja o druge putnike pri mimoilaženju dok smo prolazili uskim brodskim hodnicima i čmavali u teskobnim kabinama, mana-

stirskim ćelijama sličnim, s okruglim minijaturnim prozorima, prozorčićima kroz koje smo gledali tavnu vodu danju i noću. Kroz Ameriku smo putovali vozom. Kao u Banatu, od Vršca do Beograda i od jugoslovenskog glavnog grada do Bele Crkve.

Prvo zaposlenje sam našao u Fordovoj fabrici karoserije u Bafalu, mada sam bio diplomirani lekar. Ali nisam znao engleski. Da sam znao da ću preko bare, još u Evropi bih naučio taj jezik. Ali, za doktore u prvo vreme po našem doseljenju nije bilo posla. Ane Mari i ja smo bili srećni što ću moći da zaradim neki dolar. Naša Silvija je rasla. Uskoro je došao i sin.

U FORDOVOJ automobilskoj industriji je dobio prvi posao. Znao je samo poneku englesku reč i nije mogao da se sporazumeva sa drugim radnicima, ali je imao sreće da mu je baš zbog te manjkavosti za predradnika određen Srbin. On, Milan Jovanović, bio je treća generacija srpskih doseljenika, pa je maternji jezik samo natucao. Poljaci su imali svoje formene, Italijani svoje. Milan se Saši obraćao rečima:

– Tebi ja vodim mesto, ti radim.

Prve nedelje odveo ga je u pravoslavnu crkvu u La Kavani, uz reči:

– Ti vidi zemljaci.

Tamo je upoznao vladiku Nikolaja Velimirovića. Imao je veliku glavu nesrazmernu telu. Dva puta su se sreli u crkvi u koju je Nikolaj odnekud dolazio da služi liturgiju i razgovarali. Vladika je pre njega pohađao Druugu mušku gimnaziju u Beogradu. Govorio je da američke fabrike uništavaju srpske intelektualce, pogotovu oficire. „Vi ćete da se izvučete“, kazao je Aleksanderu. „Vi

ste lekar.“ Fordova fabrika je imala pet hiljada radnika. Mnogima je bila pakao. Novodošlima su zapadala najgora radna mesta, naročito onima što su radili na izvlačenju karoserija iz ulja gde su se konzervirale. Dobijali su takve reakcije po koži da su ubrzo bivali prinuđeni da daju otkaz. Milan je Saši dao lakši posao, da švajsuje.

Tri meseca kasnije Lermer se zaposlio kao lekar u bolnici. Prva plata je bila manja nego u fabrici. Prihvatio se i berberskog posla u lečilištu da bi više zaradio. Umesto sestara koje to nisu htele jer su se gadile brijao je oko penisa i rektuma pacijente pred operaciju, za dva dolara po bolesniku. „Od posla nikada nisam bežao“, govorio je Aleksander Lermer. „Nemam baštovana, sam održavam svoj park i izvodim električarske radove. Ono što mogu da uradim ne prepuštam drugima.“ Radio je sedam dana u nedelji, osam do deset sati dnevno.

U Vodsvortu, u Ohaju kupio je plac od sto hektara. Bila je to pusta poljana, veliki izazov za Ane Mari i nje-ga. Sazidali su kuću-zamak sa spomen-sobom i bogatom bibliotekom sa masivnim elipsastim stolom, stamenim kao da je izdeljan iz jednog komada, na spratu. Porodični dvorac. Oko palate su napravili monumentalni vrt. Nadenuli su mu ime Šuma mira i na deset hektara parka zasa-dili tri hiljade zimzelenog drveća i drugih stabala. Saša je u vrtu svakodnevno radio. Svojim rukama je napra-vio fontane. Kao u holivudskim filmovima automobilska pošljunčena staza se lenjo uvija između visokog drveća. Zabokorena je grmovima ciklame. Na malom proplanku imanja okruženom jelama postavio je veliki beli drveni krst. U središtu vodoskoka okružena vodom uspravljena je raskošna figura nimfe sa kondirom. Tamno joj se pre-sijava bronza. Čim ujutro ustane, Aleksander kroz prozor

baci na nju upitan pogled, „šta ga čeka tog dana“. I svlači pidžamu.

Unucima je pričao o svojoj mladosti i crtanim romanima koje je krišom čitao. Oni su obeležili predratne godine.

U RATU sam bio raspoređen kao lekarski asistent u malu pitomu banatsku varošicu Belu Crkvu. Nisam nosio pušku. Samo stetoskop i zavoje. O zagonetnoj prošlosti Bele Crkve, čije je drugo ime Rumena Mašanka jer je bila crvena poput oble jabuke, kao vojnik čitao sam iz malih knjiga i sačuvanih rukopisa lokalnih istoričara i hroničara u varoškom arhivu. Zavoleo sam je, kao rodni Vršac.

Svakog dana sam viđao ranjenike i lečio ih, kao da su mi rod, naš rod. Brinuo sam o njima. U posetu mi je iz Beograda došla jedna lepa umilna devojka, Nada. Njoj sam pričao o Beloj Crkvi i malom prijatelju Ervinu Marešu koga sam upoznao u gradiću. Poklonila mu je sveske romana u stripu *Mika Miš* koji je na srpskom pre rata štampan u Beogradu. I ja sam ga kradom čitao u gimnaziji. Kada sam igrao fudbal. Ervin je imao samo trinaest godina i silno se radovao daru. Ukoričeni su bili stripovi o Mikiju Mausu, mornaru Popaju, mađioničaru Mandraku, pustolovine Flaša Gordona, Fantoma. Ti stripovi su prvo objavljeni na engleskom jeziku u Americi. Imam albume sa njihovim crtežima u biblioteci. Možete ako želite da ih čitate. Mada znam da su oni zastareli, vama staromodni. Pripadaju prošlosti. Mene vraćaju u mladost. Ostali su zauvek deo mene ili sam postao njihov sadržaj. Gledate me malo čudno, ali tako se nekada živelo u Evropi.

U AMERICI sluša muziku Volfganga Amadeusa Mocarta i Franca Šuberta. Nije bio u Beču, osim što je četrdeset pete proveo jedan sat na stanici Majdling. Bečki srednjoevropski duh dočarava mu muzika dvojice čarobnih kompozitora. Mozart, rođen u Salzburgu, veliki deo života proveo je u Beču, a Šubert je u njemu rođen. Vijeni su dali svoj neizbrisiv pečat. Amadeusove sonate za piano i *Koncerte za hornu*, Šubertovu osmu simfoniju *Nedovršenu* i veličanstvene *Lidove*, dvadeset četiri neopisivo tužna *Lida – Zimsko putovanje*, slušao je nedeljom po podne u biblioteci. I mislio na Nadu Pejić, pokušavajući da dočara njeno lice, sjaj očiju i pogled, kretnje njenoga tela, lelujavih, jer je kao devojčica maštala da bude balearina. Najjasnije se prisećao njihovog poslednjeg susreta, i vrelih zagrljaja u tami sobe. A postala je šalterska službenica u jednoj beogradskoj banci. Tamo je upoznala budućeg muža, advokata čije je ime zaboravio ili nije hteo da ga upamti. Setan, čak melanholičan, slušao je muziku sam. I oni su imali nesrećne ljubavi. Mozart i Šubert!

Posle njegovog odlaska u Ameriku Nada nije prestajala da misli o njemu. I snivala ga je. On se nije javljao, ni pisao joj pisma, ni dao glasa od sebe. Ona je čežnjivo čekala da joj se javi, da bilo kakav znak, pošalje poruku. Nije znala gde je. Kao da je nestao iz njenog života. Udalala se da bi pobešla da samoće, rodila ćerku u nesnosnom braku punom trzavica i svađa, lošem. Gložila se sa mužem. Često zatvarala u svoju sobu jer nije htela sa njim da govori, ni na koji način da opšti.

Ane Mari i Aleksander su doputovali u Jugoslaviju hiljadu devetsto pedeset šeste godine, ona prvi put a on je u Beograd došao posle dvanaest godina. Odseli su u hotelu „Slavija“. Istog dana otišli su na grob Marije Terezije

na Novom groblju, položili cveće i u tišini se poklonili njenoj seni. Sašu je još morila krivica zbog iznenadnog odlaska iz Vršca kada je majku ostavio samu u kući, osamljenu i ojađenu posle očeve smrti.

U trećem milenijumu Nadu je ćerka koja je živela u Švebiš Gmindu kod Štutgarta u Nemačkoj, smestila u starački dom jer o ostareloj udovici nije imao ko da brine. Staračka demencija je postupno uzimala njene uspomene i život, istopila joj misli, ali nije mogla da izbriše sećanje na davni gorak susret sa Sašom i Ane Mari u kafeu beogradske „Slavije“. Upamtila je da su sedeli za niskim elipsastim stolom pored staklenog zida na kojem su bile razmaknute zavese da se video otvoren kružni trg kojim su promicali automobili. Lermerovi su smehom proprćali svaku rećenicu i trudili se da je zaćine himorom, a Nada se nije ni osmehnula, ispunjena gorćinom. Jasno je videla nonšalantno, nehajno, malo razmaknute noge u svilenim amerićkim ćarapama gospoće Lermer izmeću kojih su bljesnule bele gaćice. Osetila je veliku nelagodnost. I odvratnost, odbojnost. Pomislila je da je valjda takav obićaj u dalekoj prekokeanskoj zemlji, ali da tako sedi baš pred njom na susretu sa Aleksanderom, nekada njenim, posle dugo, dugo vremena, bilo je ružno i nepristojno. Odbojno. Nije joj mogla oprostiti. O susretu u „Slavijinom“ kafeu govorila je naglupim stanarkama azila za stare. Źalila se izgubljenim napuštenim starima koji su i njoj imali šta da kažu. Rekla je „Ta mlada žena je tako nepristojno sedela da mi je došlo da mu kažem ’trebalo je da naućiš svoju sadašnjju ženu kako se pristojno ponaša’. Progutala sam reći.“ Govorila je zidovima.

POSLE prokletog bezumnog rata prvi put sam u Beogradu bio pedeset šeste godine, i prvi put na majčinom grobu na Novom groblju u Ruzveltovoj ulici. Bila je sahranjena u grobnici porodice Spasojević. Parcela sto trinaest. Grob četiristo sedamdeset četiri. Kasnije sam kao obeležje podigao spomen-krst i postavio nadgrobnu ploču od belog mermera. Tu su sahranjeni i Milorad, umro hiljadu devetsto osamdeset osme, i moja sestra Hilda, preminula devedeset sedme u osamdeset drugoj godini života. Iz dve bele mermerne vaze uvek vire bele ruže i gledaju, posmatraju svet umesto Marije Terezije i njenih. Šaljem fotografiju groba.

Te pedeset šeste Ane Mari i ja smo se sreli sa Nadom Pejić u hotelu „Slavija“. Nada je dugo ćutala i dok smo pili kafu gledala kroz mene kao da želi pogled zadržati u prošlost, onu istopljenu, razvaljenu, u zadimljenom ratnom košmarnom krezubom Beogradu. Da vrati onaj trenutak kada smo se kod Cvetka rastali. Pokušavao sam da je razvedrim i nasmejem pričama o bioskopima u predratnom Beogradu. Kada je posle popijene kafe prozborila glas joj je bio potišten, gvozden. Grizla je nejasne reči. Strahovao sam da će zajecati, u kafeu punom gostiju i pred Ane Mari koja je bila raspoložena.

Istog dana pred večer šetao sam Beogradom. Jedva sam našao mesto na kojem je bila Druga muška gimnazija. Zastao sam na uglu Cetinjske.

U AMERICI je uradio sedam hiljada kliničkih obdukcija i osamsto petnaest sudskih u svom radnom veku. Zapisao je u svesku.

Saša je bio pasionirani numizmatičar. Poslao je dva novčića od pet američkih centi sa ispučenim reljefom

glave Indijanca, starosedeoca američkog kontinenta, iskovanih hiljadu devetsto trideset četvrte i trideset osme godine iz Vodsvorta u Vršac, na moju kućnu adresu. Nisam ga pitao da li u svojoj zbirci ima sačuvan dinar Kraljevine Jugoslavije, ako ga je poneo iz Evrope.

Trinaesto poglavlje

ROĐENDAN

FOTOGRAFIJA u koloru. Uvećana na fotokopiji.

Porodični snimak u kući u Vodsvortu, sa rođendanskog porodičnog slavlja trećeg januara dve hiljade petnaeste godine. Na fotokopiji fotosa u boji koju mi je Saša poslao okupljeni su, kao grozd, njih sedmoro iz Aleksanderove porodice. Gledaju netremice u buljavo sočivo foto-aparata kao da se pogledima odmeravaju sa njegovim blistavim uglačanim velikim okom koje sve vidi. Najstariji Lermer sa desnom rukom u džepu pantalona levom se oslanja o štap koji, prislonjen uz nogu, dopire do visine kuka. Sedokosi deda sa naočarima tankih crnih okvira je u svetlokrem košulji s otkopčanim gornjim dugmetom. Stoji sasvim desno, na kraju, kao čuvar stada. Ispred u stolici je Ane Mari blago nagnuta i ogrnuta teškim šalom sa ružičastim ćebetom u krilu. Iza nje stoje ćerka, sin, zet i veliki unuci. U pozadini na zidu je slika, ili tapiserija, sa zrakastim suncem u svetlucavim bojama što se prividno tope i razlivaju, i odškrinuta vrata sa raspećem okačenim iznad njihovog okvira.

Na drugom snimku Saša sedi na trosedu zavaljen u naslon i dobrodušno se smeši pokazujući vrhove prednjih gornjih zuba. Kroz aparat zagledan je u prošlost, kao da prebire po uspomena u pokušaju da iz nje vrati nešto. Neku malu stvar. Da oživi prošlo zgaslo vreme koje mu povremeno iskrsne pred očima, zasve-

tli kao svici, u pokušaju da ga vrati u proteklo vreme gde nije imao pristupa. Ali, mogao je nesputano da razmišlja o fudbalu i studijama u Beogradu, lepoj Nadi, ljubavi koju je izgubio u histeričnoj ratnoj i poratnoj pometnji, pomami, o Beloj Crkvi, Minhenu, Bavarskoj, parobrodu kojim se sa ženom i ćerkom bio otisnuo u daleku Ameriku, na nepoznati kontinent da bi započeo novi život, ali nije mogao da raskrsti sa starim i uspomnama što su ga gušile. I na rođendanskoj fotografiji pogled je otkrivao njegovu melanholiju, tronutost, kao da je nešto zaboravio u Evropi i rodnom gradu o kojem je razgovarao samo sa Vrščanima sa kojima je, a bilo ih je malo, ostao u vezi. Zažmurio je. Potom se vratio u tvrdu rapavu stvarnost, glatku samo u malom krugu porodice. Njegove voljene porodice, kako je napisao na kopiji fotosu. „Moja voljena porodica.“

I on gleda u sočivo kamere, kroz naočari. Bio je to pogled mladog nogometaša bskovca, kristalno čist, jasan. Prelama se kroz stakla naočara, i sjaji. Smešak mu je zaustavljen. Šalje ga Vršču mada je rodna panonska varoš daleko. Daleko u njemu.

Saša je na svoj devedeset peti rođendan unucima pričao o Evropi i Balkanu odakle je nošen nadom i vođen zavodljivim vizijama došao da u Americi, lepom i malo divljem Ohaju ostvari svoj san, nađe ono za čim je stalno, i kao malo dete u Vršču, žudeo. Da se skrasi u svojoj kući, ovoj u kojoj su se fotografisali. A sada je strepeo da sve to nije samo iluzija, šala zlog zajedljivog čarobnjaka.

– Ne volim čarobnjake, ni gatalice – rekao im je.
– Ne podnosim izmišljotine, hokus-pokus me smara. Izmišljene priče, prazna obećanja...

Nije dovršio rečenicu. Uzdahnuo je. Zavalió se u trosed. I dodao:

– To je sve što sam hteo da vam kaŕem. Uvek slušajte samo svoj unutrašnji glas. Nećete da pogrešite. On je nepogrešiv i najveći životni dar koji čoveka nikada ne ostavlja na cedilu. Od Boga dat...

Nije imao snage da završi govor. Počeo je da se guši. Stavio je tableticu nitroglicerina pod jezik. Priča o zavijađu je bila zatvorena. Mala igra, filigranska, okončana. „Kraj“, prošlo je kroz starčevu glavu, umornu kao i telo na prostranom udobnom dvosedu gde se smanjilo, skupilo. Pripremalo se da svakog časa nestane, izgubi se iz velike kuće, porodičnog dvorca, velikih odaja negde. Negde?

Unuci su ga gledali i smeškali se. Evropa, šta je to, a Vršac, Vršac, gde je ta slepa varoš, u kojem Banatu, preko okeana? Posmatrali su deda Lermera, odmakli se od njega i prišli stočiću sa slatkim kolačićima što su se topili u ustima.

Aleksander je obema šakama uhvatio palicu i na spojene dlanove naslonio bradu, i zažmurio, pospan.

Kada se osovio na noge, one su zadrhtale. Izgubio je ravnoteđu i bio primoran da ponovo sedne. „Pribliŕava se kraj.“

Dan pošto sam primio pošiljku Saša L. je na telefonu govorio, i pričaó dugo, uzbuđeno, tronuto o zapaštenom, s jeseni blatnjavom, vršačkom lokalitetu Šinteraj, zarslom u divlji korov, ulegnutom ispod bedema Begejskog kanala, koji je pod budnim okom jednooke sive drevne Kule nad Vršcem. Pominjao je i knjige u kojima je pisano o masovim grobnicama posejanim po neobeleženom divljem groblju obraslom u prašnjavo suvo rastinje, kao

smetlišće, na Schinderwiese, srpski rećeno Pasje grobište. Ljudi tamo, na periferiju varoši, retko zalaze. On nikada neće otići na Šinteraj, zna. Zatvorio je telefon pošto je rekao: „To je živi deo mog života.“

Epilog

ŠESNAESTI MAJ DVE HILJADE PETNAESTE U BAČKOM JARKU

BIO sam u Bačkom Jarku u subotu, šesnaestog maja dve hiljade petnaeste godine.

Na ledini kod sela gde je pre sedam decenija bio sabirni logor za jugoslovenske Nemce trebalo je da se otkrije spomen-krst stradalim stanovnicima te dušegupke. Video sam se sa Štefanom Bartom rodom iz Futoga kod Novog Sada koji je kao dete u njemu bio zatočen od četvrtog decembra hiljadu devetsto četrdeset četvrte godine gde je dovezen konjskom zapregom, rasklimatanim kolima, po blatnjavom putu, pošto je otac prethodnog dana u opštini predao ključeve porodične kuće u koju se nisu vratili. Štefan ju je video mnogo godina kasnije kada je bio student elektrotehnike u Nemačkoj. U logor su ušli iz široke jarečke Krojcgase. Sumrak se spuštao. Kuće-ćelije su već nestajale u tami. Prizemljuše se nisu jasno videle. Kapije na njima su bile širom otvorene ili razvaljene. Sobe i druge odaje hladne kao štenare. Razjapljene. Nalik čeljustima čudovišta. U njima su smeštani odrasli i deca, kao neljudi kojima na ovom svetu nije mesto. Zbunjeno su se z gledali pod drhturavom svetlošću sveća na golim podovima.

Prvih dana su svi novi stanovnici logora skupljeni na glavnoj ulici. Zaprećeno im je da moraju logorskim vlastima predati sve vredne predmete, minđuše, prstenje, ogrlice, narukvice, broševe, ukosnice, tabakere. Onima

koji nisu poslušali naredbu bezočno i svirepo su kidali minduše sa ušiju.

U svakoj sobi tih seljačkih kuća boravilo je petnaestoro do dvadesetoro ljudi. Spavali su na podu, na raširenoj slami. U kući je bila i kuhinja, ali nije bilo ničega za kuvanje. Logoraši su imali dva obroka dnevno. Izlazak na ulicu je bio zabranjen. Izaći se smelo samo da bi se uzela hrana, mršavi tanki obroci, poluporcije. Straža je imala pravo da puca na svakog ko bi bio zatečen na ulici. Zima je bila jaka, decembar leden. Smrznuti logoraši su ložili drvene ograde, plotove, sve čega bi se dohvatili a moglo je da gori i greje. Tako je omogućen kontakt preko dvorišta sa onima iz druge avlije, jer su pregrade bile polomljene za ogrev. Uklonjene su. Tako je logorisanima svet postao prostraniji za još jedan kvadrat, crni.

Logoraši su se slobodno kretali u jednom „kvadrantu“ sastavljenom od spojenih bivših dvorišta. Iz jednog kaveza prelazili u drugi da bi tamo videli iste sobe s kojih se požuteli potklobučen kreč ljuštio, male, skućene kuhinje sa smeđim zidovima nadimljenim slabom vatrom, hladne vlažne odaje iza debelih zidova od nabijače, zemljanih podova po kojima se bili raštrkani neudobni ležajevi od ulegnute zgužvane slepljene slame. Na njima kao da su spavali isti ljudi iz susedne potleušice, i kada bi oni prešli zamišljenu granicu i u nju zakoračili videli bi sebe na tvrdim, podnim posteljama, smežurane kao gusenice, iskrivljene, iskeženih lica od gladi, upalih bledih obraza i ispućalih suvih usana. Svoje dvojnike, ili verne kopije svog odraza, kao u ogledalu. Kopije. Ili, replikante, klonove. Kopije koje na zaprepašćene došljake, što su kolotali velikim izbuljenim nauljenim očima u čudu i neverici, iz druge zgrade nisu obraćale pažnju. Nisu im bili

poznati ti drugi ljudi koji nisu znali zašto su došli i šta su tražili u njihovom jadnom skrovištu. Bili su u nedoumice na koju stranu da se okrenu i u šta da zure. Dvojnici su bili ravnodušni. Ništa ih se nije ticalo.

Nisu hteli da gledaju došljake, zgrčeni i smanjeni u svom pribežištu.

Umiranje je počelo zbog loše hrane, bez masti i soli. I zbog ponižavajućeg odnosa prema ljudima koji su slabo hranjeni. Često su bili zlostavljani i primoravani da obavljaju besmislene poslove. Prenosili su šašu sa jednog mesta na drugo, pa je vraćali tamo odakle su je podigli. Mnogi logoraši su u očajanju izvršili samoubistvo jer nisu videli izlaz, spas iz dušegupke. Izgubili su veru u život. I svaku, najmanju nadu.

Kola za mrtve su prolazila, kloparala i ljuljala se kao smrt ulicom do poslepodneva, od ranog jutra, kroz maglu, avetinjski. Avet-kočija. Niko se nije usuđivao da izađe iz potleušica i isprati preminule, do divljeg groblja sa masovnim grobnicama na pašnjaku gde seoska stoka više nije pasla.

Štefan je došao iz Erlangena sa ćerkom i unukom. Poklonio mi je svoju knjigu *Dečak iz komšiluka* sa posvetom „Naša prošlost nas prati celog života“, autobiografiju u kojoj je pisao i o svojim logorskim danima u tom kaljavom selu. U Jareku je sećanje vratilo to tmurno gubavo vreme.

Doputovao sam iz Vršca do Novog Sada redovnom autobuskom linijom, a do sela i logorske poljane putničkim kolima prijatelja iz Sremske Mitrovice. On je nosio kameru kojom je sve zabeležio.

Sto godina crnog kvadrata Kazimira Maljeviča obeleženo je u celom svetu izložbama, knjigama, predavanji-

ma, filmskim projekcijama. Kvadrat iz kojeg je sve izašlo, izleglo se, nastalo, a u kojem ceo naš svet, i kosmos što ga je progutao, nestaje polako. Dobija novi oblik lelujavog, izvitroperenog crnog kvadrata.

Tog vikenda u Vojvodinu je iz Nemačke sa više autobusa doputovala velika grupa ostarelih Donaušvaba, kojima su Jarek i okolina prvi zavičaj gde su prohodali i protepali prve reči nemačke i srpske, došla na osveštenje spomen-krsta i odavanje posmrtno počasti preminulim, stradalima u logoru u Bačkom Jarku. U izmenjenim ulicama čiji su i nazivi izmenjeni, između oronulih kuća, prisećali su se svog davnašnjeg zamućenog detinjstva, koje kao da je iskorenjeno iz njihovih života, i samo ponekih upečatljivih detalja iz tog izgubljenog vremena. Među gostima je bila i nekolicina mladih rođenih u Nemačkoj. Umeli su da izgovore samo nekoliko srpskih reči koje su čuli pred polazak na put. Sa vršnjacima u Srbiji sporazumevali su se na engleskom jeziku.

Krst je trebalo da bude postavljen na mestu gde se posle Drugog svetskog rata nalazio sabirni lager sklepan od starih seoskih napuštenih kuća i podignutih baraka za radno nesposobne Nemce koji su isterani iz svojih domova i u velikim grupama dovedeni u panonsku prašnjavu selendru, pored drumova i pruge kojom su prolazili vozovi i u teretnim stočnim vagonima dovozili stotine logoraša iz cele Vojvodine. Na njihovu poslednju adresu kod Bačkog kanala. Program podizanja spomenika i obeležavanja tih tragičnih događaja dogovoren je i do detalja bio utvrđen krajem prethodne godine u Nemačkoj i Srbiji. Čvrsto obećanje, ili olako pruženo da bi se zamaglila priča o masovim grobnicama i to pitanje skinulo sa dnevnog reda palanačkih birokrata, lokalne samouprave, nije bilo

ispunjeno. Pogažena je data reč, bez jasnog obrazloženja. Pod takvom nenadanom iznudom, u tim prilikama, pripremljena je prinudna svečanost postavljanja improvizovanog spomenika i krsta na prostoru nekadašnjeg lagera, ukletog zabrana, preko puta seoskog groblja. Održani su govori s pijetetom u znak sećanja na bolne tragične godine u logoru za istrebljenje ljudi. Melanholija je obuzela skrušene prisutne, nadvila se nad žalosnim skupom.

Dan je bio sunčan. Lep. Vazduh prozračan, lak, kao nebo.

Stari Nemci su sa gorčinom pomislili da li novi stanovnici Bačkog Jarka, deca doseljenika iz zapadne Jugoslavije, imaju srca, i dušu. Zašto izbegavaju postavljanje krsta kao sećanje na umrle, i opomena sadašnjim i budućim generacijama? Zbog čega? Vredi li, ima li smisla da se o tome napiše esej, reportaža, priča, pesma, elegija. Možda epitaf. Gosti, koji su doputovali u staru postojbinu odakle su izgnani, rođeni u Kraljevini Jugoslaviji, ostareli, izmoreni, s tugom i smerno, ispunjeni melanholijom pratili su žalosan čin i pogrebno opelo, sahranu, zagledali su nemoćno u kupu zemlje i cveća, mali drveni krst poboden u grobno mesto. U rukama su držali rascvetane crvene ruže i pupoljke koje su, na kraju ceremonije, položili na fingirani grob, nasred poljane, nepočin-polja, na kojem su tokom dve godine logorisanja kao sadnice ili puzavice bile posejane neobeležene, kao da su tajne, masovne grobnice od gladi i zaraznih bolesti umrlih sedam hiljada logoraša, dece, žena i staraca.

Počeli su polako da se razilaze, i izlaze iz teskobnog logora zaraslog u korov. Kao iz avlije okružene visokim zatvorskim zidovima što su ponovo, tih nekoliko sati, bili podignuti na ukletom mestu gde je bilo logorsko groblje

sa neobeležanim plitkim masovnim grobnicama u kojima su sahranjivani mrtvaci ušiveni u džak, ili samo u izanđaloj masnoj odeći u kojoj su izdahnuli ukočeni, samo kost i koža.

Opet su bili slobodni. Nisu znali na koju stranu da se zapute, ni u kojem pravcu je severoistok, Austrija i Nemačka, odakle su stigli.

Posle podnevnog programa, koji je usledio po srdačnom prijemu i dobrodošlici koju je izgovorio predsednik mesne zajednice u čast gostiju Podunavskih Nemaca u zgradi mesne zajednice, gosti, već premoreni, i nepouzdati nestrpljivi domaćini su otišli u restoran da se okrepe, na zajednički ručak i tihe urotničke razgovore za zbijenim stolovima sa belim ispeglanim stolnjacima. Donaušvabe pričaju kao da se ništa nije dogodilo na pustoj livadi sa koje je logor smrti četrdeset šeste godine uklonjen; sve se odvijalo prividno savršeno, po planu, bez tenzija i skandala. Zamišljeni spomen-krst je provizorno postavljen na jalovom polju masovnih grobnica. Nekolicina mladih je zažalila što su doputovali u Bačku. I prešli autobusima nabujali prljavi kanal Dunav-Tisa-Dunav, i približili se velikoj reci Dunav kojom su neki Nemci, starosedeooci, bivši žitelji Jarka kao turisti iz Ulma brodom doplovili u Vojvodinu. I za vreme ručka, da bi skratili zategnuto vreme, tražili su na auto-karti prostrtoj po stolu puteve kojima su putovali busom ili autom kroz Vojvodinu, do prvog, napuštenog i već zaboravljenog gnezda, legla, svojih predaka. Potomke, ravnodušne i mrzovoljne, ništa nije vezivalo za Jarek i varoši i sela okolo. Ni nepostojeći krst. Ledbeo je u mlakom treperavom vazduhu na pustoj zemlji.

Označio je mesto gde se nalazio logor smrti. Kao koplje pobodeno u zemlju.

Gosti-starosedeooci su razočarani napustili veliko kaljavo selo. Ulazili su u autobuse izmoždjeni, iscrpljeni višednevnim lutanjem, krstarenjem prividno mirnim po ozelenoj Bačkoj. Snuždjeni kroz prozore, sa kojih su otežalim pokretima uklanjali zavese, bacali su na napuštene zavičaj žalosne tužne mutne poglede. Verovali su, bili uvereni sigurno i čvrsto, da su im poslednji u prapostojbini.

Nikada više neće gledati taj kraj uživo. Samo na fotografijama u albumima i video-snimcima u svom stanu, ili u snu kada stari kraj, neprežaljena postojbina, zaiskri kao na filmskom platnu nekada u bioskopu kada se u kino odlazilo dvaput nedeljno, na popodnevne projekcije sa ulaznicama jeftinijim nego za večernju predstavu. To su činili i kad su počeli da žive u Ulmu i drugim nemačkim gradovima, i austrijskim, gde su se posle rata doselili i svili, kao laste, ptice selice, novo porodično gnezdo, od grančica, trske, blata i zrnevlja. Kao u filmu.

Sedeli su u autobusima. Sumorni. Nije im obuzetim teškim turobnim mislima bilo do razgovora. Zagledali su se u ubrzani asfaltni drum. Pričali su sami sa sobom. Šaputali, micali usnama: „Nikad više. Ništa više.“

Otišli su iz Bačkog Jarka. Osećali su se posramljeni, i poniženi, poput kažnjene male dece koja ne shvataju u čemu su pogrešila. Kao da su protiv svoje volje učestvovala u neuspešnoj pozorišnoj predstavi što je propala, doživela turoban fijasko u gledalištu, i imala samo jedno jedino očajno prisilno izvođenje, mučno igranje prenatrpano obmanama i jevtinim trikovima seoskih palanačkih političara i pomalo neozbiljnih prozirnih mađioničara, razmetljivih improvizatora što se unapred znalo. Ili je moglo da se zna. Da za njih usmeni dogovor ništa ne

znači. I olako daju obećanja. Osećali su se prevarenim i jedva čekali da odu i, ogorčeni, zaborave uzaludni izlet u Jarek. I vrate se u kolotečinu svakodnevnog života. Od Jareka daleko.

TOG dana u Ohaju je u snu preminuo Aleksander Julius Lermer, Saša, u devedeset šestoj godini. Malo je nedostajalo da bude stogodišnjak. Zagazi u sto prvu godinu i stigne do svog magičnog broja sto jedan.

Devedeset šest. Možda su to bile njegove poslednje reči koje niko, baš niko nije čuo jer se potpuno uvukao u sebe. I nestao.

Nisam znao da je umro kada sam u nedelju, sledećeg dana po povratku iz Bačke, njemu poslao pismo elektronskom poštom.

Ne znam da li ga je neko otvorio. Ili je pismo o događajima u Bačkom Jarku, vojvođanskoj logorskoj selen-dri, ostalo nepročitano.

Vršac

Dve hiljade šesnaeste

Beleška o piscu

Dragi Bugarčić je rođen 20. oktobra 1948. u Vršcu.

Prve dve pesme (*Novembar* i *Bez naslova*) objavljuje 1964. u listu „Pančevac“, prvu priču *Vašarište* u „Indexu“, Novi Sad, 1966.

Knjige pripovedaka:

Semenkare, Beograd, 1970.

Grob Džonija Vajsmilera, Beograd, 2003.

Romani:

Sparina, Vršac, 1970, 2012.

Pusti puže rogove, Beograd, 1974.

Zaharije u Beču, Vršac, 1975.

Pustolovine Želimira Besničkog, Beograd, 1975.

Gost, Beograd, 1979.

Strah, Beograd, 1994.

Lavirint, Beograd, 1995.

Roman o romanu, Vršac, 1997.

Roman o Milu Doru, Beograd, 2002.

Mozart i kugla, Beograd, 2004.

Sporedna ulica, Beograd, 2006, 2012.

Gatalica, Beograd, 2013.

Slepi spomenik, Beograd, 2015.

Dokumentarna knjiga:

Krst na vršačkom Šinteraju (sa Nadeždom Radović), Beograd, 2014.

